

9.497.1

Душан Ј. Поповић

БЕОГРАД
ПРЕ 200 ГОДИНА

~~Handwritten text, possibly a signature or date, crossed out with a horizontal line.~~

Сигнатура

4177

~~157~~

9.497.1

Презиме и име писца,

Тюлькин 7.

Лунан

НАСЛОВ ДЕЈА

Београд пре 200 година

Место и год. издања

Белград 1935

[illegible]

12/14/15

Wm. A. Lusk
Jan 1872

ЧУВАЈТЕ КЊИГУ!

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСНОВЦА

Бр. 1950

Одељење С Струка VIII

ИЗ ПРОШЛОСТИ БЕОГРАДА

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ”
ЛЕСНОВАЦ

ИЗ ПРОШЛОСТИ БЕОГРАДА

ДР. ДУШАН Ј. ПОПОВИЋ

БЕОГРАД ПРЕ 200 ГОДИНА

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКО И КЊИЖАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ГЕЦА КОН А.Д.
Ннез Михаилава улица, 12
1935

БЕОГРАД

ПРЕ 200 ГОДИНА

НА ПИСАО
ДР. ДУШАН Ј. ПОПОВИЋ
ПРОФ. УНИВЕРЗИТЕТА

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ЛЕСНОВЦА
Бр. 4177
Струка 9.492-1

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧНО И КЊИЖАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ ГЕЦА НОН А. Д.
12 Кнез Михаилава улица 12
1935

Штампарија Драг. Грегорића: Страхињина Бана улица 75

Садржај

	Стр.
<i>Предговор</i>	2—4
<i>Увод</i>	5—6
<i>Слика Београда по освојењу</i>	7—13
Тврђава — Варош — Цамије — Ханови — Куће	
<i>Обнова и израђивање Београда</i>	14—18
Тврђава — Варош — Поједине зграде	
<i>Немачки или Дунавски Београд</i>	19—35
Број становника — Порекло становништва — Немци — Срби — Грци и Цинцари — Јевреји — Јермени — Муслиманско становништво	
<i>Сјалези и занимања</i>	36—42
Принц Александар Виртембершки — Племићи — Високи чиновници, државни и варошки — Остало грађанство	
<i>Општинско уређење Немачког Београда</i>	43—50
<i>Спољно уређивање Немачког Београда</i>	51—54
<i>Црквена организација</i>	55—60
Световно и монашко свештенство — Језуити — Фрањевци — Капуцини — Минорити — Тринитари	
<i>Школа</i>	61
<i>Живот, забаве и разоноде</i>	62—65
<i>Управа немачке општине према српском и православном сјановништву</i>	66—67
<i>Српски или Савски Београд</i>	68—70
<i>Сјановништво</i>	71—76
Број и порекло — Срби — Грци и Цинцари — Власи — Цигани	

	Стр.
<i>Сѣановнишѣо Српског Београда 1711 и 1733-4</i>	77—85
<i>Друшѣво</i>	86—89
<i>Породица</i>	90—93
<i>Занашѣи и шѣрговина</i>	94—100
<i>Привредни живошѣ</i>	101—106
<i>Опшѣинска управа</i>	107—113
<i>Верски живошѣ</i>	114—120
<i>Наши мишѣрополишѣи</i>	121—128
Положај митрополита у нашем народу — Њихова култура — Карактери- стика овога доба	
<i>Грађење мишѣрополишѣског двора</i>	129—132
<i>Мишѣрополишѣски двор</i>	133—143
Унутрашње уређење — Поједине собе Намештај	
<i>Одело и рубље</i>	144—151
<i>Живошѣ на двору</i>	152—162
Свакидањи живот — Свечаности, по- сете и излази	
<i>Дворско особље</i>	163—174
Дворско особље за време турске управе — Придворно свештенство, дворски чиновници и послуга — Односи ме- ђу послугом	
<i>Свешѣенсѣво</i>	175—181
Утвари, одежде, драгоцености	
<i>Цркве</i>	182—191
<i>Црквена управа</i>	192—194
<i>Сукоб између београдских Грка и наше високе јерархије</i>	195—201
<i>Школе</i>	202—214
<i>Пад Београда под шѣурску власѣи и последице</i>	215—216
<i>Завршна реч</i>	217—220

О Београду из поменутог доба писао је код нас највише Тодор Стефановић-Виловски.¹ Своју расправу написао је на основу материјала, који се налази у бечким архивама, нарочито оне у Ратном министарству. У тој својој расправи Т. Стефановић-Виловски дао је опис Београда као насеља: опис тврђаве, и оба Београда, немачког и српског. О становништву, друштвеним приликама и уређењу тадањег Београда речено је врло мало и у главном оно, што је познато из Лангерове расправе.² За познавање тадањег Београда има нешто података и у одличним расправама Драг. Павловића,³ који се служио материјалом из Дворског коморског архива.

О Немачком Београду написано је доста и у Лангеровој расправи а поготово, бар за познавање уређења тадањег Немачког Београда, пружа много Боденштајнова расправа.⁴ До сада је, у главном, може се рећи писано само о Немачком Београду, а у колико је што и забележено о Српском Београду, то је учињено на основу материјала који потиче од немачких власти. И о Српском Београду објављено је прилично материјала, али је овај материјал, иначе драгоцен, доста једностран по моментима које додирује. Он се односи у главном на црквени и верски живот а нарочито на митрополију београдску и живот митрополита. Материјала ове врсте највише је објавио пок. Д. Руварац у Споменику XXXIV⁵,

¹ Београд од 1717 до 1739 године. (1906). ² Serbien unter kais. Regierung 1717—1739. Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs III, 155—249. (1889). ³ Административна и црквена политика Аустрије у Србији од 1718—1739. Глас (1901) 62; Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији (1718—1739). Глас (1901) 64. ⁴ Bodenstein, Das Statut der Belgrader Deutschen-Stadt von 1724. Ungarische Rundschau II, 2 (с. 396—415) (1913). ⁵ (с. 81—202) Мојсије Петровић, митрополит београдски (1713—1730).

затим у Српском Сиону, Архиву за историју митрополије карловачке и по разним, нарочито богословским часописима. Г. проф. др. Р. Грујић објавио је ретко интересантан материјал који се односи на унутрашње уређење митрополитског двора, у Споменику LII⁶, а у својој књизи Српске школе од 1718 до 1739 и Споменику XLIX⁷ драгоцене податке о тадањој нашој школи.

Најмање имамо материјала, који се односи на унутрашње уређење општине Српског Београда. Нешто од материјала ове врсте издао је Витковић међу споменицима који се односе на прошлост Срба у Будиму, али, на жалост, непотпуно и непоуздано. Већи део ових списа издао је он у изводу. Једини акт, који потиче из општине Српског Београда, и који је објавио у целини, издао је са погрешним датумом. У једном другом акту, на којем се међу српским потписима налази и један грчки потпис, он је овај грчки потпис, пошто га није могао прочитати, једноставно изоставио. Да ли још постоје, и где се налазе акта из општине некадашњег Српског Београда, нисмо могли ући у траг. Ово што смо у овој расправи написали о уређењу српске општине у то доба изведено је на основу материјала друге природе.

Више смо среће имали у другом правцу. Нашли смо материјал који обасјава друштвене прилике у тадањем Београду, немачком и српском. Прво смо нашли у Дворском коморском архиву (Hofkammerarchiv) у Бечу један врло интересантан попис кућа и становништва Немачког Београда из 1728, у којем се, узгред, налазио драгоцени материјал и за српско становништво тадањег Београда. Ипак, студија која би била израђена само на основу овога материјала, не би била довољно пуна, јер се о Српском Београду, који нас нарочито интересује, не би могло много казати, па ни у оној мери у којој би био приказан живот у Немачком Београду. Трагајући по нашим домаћим, јавним и приватним, архивама ми смо имали срећу да нађемо и врло важан материјал

⁶ (84—207). Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације. ⁷ (с. 145—165). Прилози за историју српских школа у првој половини XVIII века.

који се односи на Српски Београд, а потиче од српске власти. На првом месту спомињемо два тефтера митрополита Мојсија Петровића и један делимичан попис становништва Београда из 1734. Поред тога нашли смо и доста другог материјала разног порекла из којег се може поуздано закључити о саставу, броју и другим особинама тадањег становништва у Српском Београду. На тај начин, поред овог српског материјала, добио је и необјављени немачки материјал, и до сада објављени српски материјал много на важности. Необјављени материјал, којим смо се при овом раду користили, биће објављен у Споменику Кр. срп. академије наука.

На основу овог материјала ми смо покушали да одговоримо на питање: како је настало наше модерно грађанско друштво. Као и раније када смо писали *О Цинцарима* и *О хајдуцима*, ми смо и сада желели да објаснимо неке појаве у нашем друштву на које не може дати одговор ни општа, ни посебна социологија, као ни било која друга сродна наука. Мислимо да се једино оваквим датањим проучавањем може дати поузданији одговор на ова питања, као и основа за једну општу и посебну, али истински, научну социологију. На жалост, поређење појава у нашем друштву са сличним појавама у суседним и сличним друштвима нисмо могли учинити. Студија ових врста у појединим, нарочито у суседним, етничким групама сасвим је мало и, у колико их има, рађене су са другог гледишта, те смо, у овом правцу, бар за сада, још увек више упућени на интуицију него на добре студије ове врсте.

Приказати прилике и дати објашњења није било лако, јер, сем ових штурих статистичких података, нисмо имали готово ништа: ни политичких ни судских аката, ни дневне штампе, ни литературе, писмене или усмене, једном речи ништа из чега би се могао живот непосредније осетити. У колико смо успели имамо да захвалимо нарочито онима који су нам омогућили да дођемо до потребног материјала.

Нама је особито задовољство да се захвалимо Његовој Светости Патријарху Српском и митрополиту кар-

ловачком Варнави, који нам је дозволио да прегледамо и испишемо материјал у митрополитско-патријаршкој библиотеци у Сремским Карловцима. На жалост, у митрополитско-патријаршки архив у Срем. Карловцима, који је свакако, за период којим смо се овом приликом бавили, материјалом један од најбогатијих, нисмо успели да добијемо приступ. Много смо захвални г. Васи Стајићу, књижевнику, који нам је уступио Хесап београдске црквене управе што га је он раније преписао. Г. Милош Зечевић, управник Народне библиотеке нас је, при раду на овој расправи, много задужио својом особитом љубазношћу а г. Гл. Елезовић, начелник Министарства просвете, многим драгоценим објашњењима. Краљевској српској академији наука и Управи Задужбине пок. Луке Ћеловића-Требињца захвални смо на материјалној помоћи која нам је указана.

Д. Ј. П.

У в о д

Насеље на месту где је данас Београд нашло се тек пред крај старог века на периферији римске државе. Од раног средњег века даље Београд је, при формирању нових држава (српске, бугарске, мађарске), далеко од средишта ових држава и стога, кроз неколико векова, без неке веће важности. Ни по наш народ није био значај Београда увек исти. Београд је, и у средњем веку, био дуго погранични град ван наше политичке територије. У нашу интересну сферу ушао је Београд доста касно, тамо од Драгутина. Померањем нашег политичког и етничког центра према северу постаје Београд централно место нашег народа. Његова важност постаје сасвим изузетна тек доласком Турака у непосредну близину средње Европе. Београд постаје, како се тада схватало, „кључ Угарске“, односно кључ Европе. Стога и настаје она грчевита борба око Београда. И после пада под турску власт није Београд изгубио на својој важности. Београд постаје главно место смедеревског санџака и седиште паше, а затим везира. Опадањем османске Турске постаје Београд главно перифериско место ове државе према Западу; Београд наслеђује Будим. У вези са Београдом десили су се многи догађаји тако важни по судбину османске Турске, а још више по судбину нашег народа.

Као што се из ово неколико речи може осетити Београд је имао ретко интересантну прошлост. У релативно врло кратким временским размацима мењао је и господаре и своје становништво. Ваљда је и то један од узрока што немамо приказану прошлост Београда у једном делу. Грађа, коју имамо о Београду, врло је разно-

врсna по пореклу, а неједнака по множини и вредности. Овом приликом ми ћемо да прикажемо један врло кратак али, чини нам се, необично важан и интересантан период из прошлости Београда; приказаћемо Београд у доба аустриске владавине од 1717 до 1739

Слика Београда по освојењу

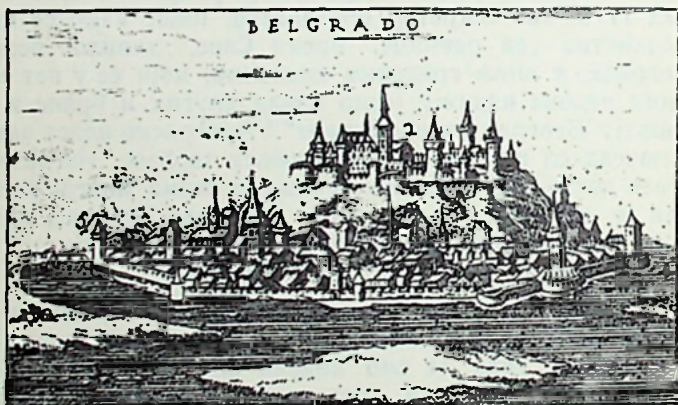
И поред тога што је Београд у рату много страдао ипак је, нарочито издалека, чинио леп изглед. Нарочито је лепо изгледала тврђава. Дриш, који је прошао кроз Београд 1719, као секретар посланства, пише како се цело посланство „са равнице, преко Саве, дивило лепоти Београда, и оним градским зидовима, који се у пет озиданих редова издижу једно изнад других и бране и заклањају Београд са ове стране“.¹ Аустриска власт одмах је почела са поновним утврђивањем тврђаве. Изгледа да је већ дотле, у том правцу, учињено веома много. Дриш, који је, изгледа, већ из раније познавао Београд, прича да га тада готово није могао познати; чинио му се, већ тада, три пута тврђи него под Турцима.²

Дриш нам је дао, између осталог, о тврђави и неколико интересантних података. „Ишли смо“, прича он, „и у горњи град, те смо видели ону чесму у граду, у коју је доведена вода кроз цеви из даљине од једнога сата, а и више; и онај бунар, који је ископан кроз пробијене стене, да посада београдска може да црпе воду из њега, ако би, при опсади града, опсађивач прекопао канале и одвратио чесменску воду“.³ Видео је даље „у граду, недалеко од прве капије, кроз коју се пролази, кад се хоће да се иде из горњег града у доњи, један извор, који овде зову „светим“, јер, по веровању београдског становништва, ова вода лечи од грознице. Око овога извора стиче се сваки дан толико много света, да командант мора због тога да држи овде страже, које пазе на

¹ Отаџбина 22,80. ² Иб. 21,620. ³ Иб. 22,79.

свет и ред, јер је и тако простор, око ове свете водике, тескобан, те не може да стане много света“⁴

Приликом борби око Београда, 1717, није остала поштеђена ни београдска варош, и она је била делимично порушена и попаљена. Београдска варош носила је још дуго успомене из борби, које се око ње водиле. Многе зграде, нарочито џамије, биле су попаљене или покварене. На бојишту се, како прича Дриш, још у доба када је он пролазио, налазило пуно костију погинулих турских војника, који су или били укопани, али плитко, или уопште нису били укопани.⁵

1 Danubiof. 2 Torretta 3 Citta. 4 Salva f. 5 Borgo. M. 1685

Београд 1685. — Слика узета из књиге *L'origine del Danubio*. 1685.

Па и касније, за време аустриске владавине, одржала је београдска варош — бар по изгледу — потпуно оријентални тип. Распоред и правилност кућа остала је у главном иста. Најмногобројније су биле криве и не много широке улице, каткада само са једном страном, или затворене, као ћор-сокаци. Обично нису биле кал-

⁴ Отаџбина 22,79. ⁵ Ib. 21,621.

дрмисане, а оне најугледније и најпрометније, каткада — али врло ретко — засвођене даскама. У вароши су се налазили многи празни простори и многобројна турска гробља са познатим нишанима. По улицама и свуда по вароши могао се видети велики број паса, које нико није дирао, а који су се хранили отпадима из бачених помија и стрвинама, које су се налазиле у вароши и око вароши.

Ни за време аустриске владавине није се слика београдске вароши много изменила. Када су Аустријанци заузели Београд затекли су у Београду око 2.000 објеката за становање, највећим делом ниских дрвених кућа и плетара, олепљених блатом, са једном или две просторије. Било је у тадањем Београду и ванредно лепих и удобних кућа на спрат, а са прозорима и испустима на улицу, али саграђених на оријентални начин. Врло многе џамије и јавни амами, са својим куполама, па, као какве тврђаве четвртасти, гломазни, без иједног прозора споља, каравансераји или ханови, оцртавали су, већ издалека, Београд као оријенталну варош. Витка минарета која су украшавала Београд била су вероватно одмах порушена, да би, бар издалека, слика Београда изгледала више хришћанска. Од зграда, саграђених на оријенталан начин издвајале су се обликом, величином, интересношћу и вредношћу џамије, ханови и амами.

У Београду се за време Турака налазио велик број џамија, од којих су неке биле особито лепе. Није их било 210, како је забележио Евлија Челебија, ни 100, како је забележио хаци-Калфа; било их је око 80: 56 великих и око 20 малих.⁶ Џамије су биле употребљене највећим делом за цркве или војничке потребе, али и за друге сврхе. Сви католички редови добили су по коју џамију. Тако су Тринитарци добили једну велику,⁷ Фрањевци две,⁸ Капуцини⁹ и Језуити¹⁰ по једну, које су употребили за цркве. Џамија, коју су

⁶ Политика од 26-III-1933. ⁷ Neue Belgradische Häuser — Conscription in der Deutschen — oder Donau-Stadt (Скр. Conscription) н. 110, ⁸ Ib.н. 241.⁹ Ib. н. 428. ¹⁰ Ib. н. 888.

добили Минорити, била је прво употребљена као стражара, затим као магацин и, најпосле, као црква.¹¹ И Јермени су добили једну цамију за своју цркву.¹²

Остале цамије, у колико су биле сачуване, употребљене су у разне сврхе. Неке су употребљене за болнице.¹³ Једна од ових прво је била употребљена за болницу, а затим је прешла у приватно власништво, па издавана под кирију.¹⁴ Друга цамија употребљена је за солски уред (Salzamt), а ваљда и као магацин за со.¹⁵ Једна је опет употребљена као Waghaus, а 1728 била је пуна кола којима се преносило брашно (Mehlwagen).¹⁶ По заузимању Београда употребила је војска неке цамије да у њима смести сено¹⁷ или за магацине, за разне војне ствари и материјал.¹⁸ Једна цамија употребљена је да се у њој држе „комедије“.¹⁹

Међу зградама, које су се истицале својим обликом и величином, јесу ханови. Ханови су се развили из ранијих каравансераја тј. свратишта, у која су се првобитно склањали путници са својим пратњама и стоком. Убрзо се почела у њима вршити размена и продаја робе. Тако су се каравансераји развили, у неку руку, у берзе или тргове.²⁰ 1728 забележено је у Београду неколико ханова. Вероватно су забележени само они који су били употребљени.

На првом месту међу хановима забележен је Молдован-хан. Генерал д'Одвије употребио га је прво за коњску стају. Касније се у њему настанили војни пушкарни, а најпосле су у њему становале две компаније војника. 1728 држао је у овом хану кантину Јевреј Кепиш.²¹

¹¹ Ib. n. 1066. ¹² Ib. n. 263. ¹³ Ib. n. 1197. ¹⁴ Ib. n. 1250. ¹⁵ Ib. n. 808. ¹⁶ Ib. n. 681. ¹⁷ Ib. n. 449, n. 1197, n. 1358. ¹⁸ Ib. n. 944, n. 1284, n. 449, n. 1358. ¹⁹ Ib. n. 154. ²⁰ Старији Београђани сачају се када је на месту данашњег хотела Империјала стајао хан који је служио овој сврси. И на месту где је данас хотел Грчка Краљица стајао је један хан. То је био т. зв. Деспотов хан. Ханови су добијали име или по своме оснивачу, или по роби која се у њима највише продавала, или по којем другом елементу. ²¹ Conscription st. 1067.

Шећер-хан. — По заузећу Београда смештени су у овом хану болесни војници. Од 1718 стајао је једно време празан, а затим су га заузеле сиромашне занатлије разних струка, које су у њему удесиле своје станове и ту становале. Августа 1727, на заповест Администрације, морале су занатлије овај хан напустити и уступити га Јеврејима, који су морали да напусте место свога ранијег пребивања, у које се, после њих, уселила Оријентална компанија.²²

Пиринч-хан. — За овај хан није забележено зашто је употребљаван, него само да му припадају коњске стаје, које су постојале и у турско доба.²³ Овај хан биће, да је у некој вези са толико помињаном Пиринчаном.

Ибрахим-пашин-хан. — Пошто је Београд заузет, смештен је у овај хан војнички трен. 1718 дат је у закуп Јеврејину Арону Хиршлу, с тим да у њему може пећи ракију. Он га је уживао до 1719, а тада је одузет од њега, те је у њему смештено једно одељење војске. Пре тога оправила га је варош, немачка и српска, и у њему саградила собе.²⁴

Чизма-хан. — У овај хан је прво смештена коњица, а затим је уступљен сиромашним људима који су у њему становали до 1723. Те године одузела га је управа тврђаве, те у њему одредила једну своју радионицу.²⁵

Јени-хан (Нови-хан) — Овај је хан Администрациј прво уступила немачким Јеврејима. У хану су се сигурно налазиле и њихове радње, а и радње т.зв. „оријенталних трговаца“. Јевреји су плаћали закуп за станове и радње. Осим тога плаћали су порез за точење вина и сечење меса, као и на приход који су имали од турских трговаца за њихову робу.²⁶ Јевреји су држали овај хан до 1724, а затим га је Администрација одузела њима и дала другима у закуп на три године 4004 ф. 1727 дат је овај хан у закуп Оријенталној компанији. 1728 донео је 4014 ф. прихода.²⁷

²² Ib. n. 62. ²³ Ib. n. 101. ²⁴ Ib. n. 639. ²⁵ Ib. n. 840. ²⁶ За балу робе плаћано је 3 крајцаре, а од коња, самара, кола, по 7 крајцара.
²⁷ Ib. n. 841.

Ћуприлића-хан. — За овај хан забележено је као да је тада био „рђав, попаљен“. До 1725 стајао је празан и ненастањен, а затим је оправљен и у њега смештени војници.²⁸

У српском крају изгледа да је било ханова. Биће да је то био из раније нама познати Чукур-хан. У овај хан вероватно су премештени Грци из Јени-хана. Где се овај хан налазио, није нам познато.

Од јавних зграда, које су се издвајале својим обликом имамо још амаме. За време Турака било је у Београду седам јавних амама.²⁹ Из овога доба имамо забележено четири. Највећи и најбољи био је, вероватно, онај, кога су држали Јермени, па су га, по одлуци вароши, 20 августа 1725, морали предати вароши која га је, како се у једној исправи каже, уредила „на хришћански начин“.³⁰ За други амам није означено зашто је употребљен.³¹ Трећи је обележен као стари. Прво је стајао празан, а затим је у њега стављен турски барут. 1728 прављена је у њему салитра.³² Четврти забележени амам употребила је једна удовица за свој стан.³³

Куће су биле највећим делом бедне, ниске грађевине, направљене, већином, од плетера, а излепљене блатом и са прозорима унутра. Обично су биле увучене унутра и ограђене високим зидом. Било је и врло лепих и удобних кућа на спрат са прозорима и испустима на улицу, али превучених турским дрвеним решеткама. Мogle су се видети, али ретко, и господске куће, ванредно лепе и удобне, али саграђене на оријентални начин.

И поред све неправилности улица и нечистоће која је владала у Београду, и поред свих тих, највећим делом, бедних кућерака, београдска варош је, и за време Турака, нарочито издалека, чинила врло угодну слику: Београд је био пун башта са много дрвећа и зеленила. У најотменијим кућама налазиле су се чесме. У једној

²⁸ Ib. н. 1364. ²⁹ Политика од 26-III-1933. ³⁰ Conscription н. 155.

³¹ Ib. н. 265—7. ³² Ib. ³³ Ib. н. 1144.

од тих лепих оријенталских кућа становао је генерал Мерси, затим генерал Фирмон и, најпоследње, сам принц Евгеније Савојски. По одласку принца Евгенија из Београда уселио се у ову кућу нови управник Србије, принц Александар. Када се принц преселио у свој стан, у новоподигнутој касарни, уселио се у ову кућу генерал Марули.³⁴ У другој, свакако лепој кући, становао је први заповедник Београда генерал д'Одвије, а затим једно време принц Александар, који је ову кућу, 1726, поклонио грофици де ла Тур.³⁵ Свакако да је у најлепше куће спадала и она у којој су, једно време, становала два баварска принца.³⁶

³⁴ Ib. n. 898. ³⁵ Ib. n. 961—3. ³⁶ Ib. n. 1251-4.

Обнова и изграђивање Београда

Пошто је Аустрија заузела Београд поклонила је београдској тврђави нарочиту пажњу. Београд је сматран за једно од најважнијих војничких места, а то је убрзо и постао. То се види из изјава најмеродавнијих особа, као принца Евгенија и цара Карла VI, и из стварне пажње, која му је поклоњена. Београд је, као што је познато, освојио принц Евгеније Савојски. Одмах по освојењу, почело се са рушењем раније тврђаве и кућерака, који су се у њој налазили.¹ Са утврђивањем почето је по плану, који је одобрио принц Евгеније као претседник Ратног савета. План је израдио и надзор над извођењем водио је Швајцарац Никола Доксат де Морез. Са грађењем се почело 1723, а завршило јула 1736.²

Београд је био троструко утврђен. Унутрашње утврђење, или тврђава у ужем смислу, обухватала је Горњи и Доњи („Водени“) град. Варош, Немачка и Српска, која је такође била утврђена, чинила је спољашње утврђење. Најпосле, Београд је био утврђен и једном пољском линијом која је обухватала рејон испред Београда. На овој варошкој територији налазила се т. зв. Српска Доња Варош и немачко насеље Карлстал.

Град или тврђава, обухватала је, као и данас, ошанчени простор између Саве и Дунава. Горњи град обухватао је завршни део калемегданског платоа, а Доњи падину између Саве и Дунава и ивице Горњег града.

Град, и горњи и доњи, из основе је био утврђен и то на, тада најмодернији, начин маршала Вобана. Тада су из-

¹ Виловски, Београд од 1717 до 1739 г. Београд, 1906. (Скр. Виловски), 6,14. ² Виловски 7—8.

Принац Евгеније Савојски.

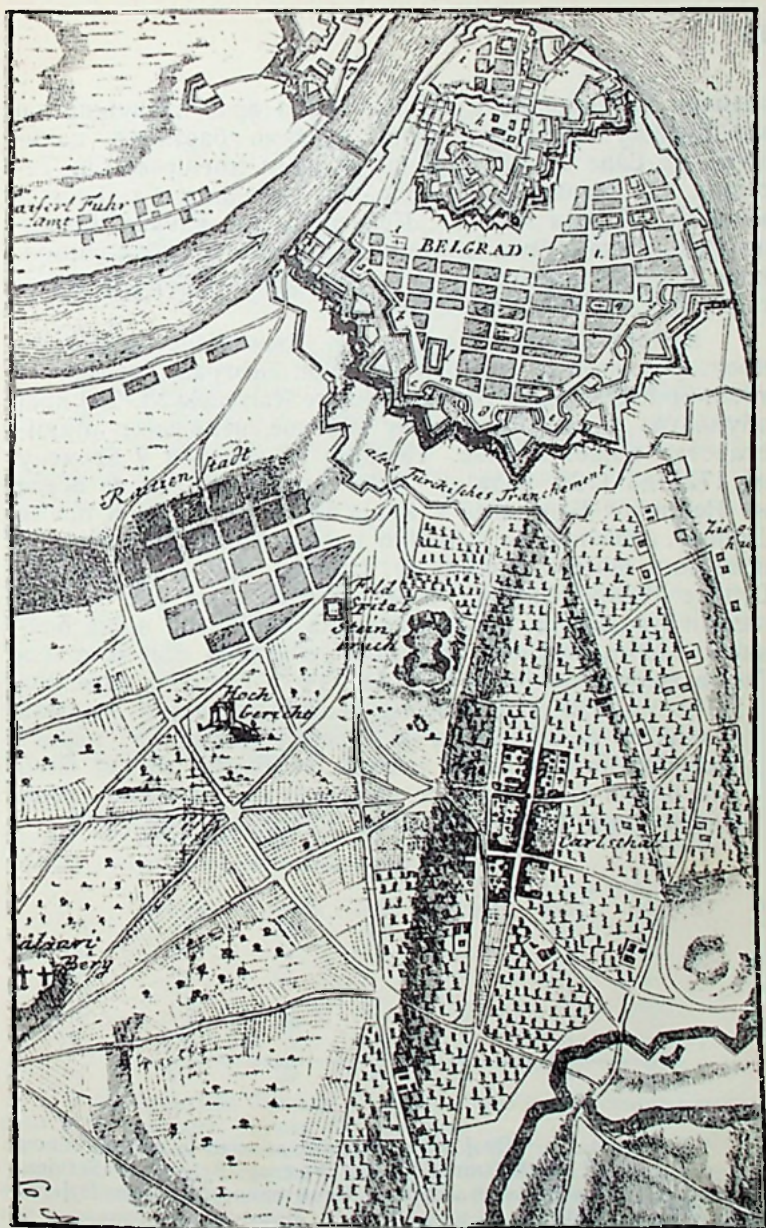
рађени читави блокови и бастиони и мањи заклони, а све је утврђено јаким зидовима, саграђеним од цигље и камена, и снабдевано малим кулама, заклонима и пушкарницама. Утврђење је било појачано дубоким ровом са врло стрмим странама. У тврђаву се улазило на три капије: једна се налазила на Сави, друга на Дунаву, а трећа и најважнија, на Калимегдану, тамо где се и данас налази.³

И Горњи и Доњи град, употребила је војска за себе. У Горњем граду налазило се седиште војних власти. Од зграда биле су најважније: заповедников стан, главна стража, велики оружарник и затим многобројне касарне за момчад и магацини за храну, барут и остале потребе.⁴ Доњи град је употребљен за спремиште ратног материјала. У Доњем граду налазио се велики оружарник, касарне за момчад и магацин за храну и барут. Неки од ових магацина искоришћују се и данас. На обали се налазио велики магацин за лађе.⁵ Нешто испред данашње царинарнице према Калимегдану, у близини Петроварадинске капије, налазио се 1724 понтонски мост који је везивао Београд са Земуном.⁶ Касније је овај понтонски мост замењен мостом „од солиднијег материјала“⁷.

Варош је била утврђена бастионима који су се ређали од Саве према Дунаву на црти која је текла од Петроварадинске капије, која се налази у близини данашње Царинарнице, на исток према т. зв. Шабачкој капији, која се такође налази на Сави. Ова је црта затим скретала према варош капији, а одатле, Топличиним и Обилићевим венцем, према Виртемберговој Стамболкапији, која се налазила код Споменика кнеза Михаила. Одатле текла је црта у правцу Позоришне улице до Видин-капије која се налазила „на изласку Душанове улице“, те косо према Јалији. Утврђење се завршавало у близини Дунава са Темишварском капијом кроз коју је водио пут за Вишњицу. Бастиони су носили имена оних светаца, који су носили тадањи најугледнији

³ Виловски 8—9, 11—22. ⁴ Ib. 44—5. ⁵ Ib. 44—5. ⁶ Ib. 20.

⁷ Ib. 10.

План Београда.

чланови хабзбуршке куће или људи врло заслужни по хабзбуршку државу. Тако сретамо бастione, почињући од Саве према Дунаву, са овим именима: Св. Терезија, Св. Фрања, Св. Карло, Св. Бенедикт, Св. Јелисавета, Св. Марија Ана, Св. Ксаверија, Св. Стеван. Од капија најлепша је била Виртембергова или Стамбол-капија, која је била саграђена као мала касарна у којој је могло становати мање одељење војске⁸.

Испред вароши, а иза т. зв. Евгенијеве линије, на простору, који је сматран за рејон Београда, налази се т. зв. Српска Дољна Варош (Untere Ratzenstadt). Тај крај обухватао је простор између Москве, некадањег Министарства војног и Саве. Тај крај је насељен у времену од 1724 до 1726, када су Срби присиљени да се иселе из Немачког Београда. У крају испод Ташмајдана, према Дунаву, налазило се Немачко насеље Карлстал, насељено немачким досељеницима из Пфалца. У крају између Српске Дољне Вароши и Карлстала, тамо где се сада налази Краљевски двор, налазила се велика војна болница. Поред болнице налазила се велика башта, а иза баште велико војничко гробље. Ту у близини налазила се и пошта. Негде у близини данашњег хотела Лондона налазила су се вешала, а на Савинцу Калварија⁹, карактеристична по католичка насеља. Најближе насеље било је Топчијино село, које се налазило на Топчиској реци (потоку) (дан. Топчидер) испод „Дедејског брда“.¹⁰

⁸ Виловски II. ⁹ Овај план Београда изашао је под насловом *Plan der Gegend und Grundriss der Vestung Belgrad in Servien. Nürnberg. Verlegt bey Adam Jonathan.* Из оставине поч. Јоце Вујина.
¹⁰ Архив II, 193, 209.

Немачки или Дунавски Београд

Становништво

Толико смо имали да кажемо о појединим деловима Београда и појединим важнијим зградама. У том Београду са доста зграда становало је 1717 релативно мало становника, једва око хиљаду грађанских породица: у Немачком 459, а у Српском 465¹. Број становника у оба Београда свакако да није премашио 5.000 душа. Током времена порастао је број становништва нарочито у Немачком Београду. Око 1730 било је само у Немачком Београду око 1000 породица, односно око 5-6000 душа². У српском било је вероватно око 3000 до 4000 душа. Можда је број становништва пред крај аустриске владавине у обе Београдске вароши премашио 10.000 душа, али не знатно. По Табоцију било је 1725 у Београду заједно са војском 20.000 душа³. Иако број београдског

¹ 24 новембра 1717 било је у Немачком или Дунавском Београду укупно 459 породица, које су, по народности и по појединим четвртима (квартовима) биле овако распоређене:

	Немаца	Јермена	Срба	Мађара	Јевреја нем.	тур.
I	71	16	12	—	10	2
II	24	—	1	—	—	—
III	24	—	—	—	—	—
IV	34	—	—	—	1	—
V	64	10	12	3	—	—
VI	116	3	14	8	2	32
	333	29	39	11	13	34

У Српском или Савском Београду било је 455 српских породица и 10 немачких; укупно 465 породица.

У оба дела Београда било је укупно 924 породице.

² Kallbruner, Deutsche Siedlung in Serbien im 18 Jahrhundert. (Скр. Kallbrunner) 30. 1736 било је у Немачком Београду 400 немачких породица које су имале кућу. Глас 64,13. ³ Политика 17-V 1929.

становиштва није био висок, састав тадањег београдског становништва био је ретко интересантан, и по пореклу, и по занимању⁴.

У Београду тога доба сусретала су се заиста, у пуном смислу те речи, два потпуно различита света: Запад и Исток. Један део вароши Београда звао се Немачки или Дунавски Београд а други Српски или Савски Београд. Ниједно име није било потпуно тачно. Истина, Немачки Београд био је претежно немачки и католички, а Српски претежно српски и искључиво православни, али ни један ни други нису били, нарочито етнички, чисти.

У Немачком Београду било је — поред Немаца, којих је било највише — и припадника других етничких група, као Француза, Талијана, Мађара, затим Словена, северних и јужних, као: Чеха, Словака, Хрвата, Словенаца. А било је, изгледа, и католика из других крајева Европе. Поред ових западњачких етничких група становали су у Немачком Београду и Јермени, који су чинили групу за себе, и Јевреји. Јевреја је било две врсте: шпањолских и немачких. Поред староседелаца Срба, заостали су, у Београду, из турског доба, само Јермени и Јевреји.

Уговор о миру у Пожаревцу није био још ни потписан, а Београд се већ почео насељавати становништвом са Запада. Нагрнуло је са свих страна нарочито католичко и немачко становништво. Порекло оних по развој ствари у Србији, најупливијих људи: принца Евгенија Савојског, грофа Мерсиа из Лотарингије, принца Александра Виртембершког, генерала Одвијеа (O'Dwyer), генерала Марули-а, пуковника Швајцарца Доксата, у неколико објашњава оно велико етничко шаренило, тако карактеристично по тадањи Београд. Ко је припадао којој етничкој или културној групи тешко је увек поуздано рећи. Којој је

⁴ Сопрон мисли да је број становништва у целом Београду пред 1739 био око 15.000 душа Sopron, Monographie von Semlin und Umgebung (Скр. Sopron) 264.

етничкој групи припадао Leonardt Ber Antoni, трговац из Мореје (Morea),⁵ или Франциско де Низо (de Niso), трговац из Бургунда⁶ или Јохан Георг Кастроли (Castrolli), трговац из Пресбурга (Пожун)⁷ или Gregori Zebanoul, пекар⁸ или мајор О' Mulrian⁹ или Peter Boridos,¹⁰ бакалин, или којој су језичној, а којој културној групи припадали они из Елзаса и Лотарингије, а поготово неки појединци из неких аустриских крајева (нпр. да ли је неки Јохан Сата (Satta) био Талијан, Чех или Немац, или је припадао другој којој језичној групи), тешко је рећи, јер не треба сметати с ума да у то доба није био језик него вера одлучан фактор у животу појединаца. При одређивању етничке припадности ми смо се поводили именом и презименом, иако тај принцип није довољно поуздан, јер сретамо Немце са словенским презименима, Јевреје са шпанским и немачким, Јермене са грчким и српским и Србе са влашким и грчким именима итд. Ипак погрешке учињене по овом принципу сигурно нису велике.

Немци су чинили главно становништво у Немачком Београду. Немачко становништво, у колико га је и било за турског доба у Београду, можда уз Оријенталну компанију, разбегло се. Од тог ранијег становништва затекла је аустриска војска, када је освојила Београд, само једну Немуцу.¹¹ Пошто је Београд освојен почело је досељавање Немаца са свих страна, али знатно више из даљних крајева него из ближе околине. Немци су били највећим делом пореклом из Немачке, а било их је готово из свих крајева „Светог немачког царства“, нарочито из рајнских области: Елзаса и Лотарингије¹² и околине Вормса¹³. Доста их је било из Аустрије и Угарске,¹⁴ затим из Чешке и Моравске. Међу досељеницима било је доста сиротиње и пропалица. Знатан део

⁵ Conscription ст. 1168. ⁶ Ib. ст. 1173, ст. 1200. ⁷ Ib. ст. 1129-30. ⁸ Ib. ст. 1357-8. ⁹ Conscription н. 1265. ¹⁰ Ib. ст. 1176. ¹¹ Conscription н. 460—1. ¹² Kallbrunner. ¹³ Mittheilungen III, 203. ¹⁴ Kallbrunner.

чинили су ветерани из војске принца Евгенија Савојског.¹⁵ Међу тадањим Немцима налазио се и Јохан Георг Штросмајер, трговац из Беча,¹⁶ један од предака великога владике Јосипа Јурја Штросмајера. Касније се ова породица преселила у Осјек.¹⁷

Талијана је било врло много и међу варошким становништвом и међу официрима. Највећим делом били су то трговци и занатлије, и то оних заната у којима треба да се покаже више вештине (посластичари, фелчери) или у вези са њиховим крајевима (уљари). Пореклом их је било из разних крајева, али већином из северних крајева, из Ломбардије. Било их је из Млетака, Милана и са Лаго ди Гарде. У војсци су као племићи, као конти, маркези, кавалери, заузимали многа и врло угледна места.¹⁸

¹⁵ Mittheilungen III, 207. ¹⁶ Conscription n. 1214—15. ¹⁷ Појединци и поједине породице доселиле су се или су биле пореклом из овних крајева и места. Наводимо само случајеве за које имамо податке. Из Петроварадина се доселио Стефан Тајбл (Taübl) (ст. 1205—6); из Арада (Arrath) се доселио Antoni Ballanda (Pallanda) (ст. 1128, 1228) Franc Antoni Behr, апотекар (н. 229—230), Johannes Jorvi, трговац (ст. 1316); из Осека Paul Buckl, трговац (ст. 1207); из Печуја Johann Fruheweiss (ст. 1369—70); из Будима Michael Jacob, трговац (ст. 1198), Johann Maug (ст. 1169). Из Корушке се доселио Michael Haas, крзнар (ст. 1071), из Беча су били пореклом Jacob Bovel, трговац (ст. 1140—1), Јохан Георг Штросмајер, трговац (ст. 1214—15). Из аустр. земаља био је Antoni Lebschi (или Cebbschi), ципелар из Николсбурга (ст. 1111). Из Немачке их је забележено више: Јохан Георг Краус, трговац из Лајпцига (ст. 1144), Христоф Овенхофер из Баварске (ст. 1074), Франц Елснер (Elssner) (ст. 1225), Христоф Мар (Mahr) из Тријера (Teier?) (ст. 1135), Христоф Хепфлинг, велчер из Кохбурга (ст. 1080), Михаел Шуц, месар из Манхајма (Monhaimb) (ст. 1142), Јозеф Флорентиц, кројач из Луксенбурга (ст. 1164); Јакоб Мајер (Mayer), месар из Оберхаузена (ст. 1197), Јохан Балтир (Balthür), седлар из Некара (Neckar) (ст. 1166), Стефан Ресл (Rössl), седлар из Oberndorfa (ст. 1181—2), Јохан Петар из Флинстага, месар (ст. 1216—17) и Јохан Видек (Wiedechk), апотекар (ст. 1072—3).

¹⁸ Као Талијанс чини нам се, да можемо сматрати: Fraatz Joseph Allardy (Tabella, н. 579), Antoni Angeloti, уљар (213); Carl Ignati Arte, Parockhennacher (ст. 1230), Simon von Bara (ст. 1106), Simon Bassanella, трговац (ст. 1208—10), Ludwig Bianco, калајџија (н. 276) Ludvico Pianna (ст. 1331—2), Andreas Campion, посластичар (ст. 1353—4), Giovanni Carola, удовица (Tabella, Conscription n. 64—15)

Француза је било мање, нарочито у војсци, у којој их је било сасвим мало. Међу варошким становништвом они су већином трговци и занатлије. Као занатлије они су специјалисте за боље послове (сајције, кувари); забележена су и два сликара.¹⁹

Jacob Connano, трговац из Млетака (ст. 1185) Joseph Cumuli (ст. 1343), Johann Dellarocko (Dellarocka), велчер (ст. 1297, н. 246) Carl Emanuel, трговац (ст. 1334), Marx Ferio, кафеџија (н. 379—380), Fillibell Czoke (ст. 1159, 1161), Joseph Frakela (ст. 1343), Boioni Galliaz, трговац, (ст. 1226), Christoph Gazolla (ст. 1084), Emanuel Gerardo (Tabella), Jagetti, калајџија (ст. 1176), Jesterbini, трговац (ст. 1145, 1318—9), Marco Antonius Justiniani, бакалин (ст. 1185, 1388), Valentin Lorenzo (Tabella) Markara (ст. 1150), Johann Mezera, трговац (ст. 1194), Joseph Mezera, трговац (ст. 1194), Cristoph Michola, гвожђарски трговац (н. 534), Pietro Molino (н. 844), Jovan Pietra Parnuka, трговац (ст. 1199), Conrad Pauly (ст. 1355), Antoni Perdon, родом са Lago di Garda (ст. 1128), Johann Georgio Pilicino (н. 742—5), Antoni Piron, трговац из Милана (н. 1122), Johann Baptista Polletta (ст. 1268—9), Antoni Prantau Rive (н. 653—4), Johann Baptista Raymono (Raymona) (ст. 1292, н. 43), Johann Baptista Robba, апотекар (ст. 1227, н. 841), Bartholloma Rossardi, трговац, (ст. 1259—61), Peter Antoni Rossy, трговац из Милана. Његов ортак био је неки Stomoli (ст. 1117—8). Johannes Baptista Zelikon (ст. 1179), Antoni Zigotti, трговац (ст. 1250), Joseph и Ant. Zigotti, трговац (ст. 1126—7), Claudio Vinzenz (ст. 1730—2).¹⁹ Французи: Johan Philibert Boutye (Tabella, Conscription н. 1337—8, као Butie, ст. 1242); Francisko Boulanger, продавац ракије (ст. 1332—4), Joseph Bourgeois, франц. пекар (Tabella. н. 79), Peter Bourgeois, кожар (ст. 1333), Alexio Bousson (Tabella), Johann Cheffneux, сликар (н. 1321) Gottfried Cheusseux, сликар (Tabella), Peter Clave, трговац (ст. 1243—4), Maria de Comte, удовица (Tabella), Courteva Piqueur, Kays Fortbinder (Tabella, Conscription н. 382—3), Delafort, контролор (Tabella), Peter Difur, трговац, (ст. 1337—8), Diman, часовничар (ст. 1119—1120), contesse de la Tour (Tabella, Conscription н. 938—9), Ludwig O' Duulin, Medicinae doctor (Tabella, Conscription н. 959—960, 1264), Joseph Gwernieux (Conscription н. 844); Baire Lafont, трг. (ст. 1256), Pierre Mansuel, кувар (н. 381), Peter Peaulieu, трговац (ст. 1340); Joseph Pieu (Pion), трговац (ст. 1239), торбар (Marquetider) (ст. 1335—6), Julio Poly, пекар (ст. 1341), Jacob Picque, сапунџија (ст. 1286), Johann Georg Riqueur, месар (н. 15), Philips Rochel, гостионичар (Tabella), Rochefort, трговац (Tabella н. 69), Pietro Savoyard, фелчер (ст. 1287), — овај је био можда Талијан; — Carl Senhort (Senfort) кувар (Conscription ст. 1268—9), Mathia Schwickart, удовица (Tabella), San Simon Hiltentrauer (?), Zimmerpallier (н. 191), Franz Terpileu (ст. 1347—50), Vuber. За њега изричито пише да је Француз (Conscription н. 858—9). У војсци су били Французи: барон Палант (Palant, Palart) (н. 265—7, 930), Cheverelli (н. 1075—6), поручник De Haye (н. 193-4).

Мађара срећамо, релативно, мало. Они се баве разним пословима, али су већином били запослени као лађари и обалски радници. Међу официрима их нема.²⁰

Чехословаци су запослени као занатлије и ситничари. Срета се, али сасвим ретко, и по који официр.²¹

Југословена католика било је у разним занимањима: чиновника код коморске управе, трговаца, занатлија, радника. Међу официрима их не срећамо.²²

²⁰ Ана Марија (Мађарица) (н. 534); Габријел Длугош, трговац из Будима (ст. 1204); Docatsch (Такач?) Јанош, лађар (Tabella); Немет Ишток (Tabella н. 566); Јохан Георг Kyral, гостионичар (ст. 1236), Марија Kyralin (Tabella), Rosina Kyralin, удовица (н. 199), Johann Karpovari (Каровари), чизмар (Tabella н. 861—2), Mihael Kovaz von Dürnau (Nagyszombat?) (ст. 1249), Јанчи Мишко, бивши хусар (н. 498)—9, Nadas Janos, матрос (Tabella), Therek Maria (зет јој Јерменин) (н. 256), Misko Tompoi (н. 612), Стефан Ујхели (н. 655); Maria Zamborin (н. 1013), Стефан Sombory (Tabella), Feren Zenitray (Ferenz Nitrai?) (н. 693—5); Марија Ungarin (Tabella) Јулијана (Мађарица) (н. 661). Један Мађар, чије име није наведено (н. 794). ²¹ Nikolaus Gottschalek (Buttschalek), брашнар (н. 643—4); Франц Дешински, месар (н. 704); Јанко Хорак (Tabella); Палко Хорат (Hog(u?) ath), ситничар (Tabella, н. 665—6); Јохан Георг Хошка, копач (н. 45—6, н. 1331), Јохан Јанатик (Tabella); Ружичка (Ruzitscka), секретар принца Александра (н. 242), Јакоб Ребечик (Tabella), Andreas Sartina (н. 1319), Јохан Сатина, бакалин (ст. 1310), Јакоб Субик (Tabella), Јохан Swoida, гостионичар (н. 660), Јохан Schatani, ципелар (н. 276), Catharina Schirbezkin (н. 1118—9); Вендел Schlowake (н. 1318), Stremensky, град. провизор (н. 637); Игнат Schlusky, (Tabella); Андрија Шунк, Mautaufseher (Tabella); Mathäus Cornelio Tischka, столар (н. 925); Toma Tholasky; Игнат Zeraleck (Tabella); Johan Georg Zischka, ислужени (abgedankter) војник (н. 465). ²² Међу ове убрајамо: Доминика Бабутића (Conscription ст. 1327); Antonie Berfiso vit (н. 649—650); (1728 забележена је у Табели његова удовица); Antonie Birschitz, провизор (Tabella); копач Бизјаковић (н. 74) (у Tabelli је забележен Андрија Бизјаковић); Петар Блажевић (или Блажић), тумач (Tabella); Фердинанд Бранковић (н. 855), Никола Centisalit, трговац (н. 959—960 у Tabelli као Chendisalit); Јосеф Дели, трговац из Петроварадина (ст. 1145), Ђура Докић (Jura Tokitsch (ст. 2325, Tabella), Андрија Франић (Tabella), Иван Франишић (Tabella), Гргур Гегић (б. ст. 1194), Johann Hurschitz, царски „илирски“ тумач; Матија Јелачић (н. 614, Tabella), Павле Краљевић, (ст. 1070); Манојло Михајловић, (Tabella), Павле из Осека (Ib. ст. 1203), Матија Перзенковић (Ib. ст. 1193, 1195), Johann Michael Radelich (Radalick), ишпан; Петар Stanovitz (Stenovitz) (Tabela), Петар Станикић (Tabella) Матија

Било их је и из других крајева Европе. Пуковник Доксат, који је уредио Београд, био је родом из Швајцарске. 1735 требале су бити у Београду насељене и неке шпањолске породице; да ли је до тога дошло није нам познато.

Што се тиче православних становника врло је тешко рећи, бар за неке појединце, којој су групи припадали етнички, а којој по осећању. Као сигурно може се узети да су они, сви заједно, чинили јединствену верску заједницу; да су сви били православни, и то добри „православни христијани“. За неке од њих зебележено је само „један Србин“ или „једна Српкиња“²³, или само име, а поред имена додана је реч Србин као презиме.²⁴ Исто тако за неке је забележено само да су Грци, а за неке опет да је Грк и Србин или каткада „грчки Србин“.²⁵ У ствари ови називи не показују етничку, него верску припадност. Ниже наводимо оне који су се у то доба налазили у Немачком Београду. Прво наводимо Србе, а затим остале који су припадали тој православној групи.

До 1726 становали су ови Срби у Немачком Београду: Гргур Андреовић (или Андрејевић),²⁶ Павле Вапковић (можда Бранковић или Панковић),²⁷ Никола Витковић,²⁸ Маријан Ивановић,²⁹ Станко Ивановић,³⁰ Стојан Јовановић, сапунџија,³¹ Петар Калиновић,³² Тома Кокал (Топал?),³³ Марко Комшија,³⁴ Аница Кузмановић,³⁵ Милутин Марковић,³⁶ Манојло Михајловић,³⁷ Петар Нешковис (Nessovit),³⁸ Вељко Николајевић (Balko Nicolovit),³⁹ Тодор Петровић,⁴⁰ Димитрије Поповић (Bobovit),⁴¹ Лазар

Табак (н. 614), Јован Томашевић (н. 120). Од угледнијих Срба били су становници Београда „рацки“ „капстан“ Илија Стратимировић и Никола Витковић (Tabella), Ко је, по занимању, био овај други, није нам познато. ²³ Conscription н. 142, н. 274—5, н. 280, н. 1273, н. 1354 ²⁴ Ib. н. 52, 71—2, н. 520—1, н. 573, н. 792, итд. ²⁵ Ib. ст. 1227. ²⁶ Ib. н. 65. ²⁷ Ib. н. 1718—9. ²⁸ Ib. н. 613. ²⁹ Ib. ст. 1211. ³⁰ Ib. н. 1268—9. ³¹ Ib. н. 68. ³² Ib. н. 41—42. ³³ Ib. н. 706—7. ³⁴ Ib. ст. 1211. ³⁵ Ib. н. 67. ³⁶ Ib. ст. 1179. ³⁷ Ib. н. 542—3. ³⁸ Ib. ст. 1303. ³⁹ Ib. н. 649—650. ⁴⁰ Ib. ст. 1259—1261. ⁴¹ Ib. н. 569—572.

Радишић (Randizisch),⁴² Гаврило Рашковић,⁴³ Петар Стојановић (Stanovit),⁴⁴ Сава Стојановић, сапунџија,⁴⁵ Илија Стратимировић, „рацки капетан“,⁴⁶ Стојан Субота,⁴⁷ Митко Удовица (мушко?),⁴⁸ Ђорђе Чизмеџија,⁴⁹ Србин је, изгледа, био и онај Дмитар Ердељанин („Siebenbürger“).⁵⁰ „Из прека“ су дошли и неки Станко,⁵⁰ Schano Gerschiz (Грчић), трговац марвом, и Никола Поповић,⁵¹ сва тројица из Сегедина. Овој групи је припадао и неки Мишко из Темишвара.⁵²

И Грци су често пута забележени само по имену. Поред имена додана је реч само Грк, као презиме и — ништа више. Тако су забележени неки Димо,⁵³ Павле,⁵⁴ Панајот,⁵⁵ Киријак,⁵⁶ Сафир и Јурко,⁵⁷ Тодор, „грчки трговац“.⁵⁸

По именима и по начину, како су им забележена имена или презимена, овде је управо тешко знати које је име, а које презиме, али нама се чини да су ови људи грчко-цинцарског порекла. Ми смо узели да је прво забележено име, а затим презиме. Тако су забележени Константин Атанас,⁵⁹ Михајло Ђорђе (Michal Georg),⁶⁰ Тома Георгије,⁶¹ Киријак Јан (Јања?), ђурџија,⁶² Андрија Јован, трговац,⁶³ Димитрије Јован,⁶³ Георг Коста, сапунџија,⁶⁴ Јован Мануел, кафеџија,⁶⁵ Константин Михаило, трговац,⁶⁶ Јован Никола, кафеџија,⁶⁷ Илија Христоф.⁶⁸

Овој групи могу се додати и неки Цинцари, који су забележени као Арнаути. Тако су забележени неки Јурко (Arnouth) из Кечкемета,⁶⁹ Јурко и његов брат Коста Никола⁷⁰ и неки Кирија (Ђира?),⁷¹ Атанаско Стојан и Никола Константин;⁷² сви из Сегедина. Као „Арнаути“ компаноји забележени су неки Јурко и Јанко.⁷³

⁴² Ib. n. 519. ⁴³ Ib. st. 1237—8. ⁴⁴ Ib. n. 520—1, n. 535, n. 557—8. ⁴⁵ Ib. st. 2020—2021 или n. 408—9. ⁴⁶ Ib. n. 927—8. ⁴⁷ Ib. n. 534. ⁴⁸ Ib. n. 516. ⁴⁹ Ib. st. 1193. ⁵⁰ Ib. st. 1356—8. ⁵⁰ Ib. st. 1362. ⁵¹ Ib. st. 1096. ⁵² Ib. st. 1107. ⁵³ Ib. st. 1368. ⁵⁴ Ib. st. 1297. ⁵⁵ Ib. n. 66. ⁵⁶ Ib. n. 910. ⁵⁷ Ib. st. 1279—1280. ⁵⁸ Ib. st. 1275. ⁵⁹ Ib. st. 1085. ⁶⁰ Ib. st. 1363. ⁶¹ Ib. st. 1104. ⁶² Ib. st. 1277. ⁶³ Ib. 1336—7. ⁶³ Ib. st. 1091. ⁶⁴ Ib. st. 1095. ⁶⁵ Ib. st. 1236—7. ⁶⁶ Ib. st. 1366—7. ⁶⁷ Ib. st. 1174, st. 1296. ⁶⁸ Ib. st. 1331—2. ⁶⁹ Ib. st. 1097. ⁷⁰ Ib. n. 720—1, st. 1090. ⁷¹ Ib. st. 1089. ⁷² Ib. st. 1099. ⁷³ Ib. n. 719.

У Београду се налазио и неки Castat Georg Arnouth von Salonek (т.ј. Константин Ђорђе од Солуна).⁷⁴ Овај последњи био је вероватно турски поданик. Као турски поданици забележени су неки Стамиј,⁷⁵ Михајло⁷⁶ и Зега. (Овај Зега забележен је као „турски Рац“. Био је кафеџија).⁷⁷ Као „српски“ кројачи забележени су неки Ано (Јања?), Јања, и Тимо.⁷⁸ Чини нам се да су ова двојица били несловенског порекла, однекуд са југа Балканског Полуострва. Овој православној групи припадао је и један православни Јерменин, неки Христифор Дино.⁷⁹

За време Турака становали су у Београду само т. зв. „турски“ или шпањолски Јевреји. 1663 било их је у Београду око 800 душа⁸⁰. И за турског доба живели су они одвојено од осталог становништва. Имали су посебну улицу у којој су продавали своју робу, а становали су у посебној великој двоспратној кући. У тој згради имали су и своју школу⁸¹.

За време аустриске управе нису се по Јевреје прилике измениле на боље, већ пре, могло би се рећи, на горе. Њихов број је, бар у прво време, знатно пао. Опао је број шпањолских Јевреја, док је дошао приличан број немачких Јевреја. 1717 било је у Београду и једних и других једва око 50 породица, дакле највише око 250 душа.

Аустриска власт у Београду, која је стојала под утицајем Језуита, донела је врло строге одредбе против Јевреја. Тако на пр. ови нису могли добити право на својину непокретних имања, место за синагогу и др.⁸² Аустриска власт их је сматрала као „шкодљиву врсту људи“, коју треба што више ограничити у њиховом опасном „вухерском раду.“⁸³ Дозволила им је боравак само у Београду, и то у врло незнатном броју — „in restrictissimo numero.“ Боравак је дозвољен само за 18 породица.⁸⁴

⁷⁴ Ib. ст. 1359. ⁷⁵ Ib. ст. 1364—5. ⁷⁶ Ib. н. 1268—9. ⁷⁷ Ib. н. 1329. ⁷⁸ Ib. н. 863. ⁷⁹ Ib. н. 676. ⁸⁰ Политика од 26-III-1933, с. 11. ⁸¹ Ib. Вероватно да је успомена на то стање остала и у изразу *Чифутана* т.ј. Чивутски хан за јеврејске махале. ⁸² Глас 64,40. ⁸³ Mittheilungen III, 169. ⁸⁴ Ib. 204.

Како се новцем могло врло много учинити, нарочито код принца Александра, то се највећи део ових одредаба против Јевреја није одржавао. Најупливији човек код тадањег управника Србије, принца Александра Виртембершког, био је његов љубимац и главни финансијер, Јевреј Сис. Он је свакако знатно олакшавао положај Јевреја у Београду и Србији⁸⁵. Ипак, немачким Јеврејима није дозвољен боравак у вароши, него им је уступљен један стари хан, који је гранично са двориштем „турских“ Јевреја⁸⁶. У том хану имали су немачки Јевреји на располагању 47 соба, 25 кухиња и 7 подрума. Шпањолски Јевреји остали су и надаље у свом дому (Judenhof) или како су га Јевреји звали „Abheham“, поред Шећер-хана. У тој згради имали су Јевреји 103 собе, 49 кухиња и 27 подрума. По уговору о миру, склопљеном у Пожаревцу, имали су шпањолски Јевреји неке привилегије.

У Београду су у то доба постојале две богоштовне јеврејске општине: сефардска и ешкенаска. Свака је општина имала свога рабина. У ешкенаској био је рабин Леви, а у сефардској Морено. Леви је био дуже времена и заједнички рабин обе општине. Да ли су имали и посебне синагоге, није нам познато. У колико су их и имали, биће да су уживали оне из турског доба; Аустрија им није дозвољавала да граде нове. Свака група имала је свога судију. Судија шпањолских Јевреја био је Давид Мајер (Maier), а немачких Самсон Франкл⁸⁷. Имали су и своју засебну кланицу⁸⁸.

Јевреји су се, готово сви, бавили трговином или индустријом. Поједине гране привреде, нарочито продукција алкохола и трговина житом, била је потпуно у њиховим рукама. Међу ешкенаским Јеврејима нарочито су се истицали као имућни и окретни трговци браћа Кепиш, затим Исак Мозес, Јаков Франкл, Арон Хиршл и др. Браћа Кепиш сазидали су прву пивару у којој су уложили око 100.000 фор., али су услед великих државних намета 1730 предали кључеве Администрацији⁸⁹. Када су

⁸⁵ Глас 64, 19. ⁸⁶ Виловски 19. ⁸⁷ Conscription ст. 1359. ⁸⁸ Ib. н. 492. ⁸⁹ Глас 64, 20.

1734 Исак Хиршл и Исак Кепиш саградили нову пивару и затражили од Дворске коморе у Бечу дозволу да смеју правити и продавати пиво, упутили су католички грађани Београда преставку да се то овима не дозволи. Јеврејима буде забрањена трговина уопште, а дозвољено само да тргују међусобно⁹⁰. Једна група Јевреја (Исак Мојзес, Самсон Кепиш и Франкл) добили су монопол за печење ракије на шест година. И поред свих забрана може се сматрати као сигурно да су Јевреји у Београду и тадањој Србији били од главних трговаца и унутрашњих и спољашњих.

Иако Јевреји нису били једино писмено становништво, они су свакако били најписменије становништво тадањег Београда. Интересантно је, да су они — премда су знали и немачки и шпањолски — упућивали каткад своје молбе и жалбе аустриској власти писане српским језиком и ћирилицом⁹¹. Јевреји су, као и Цигани, плаћали харач на главу⁹².

⁹⁰ Шланг И., Јевреји у Београду. 1926. (Скр. Шланг) 52. ⁹¹ Шланг 57. ⁹² Mittheilungen III, 202.

Као „турски“ односно шпањолски Јевреји забележени су 17 новембра 1719:

Саламон Левај, Мојсес Tschaldethy, Аврам Коеи (Koin), Јаков Адања (Adain), Јуда Озер, Елија Aelile, Јозеф Тајтасак (Teitasare), Mor-dachel Ledity (= Lewit?), Сабатај (Sabbathai), Алмуслино, Менахим Bassefeth, Аврам Озер, Арон Туви (Tubi), Менахим Galamide, Менахим Биња (Bina), Gabriel Senj, Аврам Менахим, Joll Mathin, Барух Адања, Јозеф Менасе (Menasse), Симон Исак (Isuak), Исак Герсон, Jumisich Juda Manuel, Janitof Eliakim, Josef Benasze (= Menasse?), Аврам Коеи, Хиршл, Рубен Јаков, Cheit Kallbo (Кабилно?), Moyses Manuel, Josef Letsche, Kananel, Мојсес Хиршл, Самуел Ниссин (Nissin). Укупно их је било 33. Као што се види нису били само шпањолски Јевреји, него је међу њима било и немачких (на пр. Хиршл Герсон, а можда и други) па и мађарских (нпр. Левај). 1728 забележена су у Табели ова лица: Moyses Miniano, Menachio, Kananel, Simon, David Beneveniste, Andreas Campion, Moyses Israel, Israell Menahin (удовица).

Као немачки Јевреји забележени су:

Јаков и Аврам Кепиш (Köppisch), Исак Лев (Löw), Манхажмер, Исак Мојзес, Данијел Лев, Јаков Флеш, Јаков Франкл, Јозеф Симон, Натан Хиршл, Јаков Исак, Саламон Швет (Schwet), Саламон,

Поред Јевреја, као посебна група, јављају се Јермени. Када се Јермени први пут јављају у Београду, није нам познато. Изгледа да су се у Београду населили одједном у већем броју. Први их је запазио, и то као важнији фактор на београдској чаршији, на путовању кроз Београд, Француз Кикле.⁹³ Један Немац, који је 1663 прошао кроз Београд, забележио је да Јермени као и Срби станују испред вароши, и имају, заједно са Србима цркву.⁹⁴ Овде су, изгледа, биле већ дуже времена, јер када је нешто касније кроз Београд прошао Енглеz Браун, лични лекар енглескога краља, они су већ били богати и угледни трговци. Приликом свога боравка у Београду био је Браун настањен у једној јерменској кући, у којој се врло добро осећао. Његова је домаћин, прича он, „водио код више својих пријатеља, који су себи куће посаградили. У једној од тих кућа видели смо лепу чесму, купатило и амам, и били смо служени кавом, шербетом и вином из околних крајева“.

Као и Јевреји, и Грци и Јермени су се бавили нарочито трговином, али исто теко и занатима. Касније су се истакли као банкари и јувелири. Као трговци били су одлични у продаји најразноврснијих артикала, па и оних који немају никакве везе са њиховом домовином.⁹⁴

Јаков Волф, Исак Волф, Аврам, Јозеф Мојзес, Лебл Мојзес, Хириш Арон. Укупно 17. (Hofkammerarchiv. Serbien 15573)

Касније се спомињу као становници Београда и други Јевреји, свакако насељени после тога доба. Тако се спомињу ови шпанолски Јевреји: Беневенисти (Conscription n. 58), Андрија Сатрион (Ib. n. 16), Мојсије Миниано (Ib. n. 54). Много већи прираст био је код немачких Јевреја. Тако се спомињу Јозеф Баб (Ib. ст. 1368), Јозеф Благ (Баб?) (Ib. n. 717), Герстл Леви (Ib. n. 70), Естрик (Ib. n. 55), Израел Кобленцер (Ib. ст. 1366-7), Исак Полак (Ib. ст. 1369-1370), Јозеф Selich (Ib. ст. 1392), Саламон Филип (Ib. ст. 1361), Самуел из Темншвара (Ib. ст. 1119-1120), Саламон Захаријас (Ib. ст. 1363). Јевреји су, вероватно, и Јозеф Шулсатем (ст. 1186-7), трговац и Јаков Elezar (ст. 1382).

⁹³ Споменик 9,36; Quiclet, *Les voyages de M. — a Constantinople par terre*. Paris, 1664, 108. ⁹⁴ Политика од 26/III 1933. ⁹⁴ Као што се данас баве трговином кафе.

Због трговачких послова често су се удруживале⁹⁵ а каткада радили у заједници са Грцима, Цинцарима и Србима.⁹⁶ Раније изгледа да их је било у Београду више, око двеста душа,⁹⁷ али су се раселили. Изгледа да није било довољно посла за толики број Јермена, који су били одлични трговци.⁹⁸ Међу њима је био добар део печалбара без породица. Око 1720 забележено их је око четрдесет власника кућа или радњи, а било их је, вероватно, око 70—80 душа.⁹⁹

⁹⁵ Тако су у заједници радили Asvadar Korvet, неки Марко и Матија (Conscription ст. 1295); Јован Бирн и Манасија (Ib. ст. 1168); Roscha и Јосиф, „стари“ католички Јермени (Ib. н. 117), Мартин, Јован Јаношић (Janositz) и Мартин Грегори (Ib. н. 155.) ⁹⁶ Гласник 2 од. III, 146, 128-129. Ту је забележен и неки Мартин Агамир Персијан и Мартин Агабек Ерменлија. Вероватно Персијан овде значи исто што и Јерменин. ⁹⁷ Споменик 64, 214, 216. ⁹⁸ Ib.

⁹⁹ Споменик 64, 214, 216. За неке Јермене не би смо уопште знали да су Јермени да то поред њиховог имена није изричито забележено. Забележена су доста често само њихова имена и то она јеврејског, грчког или латинског порекла, тако општа у свим хришћанским групама. Тако је забележен као Јерменин неки Јаков, Јован, Јозеф, Мартин Dudanschia (Tabella), Павле, Александар, Коста итд. Код неких су забележена и по два оваква имена, те није јасно које је име а које презиме или су то можда само имена као на пр. Јован Мартин, Марко Антоније, Петар Јаков, Мартин Грегори, Марија Грегорија итд. Вероватно су јерменског порекла имена или презимена Анош (Tabella), Агабек (Tabella), Маносе, Херасан, Маркамли, Фрето, Ефоло, Кунела итд.

1717 забележено је 39 Јермена у Београду. За све време аустријске владавине у Београду њихов се број није много променио. Поименично они су се звали: Агабек, трговац, (Conscription ст. 1157); Александар (Ib. н. 178); Ананије, трговац (Ib. ст. 1114); Анош, трговац (Ib. ст. 1146); Аротин (Ib. ст. 1175); Григорије, трговац (Ib. ст. 1152); Јаков, трговац (Ib. ст. 1154); Јован, трговац (Ib. н. 256, ст. 1149); Коста, трговац (Ib. ст. 1158); Кунела, „кат. Јерменин“, трговац (Ib. ст. 1191—2); Маносе, трговац (Ib. ст. 1153); Маркамли, трговац (Ib. ст. 1151); Мартин (Ib. н. 846 и ст. 1177); Павле, јерменски пекар (Ib. ст. 1271); Павле, трговац (Ib. ст. 1465); Палко (Balko) (Tabella), јерменски бербер (Ib. н. 848); Хачадур (Хасадур), кафеџија (Ib. н. 68, н. 848); Херасан, трговац (Ib. ст. 1156); Фрето, трговац (Ib. ст. 1122—3).

Са два имена забележени су Јован Анош, трговац (Ib. ст. 1637, н. 741); Јозеф Нестер, трговац (Tabella); Јован Мартин, јерменски пекар (Ib. н. 705); Марко Антоније, трговац (Ib. ст. 1148); Марија Грегорија, удовица (Ib. н. 119); Мартин Грегори (Ib. н. 519, ст. 1296);

Јермени су и тада, као и раније, чинили посебну, у многим, одвојену групу од других. Имали су своју цркву и свога свештеника. 1709 помиње се јерменски поп у Београду.¹⁰⁰ Поред тога имали су свога хлеба-бара,¹⁰¹ бербера,¹⁰² кафеџије,¹⁰³ па и онога који је за њих резао (крижао), ваљда удешавао дуван на њихов начин (Tabakschneider). Имали су и своју кланицу,¹⁰⁴ коју су подигли о свом трошку. Више података имамо о њиховом верском животу.

По белешкама, које потичу од аустриских власти, изјавили су се они тада, највећим делом, за католике. Служба им је служена на јерменском језику и по јерменском обреду.¹⁰⁵ Изгледа да су се тада врло мало разликовали од православних а много од католика. То се види и из извештаја једног јерменског католичког митрополита, неког Вартабида, који је од прогона Турака побегао „из Кафе у Тартарији“ у Аустрију, а затим дошао у Београд.¹⁰⁶ Са верским приликама, које су вла-

Петар Јаков, трговац (Ib. ст. 1138); Петар Лазар, трговац (Ib. ст. 1170—2).

Поред ових забележени су: Јован Бири, трговац (Ib. ст. 1165, 1168); Павле Богош (Tabella); Јозеф Будански (Ib. н. 37); Палко Бурбол (Ib. н. 741); Јосип Касар (Kasar, Kesar), јерменски Tabackschneider (Tabella, н. 863); Крсто Дино (Gristo Dino), трговац (Ib. н. 684); Надјорат Димковић (Dimbkovitz, Dinkovitz, Tinkovitz, н. 678-9, н. 708); Стеван Дороц (Dorroz) (Ib. н. 264); Павле Асатур, пекар (Tabella); Јован Јаношин (Ib. н. 155). Можда исти са Јованом Аношем?) Асвадар Корвет, трговац (Ib. ст. 1295); Vicentius Necoz, трговац и Антоније Мартинић, трговац (ст. 1299); Јаков Хачарат (Hazarath) (Ib. ст. 1068); Хасатур Тартаро (Hasatur Tartaro), јерменски кафеџија (Ib. ст. 1094); Хагвас Арутин (Ib. ст. 1094); Јаков Захарија (Ib. ст. 1298). Јерменин је био, вероватно, и онај Johannes Assar, трговац (Ib. ст. 1182—3).

Mejy њима налазио се и приличан број хаџија. Тако су забележени неки хаџи-Арман (Ib. ст. 1278); хаџи-Каријабет (Kartzabeth) Tabella, Ib. н. 856); хаџи-Месроп (Mesrop, Messerop, Messeropi) (Ib. н. 1448, н. 847). Као јерменски трговац забележен је и неки хаџи-Маринико (Ib. ст. 1155). Гласник 2 од. III, 128.

¹⁰¹ Conscription н. 705. ¹⁰² Ib. н. 848. ¹⁰³ Ib. ст. 1094. ¹⁰⁴ Ib. н. 463. ¹⁰⁵ Споменик 66, 216. ¹⁰⁶ Глас 62, 174—5. У попису од 1728 је назван он само „pater“ Barthollomeus Vartabied. Ту се каже како послан је од Пропаганде у Риму „qua misionarius apostollcus et curator Armenorum“. У Табели је забележен као Vartawied, arm. Geist-

дале код београдских Јермена, није био задовољан. По њему је један, и то већи, део Јермена био православне вере,¹⁰⁷ а са онима који су се изјавили за католике није био задовољан; нису му се чинили довољно добри и поуздани католици. Тако се на пр. нису држали григоријанског календара, постова и обреда онако како то захтева католичка црква. Није му било право ни што су се женили са Немицама, Мађарицама и Српкињама.¹⁰⁸ По мишљењу Вартабида Јермени су у многоне отступили од учења и обреда католичке цркве, те је од Пропаганде тражио да се у Београд пошаље један мисионар који ће их у томе боље поучити.¹⁰⁹ Пропаганда је примила овај предлог, те је послала неког оца Кочијатура из млетачке јерменске колоније да изврши овај задатак.¹¹⁰ Потицајем Вартабида и настојањем Језуита, којима су Јермени, као и сви католици у Београду, били подређени, Јермени су, стварно, тек за време аустриске управе у Београду, покатоличени.

Јермени су имали у Београду већ за време Турака своју цркву и свога свештеника. Већ је Кикле забележио да су Јермени држали службу божју у подруму једне куће. У опису Београда од 1728 забележена су два подрума на свод у којима се држала, раније, служба божја.¹¹¹ Изнад ова два подрума, који су се налазили у делу града испод тврђаве, налазила се дрвена кућа у коју су се Јермени често сакупљали. Када је дошао митрополит Вартабид у Београд позвали су га Јермени да одржи службу у тој цркви. Вартабид је одбио, јер

iche (два пут). У Београду се налазио још 1728 (Conscription n. 262). 1721 тражио је помоћ од аустриског цара. Цар му је одредио годишњу помоћ од 150 ф. (Глас 62, 174—5), колико су плаћани обични католички свештеници (Mittheilungen III, 225). ¹⁰⁷ Споменник 66, 214. ¹⁰⁸ Споменник 66, 216. Да су се женили са Српкињама то знамо из писма јерусалимског патријарха Доситеја од 1706 у којем овај даје београдском свештенству упутства како има да се понашају према таквим супружницима. (Весник 1909, 835). ¹⁰⁹ Изгледа, да се Јермени, православни и католички, нису много слагали, ни међусобно, а ни са Вартабидом. Католичка група међу Јерменима тражила је да јој се за пароха пошаље јерменски поп из Софије. Споменник 66, 214. ¹¹⁰ Споменник 66, 215—16. ¹¹¹ Conscription n. 59—60.

је сматрао да је срамота држати службу на таквом месту. Убрзо, 1723, вероватно његовом интервенцијом, добили су Јермени једну цамију, коју су употребили за цркву. Прилозима београдских Јермена успео је тадањи јерменски свештеник Вехрад да ову цамију уреди према јерменском националном обреду. Овако преуређена чинила му се она лепша од јерменске цркве у Ливорну, у Италији, одакле је он дошао; тако је бар писао Пропаганди у Риму¹¹². Осим цамије добили су и две куће, које су биле уређене за стан јерменским мисионарима. Како су ове оправке стајале доста, то је тражио материјалну помоћ од Пропаганде. Јермени су каткад, и поред свештеника, имали и сталне мисионаре. Пастирску дужност међу Јерменима су вршили Стефан Адеодат из Јоката, Петар Вехрад (пре 1722 до 1731), Илија Цариградски (1731—1735), Јаков Буса (1735—1737), Михајло Вартијерис из Себаста и најпосле Јаков из Ерзерума, који је 1739 заједно са својим паством из Београда пребегao и пренео црквене утвари у Нови Сад¹¹³.

Турци су их позивали да се врате натраг и обављали да ће им надокнадити претрпљену штету, ако се поново населе у Београду. Јермени нису пристали, него су остали у Новом Саду¹¹⁴. У цркви је служено на

¹¹² Споменик 66, 217. ¹¹³ Споменик 66, 215—16. Овај Јаков Ерзерумски био је калуђер јерменског манастира у Млецима. По преласку у Нови Сад становао је у кући католичког пароха, а службу божју служио је својим вернима у католичкој цркви. 1744 вратио се натраг у свој манастир у Млетке. 1746 подигли су Јермени себи храм који је 1849 изгорео. Тада је црква остала у рушевинама до 1872 када ју је обновила позната српска добротворка Марија Трандафил. На обнову храма потрошила је 20.000 фор. (Ердујхељи, Историја Новог Сада. 1894. (Скр. Ердујхељи), 230—3). Кад је храм већ био доведен у ред, упитали су јерменски свештеници — тада их је било два — коме да посвете олтар храма, а Трандафилка изјави жељу да буде посвећен Св. Сави. Јерменски свештеници одбију њену жељу са мотивацијом да Св. Сава није католички светац а, она на то прекине везу с њима. (Усмено саопштење г. д-р Мешевијана, архимандрита, свештеника јерменске цркве у Новом Саду). ¹¹⁴ Споменик 66, 217. 1894 налазило се у Новом Саду само шест Јермена и они су се сматрали за Немце. (Ердујхељи 232.) Породица Ишекуц била је јерменска. Усмено саопштење г. Мешевијана.

јерменском језику. Јермени су, изгледа, били врло религиозни људи, јер се међу њима налазио приличан број са надимком „хаџија“.¹¹⁴

Од муслиманског становништва остали су једино Цигани који су становали ван града и ван вароши. Све остало муслиманско становништво одселило се; није дочекало победиоце. Остао је, прича Дриш, само један занесени дервиш, који се још врзао по Београду. То је нека врста турских свештеника — прича Дриш — „који се, кад се моле Богу, окрећу око себе и љуљају час на једну, час на другу страну. Овај је дервиш полунаг човек, живи под ведрим небом, храни се биљем и корењем, које кува у бистрој води, а не пије ништа сем воде; по ваздан тумара по вароши не гледајући ни у ког, говорећи сам за себе, не проси, али прима милостињу, кад му је ко сам понуди; живи у некаквим чешљугама, пуши, кува ручак, моли се Богу и броји бројанице, које су као и наше, само веће, и са крупнијим зрнима“.¹¹⁵

¹¹⁴ В. прим. 104. ¹¹⁵ Отаџбина 21, 623.

Сталежи и занимања

Становништво Немачког Београда било је у многоме разноврсно. Било је разноврсно и по пореклу и по друштвеном положају, и по занимању и по начину живота. У ствари Србијом и Београдом су управљали, а у Београду чинили и највећи део становништва официри и војници, који су учествовали при освојењу Београда. Како је у питањима уређења Србије имао одлучну реч освајач Београда принц Евгеније Савојски, тадањи претседник Дворског ратног савета, то је на чело Србије постављен, један од његових најбољих пријатеља, принц Александар Виртембершки, који се при освојењу Београда, не само особито истакао, него био и рањен. О самом принцу не знамо много, али и ово неколико података, које овде износимо, у многоме обасјавају друштво у тадањем Немачком Београду.

Принц Александар Виртембершки био је принц из владалачке куће и као такав имао је — нарочито по тадањем схватању — права на изузетну каријеру. Да је Наполеон живео у то доба, највише ако би дотерао до капетана или, сасвим по изузетку, до пуковника, — даље никако. Александар, као принц из владалачке куће, почео је у ствари своју каријеру са чином пуковника. Његов живот и његова каријера уско су везани уз највећег војсковођу тога доба, уз принца Евгенија Савојског. Он је учествовао уз принца Евгенија у великом броју бојева, и готово у свим овим бојевима имао је да изврши по који тежи задатак.

О самом Александру Виртембершком знамо мало. Он се родио 4 јануара 1684 и на тај начин, како је забележено у једном лексикону из тога доба, „повећао

број високих („der Hohen“) овога света“. Отац му је био херцог Фридрих Карло, а мати Елеонора, рођена принцеза од Бранденбурга и Анспаха. Кад је навршио десет година, каже се ту, доведен је због својих изузетних

Принц Александар Виртембершки

способности, 1695 на универзитет у Тибинген, али се ту није дуго задржао. Убрзо је ступио у војску и отишао на бојиште против Француза. Отада је учествовао

без мало, у свим бојевима у то заиста тешко ратно доба. Учествовао је у ратовима против Француза, против Турака, за шпањолско наследство, у Баварској, у Шпанији, у Аустрији. Од 1705 налази се стално у најближој околици принца Евгенија. У чувеној битци код Казана он је рањен. Те године је постао генерал-фелдмаршаллајтнант. Затим поново учествује у борбама у Француској и Холандији. Свуда се истиче својом нарочитом храброшћу. Да би направио бољу каријеру прешао је 1713 из протестантске у католичку веру.

Од 1716 налази се у нашим крајевима на бојишту против Турака. Био је у Футогу поред принца Евгенија који му је поверио команду над војском код Сегедина. И овде је личним јунаштвом одлучио битку у корист хришћана. При опсади Темишвара рањен је у главу. Цар Карло VI захвалио му се ручним писмом на јуначком држању. Постао је фелдмаршал, и добио је на управу Темишвар и Темишварски Банат.

1717 прешла је аустриска војска Дунав код Панчева. Александар је имао за задатак да први пређе Дунав и заштити осталу војску, која је требала да пређе. Свој задатак извео је Александар са потпуним успехом. При опсади Београда управљао је левим крилом и у тешкој борби рањен. Заузимањем принца Евгенија, који га је врло волео, постао је 1718 заповедник београдске тврђаве, а 1719 заповедник Србије и претседник Администрације. 1720 постао је тајни саветник. 7 августа био је у присуству цара свечано уведен у дужност тајног саветника, а већ исте ноћи кренуо је ка Београду. 13 октобра стигао је у Београд, где га је дочекала власт, војна и цивилна, као и остало становништво, уз топовску паљбу од 120 метака. У Београд је дошао са изузетним, готово владарским правима. Одмах по свом доласку, прегледао је београдску тврђаву, а убрзо обишао и остале тврђаве у Србији. За утврђивање београдске тврђаве и осталих места у Србији учинио је огромно много. Данашња Београдска тврђава подигнута је његовом заслугом. Због својих великих захтева у том правцу долазио је у сукоб са цивилним властима у

Србији. 1721 добио је витешки орден Златног Руна, а 1727 верио се с принцем Маријом Августом, принцем из куће Турн и Таксис. По смрти свога брата од стрица вратио се у Виртемберг и заузео престо. Пошто је умро принц Евгеније, надао се да ће постати генераллајтнант т.ј. генералисимус, али је убрзо умро 12 марта 1737.

Принц Александар био је право дете свога доба. Одрастао у најближој околини „последњег витеза“, принца Евгенија, и он је заиста ретко храбар човек али исто тако и блудник и пијаница, и распикућа, прави син галантног доба. То је доба када се још носили средње-вековни витешки панцири, а испод ових одело од свиле, украшено чипкама. Тада се скупају личности у којима је било удружено јунаштво, раскалашност и путеност. Такав је био и нани Тренк, а и принц Александар. Александар је био велики јунак, али напрасит, пуст и својеглав, а поред тога и врло лакомислен и сасвим нескрупулозан. Командовао је са много вике и буке. Ако није ишло онако како је он желео, бивао би изван себе. Његов историчар пише о њему: „Одрастао у војничком занату беше то марцијалан човек који се увек држаше војнички. Напрасит и самовољан, када би ударио по златној бурмртици, коју је увек поред себе носио, чинило се као да ће громови полетети; свако се бојао овог маневра са бурмутицом. У Мађарској је навикао и заволео мађарско вино, те без њега није могао у Београду; пићу је био врло предан“.

Умро је напрасно усред карневала у Лудвигсбургу 13 марта 1737. „Сви знаци на његовом лешу говорили су да се он угушио“. „Секцијом се нашло да су му срце и мозак и сви органи здрави, али у плућима беше пуно прашице, трагова од дима и испарења од карневала. Вероватно да је херцога ударила капља у наручју какве његове куртизане“.

И у Београду је проводио живот у пијанчењу и разврату, а стално у сумњивом друштву. Убрзо се толико задужио, да је морао продати своју плату за шест година унапред. Продао ју је познатом богаташу и свом финансијеру, Јеврејину Самсону Сису Вертхајмеру. Овај

је пристао тек пошто је добио одобрење од Дворског ратног савета да може ставити забрану на његову плату. Како му је требало много новаца то је трговао са давањем места, примао је мита, отимао туђу својину, приватну и државну. 1733 наследио је на престолу свога брата од стрица Еберхада Лудвига. И у Виртембергу, за кратко време своје владе — владао је само две године — оставио је жалосне успомене.¹

Поред принца Александра срећамо у знатној мери племство разних родова и разног порекла, вишег и нижег. Срећамо грофове, маркизе, бароне, витезе и обичне племиће и племениташе, немачког и романског порекла (талијанског и шпањолског), а, изгледа, и из других земаља Европе,² добрим делом пустолове, као што је био и сам принц Александар и наш барон Фрања Тренк који је своју каријеру започео овде у Београду.

Највише је племића било немачког порекла³. У врло знатној мери били су заступљени и племићи талијанског порекла.⁴ Од осталих етничких група било је знатно

¹ Zodler H. J., Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste. Leipzig u Halle, 1749, св. LIX, 1117—1140; Глас 62 и 64. ² Не знамо које је народности био генерал D'Odwyer, први заповедник Београда, и како треба заправо читати његово име. ³ Међу официрима било их је много племићског порекла. Тако су међу пуковницима били племићског порекла гроф фон Бург (Bourg) (н. 1244—46, 1250), гроф Валис, барон фон Рудолфин (н. 357—360, ст. 1032—3), фон Раценштајн (н. 618—20), фон Фирстенбуш (н. 873—4). Капетани племићског порекла били су: гроф фон Арко (н. 1043—4), барон фон Лефелхолц (н. 640), барон фон Менсхаузен (н. 1314—16), барон фон Хелдорф (н. 170), барон фон Форментин (н. 151—3). Племићског порекла био је инж. поручник барон Хербарт (Tabella) и потпоручник D'Anspan von Ansprach (н. 998—9). ⁴ Вероватно су талијанског порекла били: гроф фон Марули, зап. Београда; заповедник флоте (Schifadmiral) Finandosan Peter (н. 1200); пуковник бригадир D'Albon (н. 462, 1047); пуковници: Conte Vitali (Fitali) (н. 873—4, 998—9), Corrado (н. 873—4); потпуковници: маркиз Botta d'Adorno (Tabella), н. 1264), царски комесар на нашем нар. - цркв. сабору год. 1730; гроф Collmanero (Tabella), Melliny (н. 636), пуковник (Oberstwachtm.), Cavalier Saluzo (н. 1312); капетани: гроф фон Strasoldo (н. 751), Ragotti (н. 1066—), Legranzini (н. 8), Filo Marini (н. 163), Monti (н. 143), Quarresima (н. 333—4), Sera (Tabella); потпоручник: D' Ibbara (н. 656—9).

мање. У Београду се налазиле и удовице неких племића, већином удовице бивших официра.⁵ Висок друштвени положај имали су „ландаудитори“⁶ а свакако и доктор Хак (Ludwig Hack von Ackernau, Kays. Staabs-Feldt-Medicus und hiesigen Graenitz-Staabsprotophysicus) или како су га наши звали Хок.⁷ У Београду, као изузетно важном војничком месту, било је врло много војске. Срећамо све редове војске и офицере, од највиших положаја па до обичних војника.

У Београду као главном месту Србије задржавали су се дуже или краће време високи коморски чиновници као гроф Розенберг, први дворски коморски саветник, барон Бросамер, дворски коморски саветник, барон Фихтер, фон Алтер, фон Терлихскрон, коморски инспектор, фон Ребентиш и други. 1723 налазио се у Београду или био власник дворски саветник фон Кнебел (Knöbel) и др.

У грађанству су се нарочито истицали највиши општински функционери и чиновници: варошки судија Штадлер, Bürgermeister Шенхолц, варошки синдик Шмидингер, „Rathverwandter-и“ Елијас Флајшман и Хајнрих Солдт, „фиртелмајстери“ (квартовне старешине) и др.

Грађанство је било највећим делом обичног порекла, већином из вароши, „пургери“, добрим делом пропале занатлије и бескућници. Ово варошко становништво бавило⁸ се разним пословима и на разне начине. Поједина занимања држале су разне етничке групе. Занатлије су се разликовале и по материјалу, који су обрађивали, и по начину обраде, и по начину трговања. Занатство је било врло добро развијено. Било је заната од најпотребнијих до најлуксузнијих: од хлебара па до „перикенмахера“. Забележени су и цехови.⁹

⁵ Фон Бајер (Beier), Грилиц, Хајперг, Торментин, и др. ⁶ N. Hochmuth (н. 147—8) Мерц (Merz) (н. 1029—31). ⁷ Амвросије Фречнер. (Споменик 34,94) (н. 114; Архив II, 98). ⁸ Хлебара је било српских, немачких и француских (Conscription 79, 1118—9). ⁹ Пекарски. (Conscription н. 612, 1265).

1723 налазиле су се у Немачком Београду ове врсте занатлија: 12 месара, 8 пекара (забележени су и „француски пекари“),¹⁰ 4 пивара, 2 хирурга, 11 ципелара, 3 чизмара, 12 кројача („шнајдера“), 2 златара, 8 столара, 5 бравара, 3 стаклара (Glaser), 4 ковача, 4 колара, 8 „пинтера“, 3 стругара (Drechsler), 2 зидара, 3 тесача, 1 сајција, 4 сарача, 2 седлара, 3 сапунџије, 3 „перикенмахера“, 2 шеширџије, 2 кожара (Rothgärber), 3 баштована, 6 рибара, 2 лимара, 3 ћурчије, 1 „лицидер“ (колар, Lebzelter), 1 чешљар, 1 који боји свилу (Seidenfärber), један чистач оружја (Schwertfeger), 1 чарапар, 1 калајџија (Zinngiesser), 1 пушкар, 1 дугмар и 1 Rothgiesser.¹¹ Овим занимањима још треба додати докторе медицине, апотекаре, власнике купатила, бербере, бабице и др.¹² Забележен је „Mahler“ Мелхиор Јунг. Међу трговцима забележен је и један трговац са сликама (Bildkramer).¹³ У цркви је био запослен органист Франц Вилхелм Гросман. У Београду су становали, свакако по званичној дужности, и целати.¹⁴

¹⁰ Concription 79, 1118—1119 ¹¹ Mittheilungen III, 212. ¹² Mittheilungen III, 181. ¹³ Ст. 1196. ¹⁴ Ib. и. 436—8.

Општинско уређење Немачког Београда

После Пожаревачког мира рачунао је аустриски двор да ће Србија са Београдом за увек остати у аустриској власти, те је хтео да од Србије коју је сматрао као „*absolutum, inalienable domanium vel peculium regium*“¹ створи посебну покрајину за своје интересе. У решењу се нарочито указује како „рацка нација неће да дозволи да њоме управља Угарска, те ове крајеве треба уредити као баријеру и против Турака, и против Угарске“.² Нарочито се имало пазити да се одбије и поми-сао да би Србија могла припасти Угарској, било по државном, црквеном или световном врховништву (*Obrigkeit*),³ стога је Србија као царски „*domanium*“, подређена Ратном савету и Дворској комори⁴. У ствари Србијом је, до јесени 1720, управљала војна власт на челу са генералфелдцајмајстором д'Одвијеом, под којим се налазила судска и управна власт; финансијска власт била је под управом Дворске коморе.⁵

Аустрија је била свесна особите важности Београда те је одмах пришла насељавању и уређивању Београда. У том правцу имала је она врло јасне погледе. Од некадање турско-оријенталске вароши желела је она да створи нову, западњачку варош са немачко-католичким становништвом. У овом правцу она је радила врло смишљено и енергично. Коморска власт послала је у Београд једног од својих најбољих и најискуснијих чиновника, да од тог, са свих страна скупљеног становништва, сасвим

¹ Mittheilungen III, 159, 165 - 166. ² Ib., 164. ³ Kallbrunner 28.
⁴ Mittheilungen III, 159. ⁵ Mittheilungen III, 160; Гласник 62, 114.

разноврсног по занимању, створи општину, способну за живот. Задатак није био лак. Свако је желео да се варош уреди онако како је управљано у вароши из које је он дошао. Један савремени извештај завршује своја разматрања, да у Немачком Београду неће доћи „до реда пре 20—25 година, док Немци и „стари Раци“, који су навикли да живе на турски начин, не изумру, а остану њихова деца“.⁶

Тај задатак имао је да спроведе неки Фридрих Фери (Ferry) де Штадлер. Њега је већ 1717 изабрао тадањи Немачки Београд за свога судију на шест година. Свакако је, по његовој иницијативи, тадањи Немачки Београд био подељен на шест квартова, а на челу сваког кварта био је изабран по један старешина кварта (Viertelmeister). У првој четврти (кварту) био је старешина (Viertelmeister) Прек (Proekh), у другој Арнолд, у трећој Чернер (Cserner), у четвртој Гајер, у петој Хербарт, а у шестој Бергхамер. Као што се види, иако Београд тада још није био слободан и привилегован град, ипак се у њему ствари развијале плански и повољно.⁷

За бољи развој насеља било је неопходно потребно да Београд пређе из војне управе под коморску, а нарочито да постане слободна и привилегована варош. Већ крајем 1717 израдио је Штадлер предлог о прелазном уређењу општинског живота у овом делу Београда, под насловом „Projekt oder Notata der hiesigen Stadtnotwendigkeiten, Beschwernissen und künftiger besserer Einrichtung“ и предао га претставницима једне комисије, коју је послала у Београд врховна коморска власт из Беча. У тридесет тачака изнето је све оно што је сматрано за потребно да се учини, па да се ова општина оспособи за живот. Пројект је био написан са једним ретко добрим познавањем правних, политичких, комуналних и социјалних питања у тадањим слободним варошима. Оба

⁶ Mittheilungen III, 194. ⁷ Bodenstein G., Das Statut der Belgrader Deutschenstadt von 1724. Ungarische Rundschau II. 2 св. (Схр. Bodenstein).

претставника Дворске коморе, и (фон) Ребентиш и (фон) Бросамер, сложили су се са пројектом. Како се Београд у то доба још налазио под војном управом, то је овај предлог прво изложен тадањој месној војној власти. 9 новембра 1717 одржана је конференција код градског војног заповедника, те је том приликом умољен градски заповедник, генерал д'Одвије, да, колико може, изађе овим жељама у сусрет. Генерал д'Одвије није хтео ни у чем да попусти. Није желео, да, поред војне власти, призна још и неку грађанску. Изгледа да је тада почео још са већим шиканирањем грађана. Тражио је да и грађани, под надзором војних власти, раде на оправци и грађењу шанчева. Шта више, није дозвољавао ни да се замене надничарима. Малтретирање грађана од стране војних власти прелазило је сваку меру. Грађани су окивани у гвожђе и бацани у тамницу. Дозволе за грађење и поправљање зграда нису даване, а зграде, саграђене без дозволе власти, рушене су. Новац је изнуђаван на све начине. „Несигурност, јавна насиља, грабеж, убиства, били су страшни, а помоћи није било ни са које стране. Усред вароши, између дрвених кућа, налазила се у једној некадањој цамији огромна количина барута и готове муниције, а како је за осам месеци било десет опасних пожара и само једне ноћи откривене три намерне паљевине, то се варош, због многог барута налазила стално у највећој опасности“.⁸

То је револтирало грађане, те су протестовали, али, како је било још ратно стање, протести нису помогли.⁹ Услед оваквих прилика и оваквог поступања почну се тек досељени грађани расељавати. Један део београдских грађана, нарочито занатлија, пореклом из рајнских градова, напусти Београд. Крајем децембра 1717 број немачких породица знатно је опао: од 333 породице остало је само 251, дакле 82 мање него у новембру исте године.¹⁰

Штадлер се није дао збунити. Варош поднесе представку директно цару и Дворској комори. У уводу ове

⁸ Mittheilungen III, 196—7. ⁹ Bodenstein 397—8. ¹⁰ Јерменских је било мање 8 а српских 14. Hofkammerarchiv. Алегат акту од 28 јула 1718. Ungarn.

претставке нарочито је наглашено како се становништво Београда надало да ће Београд „ово, вековном непријатељу хришћанства, одузето светско-славно место бити на немачки начин и управу, једнако другим угледним градовима и тврђавама, стављено и обдарено привилегијама“¹¹ и у првом реду, насељено „немачком нацијом“. Место свега овог, излаже се у претставци, десило се нешто друго. Војсци је предан највећи део најлепших и најбољих грађанских домова. Поред тога војска је око 300 ненасељених домова упропастила на тај начин што су дрвени делови (врата и прозори) однети и погорени, а то је врло неповољно утицало на оне који су хтели да се у Београду населе. Поред тога грађанство није било сигурно ни од крађа и препада (Überfälle), које су чинили војници. Нарочито су се жалили на генерала д'Одвијеа, који, жале се они, као да је врло киван на немачко становништво, што је ово свесно и поносно, те да увек настоји да немачке грађане унизи као „сељаке и кујоне“, па увек прети, да ће он грађане или, како их је он називао „неваљалце и лупеже“ („Schlingel und Schelme“) „научити радити“.¹² У претставци је изложено како је он неке грађане, који су се опирали да раде на утврђењима дао, преко два сата, „другима за пример, као робове, около водити“. Најпосле су изнели како је генерал изјавио да ће и Дворску комору, и Бросамера, инспектора Дворске коморе, заједно са судијом и кварталним старешинама, који су се за грађанство заузимали „са осталим лупежима и неваљалцима до ђавола отерати“ („mit allen Schelmen zum Teufel jagen“). И претставници Коморе поднели су готово исте извештаје.¹³

Штадлер се није само на томе задржао. Почетком априла 1718 отишао је у пратњи једног кварталног старешине (Karl Proekh) у Беч да се лично пожали цару и Дворској комори и преда овај меморандум Коморској комисији. Штадлер је најпосле успео: царским рескрип-

¹¹ „Dieser dem Erbfeind der Christenheit abgenommene weltberühmte Ort auf gleichen Fuss und Polizei gleich andern vornehmen Städten und Festungen gebracht und mit entsprechenden Freiheiten benadet worden“. ¹² Bodenstein 398—400. ¹³ Ib.

том од 1718 одлучено је да Београд „mit Freiheiten und Prerogativen gleich andern derlei neuacquistierten Städten zu begnaden, worüber das weitere in nächster Zeit erfließen werde.“ О томе је обавештен и генерал д'Одвије. Када је Штадлер у јуну остављао Беч могао је бити уверен да је успео у основним стварима.¹⁴ И надлежна је власт у Београду обавештена о Штадлеровом успеху, те јој је наређено да се Штадлер дочека и свечано уведе у дужност варошког судије и старешине, а исто тако да се уведу и квартовне старешине. Војној управи препоручено је да у сваком погледу потпомаже варошког судију и варошку управу као и грађанство. Тадањој управи у Србији нарочито је стављено у дужност да настоји како ће варош, састављену од тако разноврсног становништва, довести до благостања („ex novo von allen möglichsten Leuten zu besiedelnde Ort wie Belgrad, das gemeine Wesen in Flor komme“).¹⁵ 1719 десила се важна промена по Србију. Одлучено је да Србија добије посебну Администрацију. За претседника ове Администрације постављен је принц Карло Александар Виртембершки.¹⁶

Привремена варошка управа неуморно је радила да чим пре добије привилегије. И Администрација Србије радила је у томе правцу. 30 јуна 1721 позвала је Администрација становништво Немачког Београда „да се састане ради саветовања о заједничким варошким приликама“ и да донесе пројект о организацији магистрата. То је убрзо извршено. Већ октобра 1722 поднет је предлог о уређењу вароши. У ствари ово је био ранији Штадлеров елаборат.¹⁷ По том елаборату Београд је требао да буде уређен као слободне вароши у Угарској, али се то није смело нигде нагласити, да не би могла Угарска истицати своја права на Београд. Најпосле је 18 фебруара 1724 цар Карло потписао указ о уређењу Немачког Београда.¹⁸

Из овог статута види се организација тадашњег Немачког Београда. Рађено је са великим познавањем ствари и са нарочитом пажњом на корист Аустрије и

¹⁴ Ib. 403, 404—6. ¹⁵ Ib. ¹⁶ Mitteilungen III, 185. ¹⁷ Bodenstein 406—7. ¹⁸ Ib. 407.

немачког становништва. Пре свега одређен је положај варошког судије (Stadtrichter) и појединих органа (варошког капетана, благајника, Stadtwagmeisters, Spitalvatera, синдика или нотара) према члановима општинског одбора. Одређен је делокруг и плата осталог особља, нарочито стражарског. Предвиђена је и ватрогасна чета односно стражари, који су имали да са варошке куле (Stadtturm), пазе, где се пожар појавио. Пожар се, изгледа, често јављао.¹⁹ Предвиђен је и ојачар. Варош је имала своју кућу — Stattrathaus — у којој су била надлештва, и варошки подрум. А варош се обавезала да ће подићи и сахат-кулу. Варош је добила своју заставу и свог заставника.²²

Постављени су прописи о плану и регулацији вароши и о подизању грађевина. Могле су се градити само простране и правилне (regulierte) улице и тргови и само „леше, правилне и удобне зграде за становање“. Предвиђено је сиротиште, брига о послузи, градски физикат, апотека, бабица и болница. Хигијенске прилике у вароши, изгледа да су биле на приличној висини. Варош је имала лекара, неколико „велчера“ и хирурга, и бабицу. Био је и један зубар. Лекар је по народности био Француз (O'Deulin), апотекар Талијан (de Robba), зубар Немац (Dellinger),²³ а бабица нека Schweitzerin.²⁴ Фелчера и хирурга било је више, а припадали су разним етничким групама. Варош је имала и болницу, која је била посвећена Св. Јовану (St. -Johanns Bürgerspital).²⁵ Варош је била опуномоћена да од једног Јерменина одузме купатило, уређено вероватно на турски начин, и да од овог купатила начини купатило „на хришћански начин“ („mit-christlicher Ordnung“). И поред лепог броја школованих доктора и хирурга и релативно добро организоване санитетске службе, то је доба када су епидемије страховито косиле. У Београду је беснела нека зараза 1730 и куга 1738. 1730 су Исусовци само за две недеље сахранили 220 особа.²⁶

¹⁹ Conscription н. 1163, н. 1174 и др. ²² организовању Немачког Београда в. Mittheilungen III, 204—210. ²³ ст. Conscription 1245—6. ²⁴ Јб. н. 251. ²⁵ Виловски 20. ²⁶ Политика од 18-XI-1934.

Кланице су, да би чистоћа била у вароши већа, морале бити подигнуте ван вароши, а било их је неколико.²⁷ Готово да је свака етничка група имала своју посебну кланицу. Своје посебне кланице имали су и Немци, и Јевреји, и Јермени.

Варош је имала и пошту, која се налазила ван вароши. О свим примањима и издавањима, која су ишла на рачун вароши, вођено је посебно књиговодство.

Дозвољено је удруживање у цехове, али ником није било дозвољено да се бави са два заната. Шта више, за неке струке био је одређен и број оних, који се том струком могу бавити. Тако је било одређено да буде 8 обичних и 2 француска пекара. Број месара одређен је на 12. Гостионица је било врло много, око 140, а требало их је свести на 48, али овај предлог није у Бечу примљен; сматрало се да би на тај начин остали многи без егзистенције, чиме би била знатно ослабљена пореска снага вароши. Одређено је да се више ником не даје дозвола, а да се не попуњују оне, којима је истекао рок важења. Цене животних намирница, нарочито хлеба, одређиване су сваког месеца.

Варош је подмиривала трошкове из разних прихода и намета, на земљу и радње, точења вина које би варош точила, од новчаних казни, вашара и тд. Вашара је било двојакних, годишњих и недељних. Годишњи су почињали од 24 јуна и 28 октобра, а трајали су по 14 дана. Ово време изабрано је као најзгодније за т. зв. „турске“ трговце. „Турски“ трговци становали су у Јенихану. Пијаца се држала трипут недељно: уторником, петком и недељом. Колико је било тргова, није нам познато. Познат нам је један трг у тврђави, а други поред Виртембергове касарне, али су оба вероватно употребљавани као зборна места и за војничке параде. За трговину је, вероватно, служила т. зв. „трговачка“ пијаца.²⁸

²⁷ Conscription II. 489—490, 643, 645. ²⁸ Виловски 19.

Тржни надзорник имао је да пази на квалитет робе и висину цена. Варош је имала и своју тамницу (*Stadttemniz*).²⁹ *Jus gladii* т. ј. право да неког осуде на смрт варош није добила³⁰.

Пошто је Немачки Београд добио своје уређење требало је да добије и грб. Принц Александар Виртембершки предложи (23/VIII 1724) два нацрта. Предложио је за грб онај, који се већ дотле употребљавао, а који је изгледао овако: три турске џамије, а изнад њих се наднео царски орао, са натписом: „*Sub umbra alarum tuarum*“ (тј. „Под сенком твојих крила“). Око грба стајало је написано: „*Gross-Insignium der Stadt Belgrad in Serbien 1721*“. Предложио је и други, по веровању старији, који је требао да потиче још из римског доба. У овом грбу био је приказан римски војник у оклопу, а поред њега стајао је на десној страни коњ а на левој бик, и на њих је војник положио своје руке. Горе је стајао натпис: „*Taurunum*“. Ратни савет одлучи да се задржи први нацрт грба, који се већ употребљавао, али да се доле испод грба стави: „*Alba Graeca recuperata anno 1717*“.³¹

²⁹ Conscription 150. ³⁰ Bodenstein 404—12. ³¹ Mittheilungen III.

Спољно уређивање Немачког Београда

Аустриске власти, војне и цивилне, а нарочито војна, пришле су одмах грађењу монументалних зграда у граду и у вароши. Док је горњи град био седиште војне управе за Београд, дотле је немачка варош била седиште највиших војних и цивилних власти за Србију и центар трговине и саобраћаја. Дунав са својим пристаништем чинио је чеону страну тадањег Београда. Са грађењем нових зграда почело се одмах. Нарочито је војна власт подигла много нових грађевина, у првом реду касарни. Својом величином, па и лепотом, издвајала се такозвана Александрова или Виртембергова касарна,¹ која се налазила на простору од Руског Цара до угла који чини улица Кнез-Михаилова и Кнегиње Љубице.² Ова огромна касарна била је подигнута на три спрата. „На крајевима је имала по један павиљон, три авлије, четири главна улаза, — са сваке стране по један — над којима су биле отворене терасе или балкони, и у сваком спрату споља, с уже стране, по 21 прозор, а са дуже по 31, дакле 312 великих прозора. Биће да се они стихови

Колико је у години дана
Толико је на њима окана³

у једној нашој песми из тога доба односе на ову зграду. Испред касарне налазио се простор за војне смотре — Paradeplatz.³

¹ На једном месту забележена је као Alexanderlogement. Стари-
нар IV, 127. ² Кућа г. Јовс Марковића, министра у пензији, Ви-
ловски 25. ³ Тих. Остојић — Вл. Ђоровић, Српска грађанска лирика
XVIII века. 1926. (Скр. Лирика), 28. ³ Виловски 25.

Најлепша зграда у тадањем Немачком Београду била је, вероватно, управникова или командантова палата, која је заједно са главном стражом, језуитским манастиром и школом чинила посебну групу.⁴ То је била зграда на спрат. У приземљу су се налазиле кујне, коморе, собе за послугу, стражу и остало. На спрат су водиле главне и тајне степенице. На спрату се налазила велика сала за примање, салон и 24 собе за команданта и његову личну послугу.⁵ У близини ове палате налазила се главна стража. На врху здања налазио се сат, „који је избијао часове, што се онда сматрало као велика реткост. Овај се сат толико допао грађанима немачке вароши, да су се неколико пута обраћали Дворском ратном савету са молбом да им поклони сат за њихову варошку кућу“. Дворски савет је одбио молбу, али је нагласио „да власт неће имати ништа против тога, ако грађани сами себи направе сат, и ако га наместе на општинској кући. Сат је донста поручен у Бечу и намештен на кући варошког магистрата“.⁶ Да је било тада у Београду неколико сатова на јавним зградама, то се, у неколико, види из стихова једне песме из тога доба, у којој се каже:

Кад би стале уре ударати.⁷

Општинска је управа, од почетка свога рада, настојала да од Београда створи западњачки град. И у статут београдске вароши ушле су одредбе које су се односиле на спољно уређење вароши. Од 1724 смело се градити само „на линији“ по регулационим и грађевинским прописима.⁸ У колико је, и како је, проведен регулациони план, није нам познато. До 1728 регулација још није била потпуно provedена.⁹ Услед регулације неке су зграде порушене,¹⁰ а нека имања на једном крају умањена, а друга опет повећана.¹¹

И војна власт је утицала на уређивање вароши. У два маха издала је она наредбу како се имају гра-

⁴ Ib. 36. ⁵ Ib. 38. ⁶ Ib. 39. ⁷ Лирика 27—28. ⁸ Conscription II, 198, II. 204, II. 205 и др. ⁹ Ib. II. 1264. ¹⁰ Ib. ст. 1135, ст. 1136—37. ст. 1356—1358. ¹¹ Ib. II. 1266.

дити куће и калдрмисати улице.¹² 1729, када је већ варош била доведена у ред, издана је наредба „ да се покрај града и поред Дунава подигне еспланада за шетњу и да куће на еспланади не смеју бити више од

Једна од капија у Доњем граду

једног спрата, како својом висином не би заклањале излед осталим кућама“.¹³ 1736 требала је да се изведе регулација Саве код Београда.¹⁴

Рушевине т. зв. Пиринчане из шездесетих година прошлог века

Ипак, изглед београдске вароши, ни немачке ни српске, није се много изменио. Улице су у неколико

¹² Виловски 24. ¹³ Ib. ¹⁴ Barotti, Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez (Скр. Adattár) I, 451.

регулисане, али су објекти за становање остали исти. Када су Аустријанци заузели Београд, затекли су у Немачком Београду око 1300 објеката за становање, највећим делом бедних плетара и дрвених кућа и колиба, олепљених блатом („Lehm- und Holzhütten“), а са једном или две просторије.¹⁵ Ове објекте, и колибе и куће, издавала је аустриска власт под кирију. Грађење нових кућа није било нарочито потребно. За пуних десет година подигнуто је једва око 80 нових кућа. Ове су се куће разликовале од затечених турских кућа. Те су „нове“, „правилне“, „регулиране“ куће грађене по грађевинским прописима.¹⁶ Нових кућа било је врло скромних, у вредности од неколико стотина форината, па и бедних, од дасака и плетера,¹⁷ али их је било и врло скуних у вредности од неколико, па и од десетак хиљада форината.¹⁸

У Немачкој вароши налазиле су се, поред бројних католичких самостана и цркава, и неколико лепих јавних и приватних зграда. Својом величином истицала се варошка болница, посвећена св. Јовану.¹⁹ Где се налазила т.зв. „варошка кућа“ — Rathaus — није познато.²⁰ Нису нам позната имена тадањих београдских улица. Позната су нам имена двеју улица. Једна се звала Дуга, „Lange gasse“²¹ или Трговачка улица,²² а друга се звала Ердељска улица или „Siebenbürgergasse“.²³ Вероватно на периферији вароши, али свакојако одвојено, налазиле су се кланице. Поједине етничке и верске групе имале су своје посебне кланице.

¹⁵ Conscription н. 447, н. 448, н. 450—2, н. 1233, н. 1238—40 итд. ¹⁶ Ib. ст. 1129—1130, ст. 1167 итд. ¹⁷ Ib. ст. 1169. ¹⁸ Ib. ст. 1229, ст. 1232, н. 1266—7, ст. 1134, 1118—20, ст. 1129—1130, ст. 1142, н. 1114. ¹⁹ St.-Johanns Bürgerspital (Conscription, н. 251, Вилловски 41). ²⁰ Изгледа да се налазила у близини гувернерове палате и католичке катедрале, (Вилловски 20). ²¹ Conscription 1475 н. 889. ²² Вилловски 19—20. ²³ Conscription н. 885.

Црквена организација

Државна власт је нарочито фаворизовала католичку цркву, која је на овом подручју — *in partibus infidelium* — имала да изврши нарочиту мисију. У Београду су се, већ из турског доба, затекли Фрањевци, који су, у Дубровачкој улици, близу Дунава, имали капелу, у којој су служили службу Божју и били душобрижници Дубровчана.¹ У први моменат, одмах по освојењу, душобрижничку дужност вршило је војно свештенство. Уговор о миру у Пожаревцу још није био потписан, а већ је цар Карло VI, на предлог коморског већа одредио (20 маја 1718), да се пошаљу „мисионари у славу Божју и за утеху и спасење душа“.² Убрзо је, царском наредбом од 3 јула 1718, предан Немачки Београд Језуитима да у њему врше „*cura animarum*“ односно „*officium ecclesiasticum parochiale*“.³ Дошло их је тројица, а на име годишње плате одређено им је 1000 ф. и удобан стан. Нарочито им је стављено у дужност да се врло озбиљно и опрезно постарају да Срби пређу „правој католичкој вери“,⁴ а то ће се провести помоћу свештенства хришћанском поуком и примерним понашањем.⁵ Принц Евгеније није био задовољан овим стањем. Сматрао је да ову дужност треба да врши световно свештенство. На његов протест одговорено му је да је то само привремено.⁶ У ствари, Језуите су вршили у Немачком Београду дужности парохиског свештенства све до 1735,⁷ дакле, безмало, за све време аустриске владавине у Србији. Поред Језуита и Фрањеваца досе-

¹ Политика од 26-III-1933, с. 11. ² Грујић, Српске школе од 1718 до 1739, Београд, 1908 (Скр. Грујић), с. 33. ³ Mittheilungen III, 191. ⁴ Грујић 33. ⁵ Mittheilungen III, 191. ⁶ Mittheilungen III, 222. ⁷ Ib. 224—5.

лили су се у Београд одмах Тринитарци, Минорити и Капуцини. Како је Београд сматран као једно од најважнијих хришћанских места, као „зид хришћанства“ на граници према „неверницима“, то је у Београду био један „bailli“ малтешког витешког реда. То је био заповедник Београда гроф Марули.⁸

Све ово свештенство и разни калуђери, мисионари и скитачи, пали су на терет државне касе. Буџет католичке цркве у Србији износио је 13.000 ф., дакле половину од коморског. Католичко свештенство било је особито добро плаћено. Свештеници на парохијама имали су по 150 ф., канонници по 600 до 900 ф., а декани 1.000 ф. Београдски католички епископ имао је највећу плату у Србији — имао је 8.000 ф., — већу плату од председника Администрације принца Александра Виртембершког, који је имао 6.000 ф.⁹ У једно време била је навала католичког свештенства толика, да је и сама државна власт увидела да је католичког свештенства и сувише, те је морала забранити даљи долазак католичком свештенству, и калуђерском, и световном.¹⁰

1726 установљена је смедеревска католичка епископија са седиштем у Београду. За првог католичког епископа постављен је гроф Турн-Валсасина, дотадањи каноник у Ђуру. Када је овај 1733 премештен из Београда дошао је на његово место за епископа Енгел фон Ваграјн.¹¹ Чим је установљена епископија проглашена је ранија католичка парохијална црква за катедралну — Domkirche. 1728 почело се, вероватно, у близини катедрале, са грађењем резиденције католичког епископа.¹²

Убрзо су никле у Београду католичке цркве. Хришћани по заузећу Београда нису затекли ниједну цркву. За време турског господства обављана је служба Божја по подрумима (као што је био случај са Јерменима) или по неугледним зградама. Католици су одмах, пошто је Београд заузет, претворили џамије у цркве.

⁸ Mittheilungen III, 226. ⁹ Mittheilungen III, 223; Глас 62, 171.

¹⁰ Mittheilungen III, 222, ¹¹ Premrou M., Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd, 113 Archivum franciscanum historicum. 1926. с. 3—10; Виловски 33. ¹² Виловски 36.

Дриш, који је 1719 прошао кроз Београд, пише „како је са особитим душевним расположењем гледао богомоље у Београду у којима се сада врши служба јединоме и истинитоме Господу Богу и како је успостављена хришћанска вера. Доскора је, пише он, био Београд легло мухамеданства, хришћанске цркве биле су обесвећене и претворене у скровиште стида. Сада хришћански Београд почиње опет да цвета, а његове цркве почињу опет да добијају своју стару светост“.¹³ Разни католички редови натицали су се који ће подићи лепшу цркву и дом. Сваки од њих добио је бар по неку цамију, по једну или више кућа, свакако од најлепших, од оних које су се налазиле непосредно поред цамија, јер су, као што ћемо видети, за први моменат сви редови употребили цамије за цркве. Табоци пише да је већ 1735 било у Београду осам хришћанских цркава.¹⁴

Међу редовима били су најмоћнији Језуити, којима је била поверена пастирска дужност над католицима; они су вршили врховни надзор над црквама и школама. Одмах по освојењу Београда они су се сместили у три куће.¹⁵ Ту у близини налазила се и њихова црква коју су направили од једне цамије.¹⁶ У близини је била и школа. 1726 добили су помоћ да подигну себи дом за шест, или, највише, осам чланова, цркву и школу. У ту сврху уступљен им је један комплекс имања са неколико зграда и грађевни материјал, као и једно земљиште изван тврђаве да подигну башту,¹⁷ али до 1728 нису почели са грађењем. 1732 подигли су Језуити нову цркву. Те је године братство из језуитског манастира бројало осам чланова, од којих су шест били мисионари.¹⁸ Језуити су добијали и велику помоћ у новцу; до 1723. примали су из коморске касе годишње по 1.000 фор. на име помоћи.¹⁹

Београдски Фрањевци припадали су грани конвен-
тиста.¹⁰ Они су се у Београду затекли већ из раније —

¹³ Отаџбина 21, 622. ¹⁴ Политика од 17 априла 1929. ¹⁵ Con-
scription н. 877—879. ¹⁶ Ib. н. 888. ¹⁷ Mittheilungen III, 226, Conscrip-
tion н. 1088—1091. ¹⁸ Старинар IV, 127. ¹⁹ Глас 62, 170. ²⁰ Soppon 265.

из времена под Турцима. По подацима из пописа (Conscription) немачке општине у Београду уживали су они до 1721 неколико зграда, у којима су становали,²⁰ и две зграде, које су им служиле за оставу.²¹ После 1721 настанили су се у згради, која је за време Турака служила као школа. И њима је био одређен нов плац за грађење манастира. За цркве су употребили две турске џамије у које је прво била, до 1721, смештена артиљерија, а тада су обе предане Фрањевцима, који су их претворили у цркве; у мањој је подигнут Свети Гроб.²² Са грађењем новог манастира почели су 1728.²³

Поближу, али нешто друкчије приказану историју фрањевачког манастира и цркве у Београду, налазимо у једном подужем запису из тога доба. По том запису Фрањевци су се, пошто је Београд заузет, дозволом принца Евгенија поново населили у Београду 19 августа 1717. Принц Евгеније им је одредио за становање један дом крај Великог трга, у средини немачке вароши. Ту се налазила једна врло велика турска џамија са два мањим. У великој џамији било је тада много оружја. На молбу Фрањеваца претворена је 1721 ова џамија у цркву. Овај обред извршио је, по том запису, јерменски надбискуп Иван Георгије из Кафе. Црква је била посвећена у част Богородице. 1728 почело се са грађењем манастира. Већ се те године са градњом знатно напредовало. Подигнут је читав спрат и по, трапезарија и подрум испод ње. Манастир је био посвећен св. Ивану Капистрану. Према плану он је требао да има око педесет соба. По томе запису налазило се тада у манастиру 14 редовника.²³

И Капуцинима је било додељено неколико кућа,²⁴ од којих су они неке²⁵ продали. Одмах до њиховог стана била је џамија која им је поклоњена и коју су

²⁰ Conscription 1208—1210. ²¹ Ib. 1260—1161. ²² Conscription n. 241, n. 1060. ²³ По Сопрону Фрањевци су имали врло лепу цркву и велики манастир на месту где је данас Управа града али са подручјем више проширеним на југ. Sopron 265. ²⁴ Прилози 1926, 195—6. ²⁵ Conscription n. 428, 429, 430. ²⁶ n. 361—4.

они употребили за цркву. Њима је био уступљен за подизање цркве и манастира један већи комплекс земљишта на коме се налазило десетак кућа. Они су све ове куће, сем једне, порушили и подигли себи потребне станове. 1724 одређена је Капуцинима помоћ од 400 ф. у готову и 500 ф. у материјалу за зидање манастира. У ову сврху дозвољено им је да могу купити и милостињу.²⁶ 1728 преселио се један део Капуцина у Варадин и Сегедин.²⁷ По 1735 подигли су, на месту једне џамије, Капуцини нову цркву.²⁸

И Минорити су добили неколико кућа,²⁹ али су их они продали, те купили на другом месту земљиште са зградама,³⁰ да би себи подигли станове.

Тринитарци су исто тако добили неколико кућа за своје станове. У близини њиховог стана налазила се и једна џамија, коју су они употребили за цркву.³¹

Да ли су протестанти имали своју цркву, не знамо, али су је имали старокатолици; тако бар пише Табоци.³² Биће да је ово била јерменска црква. Забележена је још једна мала црквица. Кома је припадала, не знамо; вероватно да је била католичка.³³

Непосредно пред пад Београда под Турке прешл је католичко свештенство у Аустрију, у разне оближње градове. Ствари из београдске катедрале пренете су у Варадин. Варадинској католичкој црквеној управи предан је и новац београдске катедрале.³⁴ Језуите су бар један део својих ствари пренели у Петроварадин. Приликом свог поласка из Београда (1739) Језуити су пренели из своје цркве у Београду слику Мајке Божје, рад сликара Плацера, у текиску цркву код Петроварадина. Ову су слику Језуити донели 1718 из Пасаве

²⁶ Глас 62, 170. ²⁷ Adattár Pott. 127. ²⁸ Старица IV, 127. ²⁹ Conscription н. 345—346. ³⁰ Ib. н. 1066—9. ³¹ Ib. н. 106—113. ³² Политика од 17 априла 1929. ³³ Ib. н. 1293. ³⁴ Adattár Pott. 137, 146,

у Београд.³⁵ Један део католичког свештенства прешао је у чанадску епископију.³⁶ Од католичког свештенства, после примирја остали су у Београду само Фрањевци, али не дуго, само два месеца. Турцима се, изгледа, није допадао њихов боравак. Једне ноћи изгорео је манастир и црква, а Фрањевци на то пређу у Земун, где убрзо добију жупу.³⁷

³⁵ Политика од 1934. ³⁶ Adattár Polf. 141. ³⁷ Sopron 265.

Школа

Школство је сматрано као део верског живота.¹ И школство је било препуштено Језуитима. 1724 одлучено је да се постави један немачки учитељ, али да се „строго пази да не подучава на којем другом језику него на немачком и латинском“.² За учитеље су постављени они за које се, у довољној мери, стекло уверење да су одлични католици и добро верзирани у верским питањима.³ Учитељ је морао своју спремност у овом правцу прво да докаже пред Језуитима. Нарочито су имали да пазе да се код деце што више пробуди знање немачког језика који је у Београду требао да постане као „матерњи“.⁴ Учитељи, вероватно у овој школи, били су Јохан Фишер,⁵ Михаил Симон⁶ и Франц Карл Штурм.⁷

Већ 1724 било је предвиђено, да се — ако се укаже потреба — за више образовање младежи отвори и латинска школа. Отварао би се разред по разред. 1726 отворена је латинска школа, али су отворена само прва два разреда; друга два отворена су наредне године. Прво су била упослена два професора, а касније је тражен још један за поезију и реторику. 1729 постављен је за професора један Језуита са годишњом платом од 200 фор.⁸ И овом школом управљали су Језуити, а наставници су морали бити Немци из Беча и наследних земаља. Настава је била предвиђена на немачком језику и у немачком духу. Ова школа имала је своју зграду.⁹

¹ Mittheilungen III, 223. ² Ib. 225. ³ Глас 62, 173. ⁴ „Da in Belgrad die deutsche Muttersprache einzuführen sei“, Bodenstein. ⁵ Conscriptio n. 1304. ⁶ Ib. n. 750—1. ⁷ Ib. n. 1091. ⁸ Mittheilungen III, Глас 62, 225—6; 173. ⁹ Виловски 33.

Живот, забаве и разоноде

Живот у тадањем Београду није био монотон, него би се пре могло рећи интересантан и весео. Посла је било доста. За све време аустриске владавине грађено је врло много. За кратко време од двадесетак година изграђена је данашња београдска тврђава. Осим тврђаве саграђене су многе заиста огромне, војничке и варошке, зграде. Нарочито много подигнуто је касарни. Ови послови давали су довољно зараде готово свим друштвеним слојевима. Новац се могао лако зарадити, али и лако потрошити. Неки наш припрост човек, изгледа неки калфа, жали се (1727), у писму некоме своме: „Зашто знате какви је Београд за сиромаша човека: што данас добијеш, то сутра потрошиш“.¹

Живот у Београду био је у ствари врло весео. Тадање београдско становништво било је састављено већим делом од авантуриста, бескућника, пропалица и ислужених војника из принц Евгенијеве војске. Честитих и имућних грађана било је мало. Ово становништво задржавало се највише у механама, кантинама и каванама, у којима је трошило сву своју зараду. Људи су се лако задуживали и када нису могли одговарати својим обавезама они су једноставно из Београда побегли.²

У Београду се у то доба трошило врло много алкохола. То показује и сасвим изузетно велики број јавних локала. Само у Немачком Београду било је тада око 140 кавана и механа. И поред свих забрана било је тада у обе општине београдске око 200 разних кавана, механа и гостионица. Како се на точење није плаћала

¹ Гласник 2 од. III, 302 3. ² Conscription 1113, 1181, 1355 и др.

никаква дажбина, то је свако, ко је имао ма и најмању просторију, точио пиће. Генерал Марули, у једном извештају од 1731 се жали како „сваки неваљалац, који овамо добегне и узме једну собу под кирију, купи буре или два пива или их узме на вересију, и точи, те — да би се што боље окористио — скрива пропасти и бестидни олош и дотле ради док не пропадне и друге не упропасти“.³ Међу овим локалима било их је доста раскаланих и по морал опасних. Сама власт предлагала је да се ови локали затворе.⁴ Остала су нам забележена имена неких кућа и гостионица у Немачком Београду. Тако се једна звала „Код црвеног вола“ („Zum roten Ochsen“),⁵ друга „Код пет шева“ („Bei fünf Lerchen“),⁶ трећа „Код три зеца“ („Zu drei Haasen“).⁷ Облигатни Wirtshaus „Zu sieben Schwaben“ постојао је и у Београду.⁸ Вероватно се у српском крају налазила Екмеклучка механа.⁹

Од алкохолних пића трошило се вино, пиво и ракија. У Немачком Београду трошило се нарочито много пива. 1723 забележене су четири пиваре, а и Комора је имала своју пивару. У Српском Београду трошила се ракија и вино. Вина су највише трошена из околине Београда, смедеревска и фрушкогорска. Боља вина доношена су из Мађарске или са југа, из грчких крајева.

Официра, који су учествовали и у јавном грађанском животу, било је врло много. Већином су то били авантуристи и пустилови, који су у Београду служили по казни. На челу управе у Србији стајао је принц Александар који је био и сам човек те врсте. У Београду је као младић од 16—17 година почео своју каријеру касније познати злогласни барон Фрањо Тренк.¹¹

³ Mittheilungen III, 212. ⁴ Глас 64, 13. ⁵ Conscription ст. 1504. ⁶ Ib. 71. ⁷ Ib. ст. 2001—2, н. 370. ⁸ Споменик. ⁹ Вилловски 39. ¹¹ У Београду, где је служио као фенрих у Палфијевом пуку, једном приликом, при картању са иским грофом који није био официр, добије неколико стотина форината. Али како гроф није имао новаца да плати ову своту то је прво обмањивао Тренка неколико дана да ће му платити а када га је Тренк почео пратити и досађивати са захтевом да му исплати дуг овај га авантуриста једном у присуству многих официра изгреди, као да му је дуг ис-

У гостиницама и каванама, свакако оним бољим, задржавали су се официри у масама; они су пијанчили и „нису имали другу разоноду но да играју „фараон“ и да, без прекида један другом отимају сав новац до последње паре“.

За забаве и разоноде највише се бринуо сам управник Србије принц Александар. Нарочито је морало бити весело за време месојеђа или „варшанке“, како их је забележио Мојсије Петровић¹². Принц Александар јако је волео забаве. „О трошку Администрације написао је он, у Београду (разуме се Немачком), једну повећу кућу и поклатио свом хофмајстеру Трилицу. У тој кући, за време месојеђа, давани су балови, на којима се проводило не само чиновништво, већ и грађанство, т.ј. оно је бар морало да присуствује. За време тих балова забрањена је била музика у целој вароши; после седам сахати нико ништа у кафани није смео продати ни купити. Биргермајстер је¹³ нишао од куће до куће и трао грађане на бал, где су улазницу плаћали по 17 крајцара. Биргермајстер се није смео потужити, јер би онда пропао: био би омрзнут, гоњен и збачен („ruiniert, verlasst, verfolgt, abgesetzt“), а грађани су поред свега веселја у сали били престрављени, јер се за најмању ситницу окивало у гвожђа, хапсило и ударало по 100 батина¹⁴. Вероватно је у овим забавама, бар на улици, учествовало и становништво Српског Београда. И митрополит Мојсије је дао већи прилог (од 9 фор.) „за варшанке Немцима¹⁵“.

Највиши кругови су врло често организовали велике ловове. Вероватно да су за ове кругове држане, у једној старој цамији, како се каже у једном акту — „ко-

платио и забрани му да га прати и досађује са таквим захтевима. Тренк га назове лажовом и опали му шамар, а затим повуче и мач. Присутни скоче и спрече Тренка да се користи мачем, али је дотле његов противник успео да га лако рани и да се изгуби из Београда. (Гласник И. д. 16, 384). ¹² Тефтер II. Ови Тефтери биће објављени у Споменику Срп. кр. академије. ¹³ Не знамо да ли су и Србе гонили. ¹⁴ Глас 62, 132. ¹⁵ Тефтер II.

медије“. Већ је Дриш при пролазу кроз Београд 1719, у свом путопису забележио, да је у част посланика заповедник Београда приређивао позоришне преставе „које су давали војници на немачком или другом ком језику, престављајући *Vergil* или *Ifigeni*–у.“¹⁶ Биће да се ипак највише забављао официрски кор. Официри су чинили најкомпактније и најелитније друштво у тадањем Београду. 1727 саградило је заповедништво тврђаве „бал-хауз“ за офицере.¹⁷ У једној нашој народној песми, испеваној по паду Београда, каже се за Београд

Не чују се бубњи нит' свирале
Не чине се танци и весеље.¹⁸

Поред ових локала, у којима се проводило време и забављало, било је и других ствари које су привлачиле пажњу тадањих Београђана. У Београду се налазила и нека врста зоолошке баште, која је припадала принцу Александру. Ту су се ваљда налазили рећи и лепши примерци дивљих животиња из наших крајева.¹⁹ Као забава и разонода служило је становништву и гледање оних који су били везани уз стуб срама — „*columna infamiae*“, који је стајао код варошке куће у Немачком Београду,²⁰ као и гледање оних који су били подведени под „наказни јарам“, који је стајао близу цркве у Српском Београду.²¹ Најпосле, одузимање живота кривцима које у оно доба није било ретко, спадало ја у „дистракције“ тадањег београдског становништва.²²

¹⁶ Отаџбина 21, 621. ¹⁷ Conscription н. 1371. ¹⁸ Лирика 28.
¹⁹ Глас 62, 135. ²⁰ Стална вешала у облику коцке налазила су се у близини данашњег хотела Лондона (В. план Београда у овој књизи).
²¹ Споменик 52. 98. ²² До 1730 изврша ване су смртне пресуде само у Београду, а од тада и на месту, где су кривнице учињене (Глас 62, 127).

Управа немачке општине према српском и православном становништву

У Немачком Београду било је и православног становништва. У првом реду било је Срба; отприлике 40 домова. Поред њих било је и Грка и Цинцара, и православних Јермена. Срби су били у Београду староседеоци. То се види из докумената, а то је знала и аустријска власт. Ипак, аустријска власт била је према Србима у Београду непријатељски расположена. Непријатељски су били расположени сви: од општинске управе Немачког Београда па све више власти до цара, а и сам цар. Да ли по својој иницијативи или по жељи више власти Немачки Београд је одмах, од првих дана, заузео непријатељски став према Србима, и у својој општини, и према Србима у Београду уопште.

Већ је на седници општинског одбора Немачког Београда од 8 априла 1718, при расправљању о уређењу цркве, изражена жеља да се добије царско решење да се у Немачки Београд могу примати само грађани немачког језика и католичке вере¹. И од тада даље Немачки Београд је у својим претставкама стално тражио да се из њега преселе или одвоје у посебна насеља Срби, Јермени, Грци и Јевреји. Грађани Немачког Београда су ову своју жељу образлагали тиме како су ове етничке групе биле у Београду насељене још за време Турака, те су искористиле ратно стање и заузеле најлепше куће а ове желе да заузму Немци².

Став државе према Србији и Београду особито лепо показује једно лично решење царско. Србима би се могло, каже се у том решењу, у њиховој одво-

¹ Mittheilungen III, 190. ² Bodenstein 401-3.

јеној општини дати слично уређење као и Немцима, али, како је довољно познато „на како је велику незгоду и штету хришћанским и немачким грађанима овај народ а не мање и друге нације, нарочито Јевреји, то треба да вреди као принцип да се Срби сведу на што мањи број, јер — по мишљењу цара Карла VI — то мора остати за увек непромењено: у Београду, као крајњем граничном месту и првом зиду целог хришћанства, немачка нација у свако доба мора бити прва по снази и по броју“.³

Најпосле је учињено те је и у статут ушла одредба да се у Немачком Београду могу настањивати само Немци и католици; Срби, Јермени и Грци биће само трпљени у одвојеним општинама. Имало се нарочито пазити на то да немачко становништво у Београду, и без урачунавања посаде, буде у свако доба бројно јаче од других нација заједно са „шизматичима“.⁴ Најзад је 1726 успела варошка управа Немачког Београда да је Администрација Србије донела решење да Срби даље у Немачком Београду не могу становати. Имања су им делимично откупљена а делимично одузета, и Срби пресељени у Српски Београд. Тај је посао, врло грубо, извео жандармериски пуковник фон Бург. Том су приликом исељени из Немачког Београда не само Срби, но и остали православни: Грци, Цинцари и Јермени.⁵ Од 1726 па на даље за време аустриске владавине, није се у Немачком Београду налазио ниједан Србин или православни власник имања; остало је само неколико сиромашнијих особа као послуга.⁶

³ „Zu welch grossem Nachteil und Schaden der christlichen und deutschen Bürger dieses Volk, nicht minder andere Nationen, besonders die Juden, gereichen, so habe als Princip gelten, dass die Raitzen auf eine möglichst geringe Anzahl zu restringieren, weil — so erklärte, Karl VI, schliesslich — „es des Kaisers Abscheu sei und es dabei unveränderlich zu verbleiben habe, dass allda zu Be'grad als dem äusserst Grenzort und Vormauer der ganzen Christenheit die deutsche Nation allezeit die prinzipalste tanquam activitatem, quam numerum sein müsse“. Bodenstein 413. ⁴ Bodenstein 406. ⁵ Изгледа да се наредба, да се сви Срби (тј. православни уопште) из Београда имају исељити, добовапа 13 новембра 1724, није тада извела — бар не у потпуности. (Глас 64, 10). ⁶ Међу овима се налазио и један трговац (Conscription n. 142).

Српски или Савски Београд

Срби, нарочито из Будима, звали су, у то доба, Београд у Србији „Дољни Београд“¹ или „Дољна Београдска Савска Варош“,² за разлику од Столног Београда испод Будима, у којем је било такође Срба. Српске власти називале су га „Савска Варош“³ или „Белиградска Савска Варош“.⁴ У обичном животу, а каткад и у актима, зове се он сасвим кратко и „Српски Београд“.⁵

Српски или Савски Београд се мало изменио; и у то доба остао је потпуно оријенталски. Српски Београд је, и за време Турака, знатно заостајао иза Немачког Београда, а тако је остало за све време аустриске владавине. Српски Београд је у многоне заостајао иза Немачког Београда и по величини, и по броју становништва, и по важности, и по уређености, и по лепоти. Становништва је било мање, а било је и сиромашније од оног у Немачком Београду. Од виших власти налазио се у Српском Београду само православни митрополит; све остале више власти, земаљске и локалне, црквене, војне и световне, становале су у Немачком Београду. Из турског времена тешко да се затекла која лепша зграда у Савском Београду, а аустриска власт градила је нове зграде у тврђави и Немачком Београду. Зграда подигнутих на западњачки начин било је, вероватно, мало, али су грађене, нарочито у тзв. Новој Вароши. Око 1730 се већ осећа јачи утицај немачког заната. Имућнији појединци узимали су за грађење кућа

¹ Гласник 2 од. VI, 272—3. ² Гласник 2. од VI, 285—5. ³ Гласник 2. од III, 40, IV, 18. ⁴ Летопис 123, 111; Гласник 2 од. IV, 57. ⁵ Весник Српске Цркве 1909 Скр. Весник, 924.

Изглед тадањег Београда са места више Ташмајдана (По Спару из Виловског)

„Немце“ „мајсторе“ — „маоре“, за надзор „палире“, а као обичне раднике „хонтлогере“. Собе су грађене на „штукатор“, а куће су имале „конгове“. Дрвенарију су градили „тишлери“, а бачве „пинтери“.⁶ Најзнатнија зграда, подигнута на западњачки начин био је митрополитски двор, а и он је завршен тек пред поновни пад Србије под турску власт

Српски или Савски Београд делио се у два дела, у Горњу и Доњу Варош. Горња Варош налазила се у варошком утврђењу на коси, положеној према Сави, од градских утврђења на Исток; она је била окупљена око данашње саборне цркве. Саборна црква, која се ту налазила, називана је и „горња црква“.⁷ Ту је, изгледа, становало најимућније и најугледније српско становништво. Доња варош називана је и Нова Варош, а такође и Нова Дољна Варош. Нова или доња варош настала је, вероватно, 1726 на падини према Сави, а налазила се ван варошких утврђења. Како су се звали поједини делови у ова два српска насеља није нам познато; вероватно по најмаркантнијим обележјима. Тако се једна махала звала „Прека махала“,⁸ а један део „Поред Саве“. Крај, у којем је становала сиротиња, лађари, свирачи и Цигани звао се „Покрај баре“.⁹

⁶ Гласник И. д. 16, 267—270. ⁷ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи. (Скр. Записи) 4595 ⁸ Тефтер I. ⁹ Хесап еп. 1734, Цигани су и 1663 становали у неколико улица поред Саве. (Политика од 26-III-1933, с. 11).

Становништво

Иако је 1717 српски део Београда био бројно нешто јачи од немачког, није вероватно да је током времена у већој мери напредовао, бар не онако као што је напредовао Немачки Београд. Тешко да је прешао 5000 душа. Ово, релативно, не велико насеље имало је ретко интересантно становништво. Готово да је свака породица чинила случај за себе. Становништво се разликовало осим по језику и по пореклу још и по култури, по занимању, по положају, друштвеном и држављанском, па и неким другим моментима. Становништво је, истина, било све православно, али није било све српско. Као што су сви католици рачунати у Немце, тако су сви православни: Грци, Цинцари, Арнаути, Власи, Бугари, Јермени, па и Цигани, у колико су били православни, рачунати у Србе. Све их је везивала вера и језик, којим су се споразумевали. Сви су знали српски или бар словенски; нарочито то вреди за досељенике из других крајева Балканског Полуострва, који су наш језик говорили на начин како се говори у њиховом крају. Припадници ових разних етничких група водили су врло често заједнички послове разне врсте. Тзв. „трговачке компаније“ биле су ретко кад етнички чисте, али верски увек. Била је врло обична појава да су се у трговачким пословима налазили сви православни заједно: и Срби, и Грци, и Цинцари, и Јермени. Сви православни делили су судбину Срба. Када су се 1726 Срби морали иселити из Немачког Београда, морали су се иселити сви православни, па и они који нису били Срби. У Српском Београду били су Срби у огромној већини.

Доста је тешко дати поузданији одговор о пореклу српског становништва, јер, у том правцу, немамо до-

вољно грађе. За ту сврху имамо само онолико материјала колико нам пружају називи, забележени поред имена. Извесно је да је српско становништво било највећим делом пореклом из околине Београда, с обе стране Дунава и Саве, али претежно пореклом из Шумадије.¹

Међу именима заступљена су у великом броју и црквена и народна. Међу црквеним заступљена су у знатној мери и старозаветна (Адам, Аврам, Исак, Мојсије, Јаков, Давид и др.; од новозаветних нарочито су заступљена имена Јован, Никола, Ђорђе, Димитрије, Михаило). Још се налазе имена из ранијег словенског периода наше прошлости, као Железко, Једнан, Кован, Љубен, Марвен, Миклен, Обретко, Чудимир, и др. Од имена наших владара највише је заступљено име Милутин, и то не много; остала имена из Немањинске династије ретко или тек појединачно. Врло је интересно да ни једном не срећемо име оснивача средњевековне српске државе, Немање, ни имена оба цара, Душана и Уроша. У врло знатној мери заступљена су имена и данас уобичајена у Шумадији, као: Благоје, Богосав, Веселин, Вујица, Грујица, Драгић, Живан (Живко), Живојин, Живота, Маринко, Милија, Миливој, Милинко, Милић, Милисав, Радивој, Радован, Радојица, Радосав, Ранисав, Сретен, Стојадин, Стоиљко, Стојић, и др. Често срећемо забележене и „Хере“.

Пореклом су из наших данашњих јужних крајева људи са именима: Апостол, Белчо, Величко, Велчо, Доно, Димчо, Јовчо, Јања, Јевтимије, Кирко, Крајчо, Лека, Ничо, Пројко, Стојчо,² Трајко, Тричко, Тримчо, Трпко, а свакако и онај који је забележен као Чапкун.³ Људи из ове групе имају врло често имена из Старог и Новог

¹ Од удаљенијих крајева и места заступљено је (1711) Сарајево са пет занатлија (од којих су били 3 ћурчије, 1 терзија и 1 дунђерин). На ближу околицу сећају презимена Жарковчанин, Добановчанин, Војчанин, Паланчанин. На далека насеља или крајеве сећа презиме Биуклија и нека женска имена, као Будимка, Сибинка, Босанка. ² „Стојчо звани Тричко“. (Тефтер I.) ³ Готово сва ова имена срећемо, као врло распрострањена, у крају источно од линије Шар-Планина, Скопска Црна Гора и Јужна Морава, а старозаветна имена код Мијака, у крају Дебар—Охрид—Гостивар. (Усмено саопштење г. Г. Елезовића).

завета. Од народних имена нарочито често се срета име Стојан, Стојко, Станко и Станоје. Овој групи припадао је неки Недељко Тиро и неки Ризо, а вероватно и онај, који је забележен као Бугар.⁴ На близину краја одакле долазе ови људи сећа и женско име Софијанка.

Страног, вероватно турског порекла, су имена: Балабан, Котроман, Синадин, Шахин, а непознатог Вијан, Винција. Није јасно каквог је порекла надимак Пачариз. На страни, тек нови, руски утицај указује женско име Татјана. Вероватно из потсмеха, настало је име Мурко.⁵

⁴ Никола екемеџија и неки Стојан Стојковић.

⁵ Мушка имена која се у то доба јављају:

Аврам, Адам, Алексије, Алимпије, Аксентије, Андрија, Андреј, Анђелко, Антоје, Антоније, Арсеније, Апостол, Атанасије, Аним. — Баја, Барбул, Благоје, Богдан, Богосав, Божа, Бошко, Борисав, Бранко. — Васа, Василије, Велимир, Величко, Веља, Вељко, Веселин, Видоје, Влаја, Војин, Витомир, Вујица, Вук, Вукола, Вукајло, Вуча, Вучко. — Гаврил, Георгије (Ђорђе), Глигорије, Грубан, Грујица. — Давид, Дамјан, Данил, Димитрије, Димо, Димча, Дмитар, Добра, Дојчин, Доно, Драгин, Драгутин. — Ђорђе (Георгије), Ђураћ. — Жељко, Живан, Живојин, Живота. — Завиша, Захарије, Зака, Здравко, Златан. — Иван, Ивко, Игњат, Илија, Исак. — Јаков, Јанаћ, Јаниније, Јања, Јанко, Јевта, Јевтимије, Јеремија, Јоаким, Јован, Јовчо, Јосиф. — Кира, Киријак, Кирил, Кирко, Крста, Креста, Костантин, Костадин, Крајчота, Кузман. — Лазар, Лацко, Лека, Леонтије, Лука. — Максим, Манојло, Маријан, Марин, Маринко, Марко, Мија, Мијат, Миклеп, Милашин, Милета, Милија, Миливој, Милин, Милинко, Милић, Милисав, Мирко, Миросав, Милош, Милутин, Милко, Михаило, Михо, Мишко, Мојсеј, Мојсије. — Недељко, Нестор, Нешко, Никодим, Никола, Ниша, Нинко, Новак. — Обретко. — Павле, Пајсије, Пано, Панајот, Пантелија, Параскевеј, Партеније, Пасхал, Првул, Пеја, Пејко, Петко, Петар. — Рада, Радиша, Радивој, Радован, Радомир, Радоња, Радосав, Радул, Раја, Рајко, Рале, Ранисав, Ристо, Роман. — Сава, Сима, Славко, Смиле, Смиљин, Спасоје, Станимир, Станисав, Станко, Стефан (Степан), Стојадин, Станоје, Стоиљко, Стојан, Стојко, Стојић, Стојша, Субота. — Теодор, Теофан, Тимотеј, Тома, Томаш, Трајан, Трандафил, Тричко, Триша, Трифун, Трпко. — Филип, Христо (фор), (Христа). — Цветко (Цвеја). — Чудимир.

У то доба срећамо у Београду ова женска имена:

Алба, Алка, Ана (Аница), Анастасија, Анђелија, Анока, Аранђија. — Божана, Бора, Босанка, Будимка. — Велика, Венка, Весела, Вида, Војка. — Грађа (Граћа). — Дабижива, Данојка, Дева, Добра, Достана. — Ева, Евга, Екатерина, Евфимија, Евфросинија. — Живана. — Загорка, Зака. — Ђурђија. — Ивка, Илинка, Инђа. — Јаглика, Јана, Јевросима, Јелисавка, Јелица, Јерина, Јевра (Јефрема),

Од других етничких група најачи су били Грци и погрчени Цинцари. Они нису били толико јаки по броју колико по економској и културној снази. Једино су они чинили, у неколико, одвојену, добро организовану групу. Свакако да су они, највећим делом, били заступљени међу онима са именом Атанасије (Атанаско), Димитрије, Јанаћ, Јанко, Јања, Коста (Костадин, Константин), Ма-нојло, Михаило, Пано, Пантелија, Панајот, Параскевеј, Пасхал, Стерије, Трандафил, Христо (Христа).⁵ Од женских имена, карактеристичних по ову групу, срећамо: Анастасија, Кирка, Филимана. Често је заступљено име Марија. Овом кругу припадала је вероватно и једна женска особа, која је забележена као старешина породице. То је била нека баба Калимба.

Иако су Грци и погрчени Цинцари, па и Цинцари и Словени из данашњих наших јужних крајева чинили једну целину, ипак су се они међусобно разликовали у првом реду по пореклу. У којој су мери били заступљени прави Грци, а у којој погрчени Цинцари и чисти Цинцари и Словени, тешко је рећи. Грци су се разликовали у „варошке“ и оне „из хана“.⁶ Они „варошки“ су, вероватно, били београдски грађани, а они „из хана“ „турски поданици“. У хану су се налазили и погрчени Цинцари.⁷ Грцима се могу прибројити и они који су дошли из цинцарских и словенских села, а нису знали грчки. Такве Цинцаре звали су Арнаутима (Коста, Михајло, Никола). Може се узети као сигурно да је чистих

Јованка, Јовка. — Кандакија, Калимба, Кирка, Компенија, Косана, Кошута, Крстана, Круна, Кумрија, Куна. — Латинка, — Љиљана, Љубица. — Манда, Мара, Марија, Марта, Милинка, Милсава, Милица, Миља, Милка, Мина, Миријана, Митра (Дмитра). — Наџа, Неда, Недеља, Неранца, Николина. — Параскева, Пауна, Пелагија, Петкана, Петра. — Рада, Риста, Рокса, Роса, Ружица. — Савка, Сада, Сара, Севгија, Сибинка Симеона, Смиљана, Смиља, Софија, Софијанка, Стајка, Стамена, Стана, Станија, Станка, Стејана, Стеја, Стојна. — Татјана, Текла, Теофана, Тода, Темелка, Теодосија. — Утва. — Филимана, Филипа.

⁵ Врло је интересантно да не срећамо имена Анастас и Наум, која доцније тако често срећамо код ове групе. ⁶ Споменик 52, 99=100. ⁷ У хану је становао и неки Спида (хаџи-Димчо. Хесап 1834) и Спида су Цинцари пореклом из Влахоклизуре.

Грка било врло мало. Они су били окупљени у Јенихану и Чукур-хану. Сви Грци који су становали у хановима забележени су са „кир“.⁸ Грци су врло често пута забележени једноставно са ознаком „Грк“.⁹ За „праве“ Грке су, вероватно, сматрани: Анта Папазогли, Георгије Маргарогли, Манастирлија, Константин Параскевеј (или Константин Параскевић),¹⁰ Јован Караманлија,¹¹ Јанаћ и Теодораћи Селаниклеји, Никола Филибелија, а вероватно и Манојло Манџа, кир-Лембер и Бурназ.

1733 припадали су у овај грчко-цинцарски круг: Аким Цариградац,¹² Арнаутин (Константин, Михајло), Антонијевић Кира, (Пасхал), Анастасијевић Крајчо, Грк Сима,¹³ Грковић Михајло, Дмитровић Христо, Димчин Марко,¹⁴ Евстатијевић Риста, Јурастовић Риста, Канела, Кирјаковић Јања (кантарџија), Киријак (х)анџија, Коста Без(х)рђанов,¹⁵ Констаниновић Панајот, Маргаритовић Анђелко, Оливеровић Риста, Панајотовић Ђиријак, Савић (Савин) (Апостол, Јанаћ, Коста), Христовић и, вероватно, највећи део, или бар добар део оних са презименима Атанасковић, Димитријевић, Георгијевић, Јанковић, Јовановић, Манојловић, Михајловић, Николић, Петровић и др. Овамо спадају свакако и она три трговца из Београда: Ђорђије, Панајот и Никола, који су (1733) позајмљивали новац у Будим.¹⁶ Овој су се групи радо придружавали људи нашег језика из данашњих наших јужних крајева.

Било је и нешто Влаха. За Влахе је у Попису изрично забележено да су Власи. Тако су као Власи забележени Војко Барбул, Теодоровић Теодор, Томашевић Јанош, неки Опра и др. На влашко становништво сећају имена Првул, Радул, Трајан и др.

⁸ То су били неки кир-Манојло први, кир-Манојло други, кир-Славуј, кир-Теодориј, кир-Теохариј. Овај Теохариј је вероватно исти са оним Теохаром, који је записао 40 литургија за спомен своме оцу Камби, матери Захарини, супруги Марији, и Теологу (Тештер II). ⁹ Неки Сима (Архив II, 194), Ђурка, Петар, Јања (Хесап 1734—6). ¹⁰ Гласник 2 од. VI, 350—1, Архив II, 162). ¹¹ Споменик 52, 99—101. ¹² Ib. 99—101. ¹³ Архив П, 194. ¹⁴ Тештер II. ¹⁵ Спомени 52, 99—101. ¹⁶ Гласник 2 од. VI, 464—5.

Посебну групу чинили су Цигани. Они су, вероватно, становали одвојено од оба насеља, и српског и немачког, или ван вароши или у посебним махалама. Само неки од њих становали су у вароши. За оне који су становали у вароши изричито је назначено да су Цигани. То су, поред других, били: Благојевић Георгије, Генковић Радул, Дангуловић Јован, Димитријевић Јован, Драгуцин Јован, Илијин Андрија, Јовановића Васа, Петровић Коста, Станојевић Цига,¹⁷ Стојановић Димитрије, Стојановић Михајло, Теодоровић Војин, неки Глигорије, Ђурђе и нека Наца Димитријева. Ово је један део од варошких Цигана. Цигани су се бавили ковачким пословима.¹⁸

Надзор над Циганима вршио је цигански „арачлија“. То је бао неки Коста Савић или Савин.¹⁹ Муслимански Цигани, ако их је било, били су једино муслиманско становништво у Београду, а становали су свакако ван Београда.

¹⁷ Реестер I. ¹⁸ Правили су снечче. Тефтер I. ¹⁹ Попис бр. 163.

Становништво Српског Београда 1711 и 1733-4

Покушали смо да, из разне грађе, избележимо све становнике тадањег Српског Београда. Нарочито смо желели да израдимо списак Београђана за одређено време. У овом случају покушали смо то за 1711 и 1733, јер смо за ове године имали највише грађе. Прво ћемо, по тефтеру приложника из 1711 изнети списак убележених чланова појединих руфета, углавном занатлија и трговаца. За 1733 до 1734 узет је један попис из те године, јер је у њему убележен не само велик број породица — око 250 — него и сваки члан породице. У списак су унета имена старешина породица из овог пописа¹, затим из једног списка² и из три т.зв. „реестра“ приложника³. Из пописа смо узели све побележене старешине породица или самосталне појединце, а из осталих списа само оне, које се не налазе у попису.

Најпосле ћемо посебно изнети женске особе које се јављају као старешине породице или као приложници. Ако се једно исто име и презиме јављало у два, три или можда и у сва четири списка, ми смо сматрали да је то једно исто лице. Али, ако је исто име и презиме унето два пут у исти списак, онда смо сматрали да су то два лица. Сумњамо да је која особа унета двапут у овај списак Београђана који прилажемо, или бар се то није десило у више случајева.

¹ Скр. П. Забележено је прво презиме, име и најпосле — у загради — број, ² Скраћено: Сп. ³ Скраћено: Р. I, Р. II, Р. III.

Највише нам је труда задавало питање одређивања појединих особа. Презиме у овом смислу, како га данас схватамо, са изузетком неколико старих угледних породица, није постојало. Појединци су врло често бележени само по имену. У попису приложника из појединих ружета у Београду од 1711 имамо убележена само имена и, тек покаткад, још и коју другу ознаку, изведену по друштвеном положају, старости, физичким, психичким или другим каквим особинама, стављеним поред имена. Стварање презимена је тек у почетку. Оно је обично настајало од очевог имена (Петров, Павлов и т.д.). Ако се очево име изговарало на разне начине то се и синовљево презиме бележило на разне начине⁴. Исто тако, ако се променио друштвени положај оца, променило се и презиме сина (Поповић, Протић). Жене су се обично звале по мужу (Павлова, Витомирова), или по каквом другом моменту (обично баба, удовица).

Попис приложника, чланова појединих ружета, из 1711:

Аврам њурчија, Адам дунђерин, Андреја ковач, Анта Папаз-огли тањација, Арсеније дунђерин, Атанас касалин, Атанаско абација јабанџија, Атанаско мумџија, Ашчи екмеџија. — Белчо касалин, Благоје папуџија, Богдан и Милисав, трговци, Богосав дунђерин, Божо абација јабанџија. — Васиљ Цветић механџија, Веселин бакалин, Веселин терзија, Веселин њурчија, Вијан дунђерин, Винџија механџија, Хаџи-Влајко папуџија, Вучко бакалин, Вучко тањација, Вучко Бурназ тањација. — Георгије абација, Георгије Маргароглија абација јабанџија, Георгије Попов дунђерин, кир-Георгије Чукурханлија, Григорије ковач туфегџија, хаџи-Григорије трговац, Груџица старац калаџија. — Дабо калаџија, Дако абација, Дамјан ашчија, Дамјан старац екмеџија, Димитрије абација јабанџија, Димитрије мумџија, Димитрије њурчија, Димо абација, Димо механџија, Димо механџија, Димо мумџија, Дима трговац. — Ђура казанџија, Ђура касалин, Ђура ковач и туфегџија, Ђуро биров механџија, — Живан абација, Живан абација јабанџија, Живан ковач туфегџија, Живан екмеџија, Живан касалин, хаџи-Живан чемберџија, Живко касалин. — Занфир бакалин, Занфир мумџија, Захарија касалин, Здравко мумџија, Зото клџија. — Иван Сараџлија њурчија, Илија мумџија, Илија терзија, Исак бакалин, — Јаков трговац, Јанко казанџија, Јанаћ њурчија, Јања механџија, Једнан механџија, Јеремџија дунђерин, Јеротеј старац, дунђерин, Јеротеј њурчија, Јеротеј дунђерин, Јоаким њурчија, Јанаћ касалин, Јездимир мумџија, Јован ашчија, Јован бака-

⁴ Ђорђевић, Ђеорђевић, Ђукић. (Гласник 2 од. V', 259—260, 265 - 6, 290 - 291).

лин, Јован дунђерин, Јован дунђерин, Јован касапин, Јован папу-
 ција, Јован терзија, Јован ћурчија, Јован на Сави ашчија, Јован Ћел
 бакалин, Јован Пожаревчанин трговац, Јован Сарајлија терзија, Јо-
 ван и Субота терзије, Јовица дунђерин, Јосиф дунђерин, Јоцо тер-
 зија. — Кара-Ђуро механиција, Кашкавалџија бакалин, Констандин
 абаџија јабанџија, Коста механиција, Коста мумџија, Коста туфег-
 џија, Костадин бакалин, Коста Балабан касапин, Крстан папуџија
 бећар, Кузман абаџија. — Лазо терзија, Лазар Николин трговац,
 Лазар Црни трговац, Лауш, зовомн Шахин, трговац, Ленбер терзија,
 Лука и Миха трговци, — Љубен терзија. — Максим бакалин, Мак-
 сим мејмар-дунђерин, Максим терзија, Милета касапин, кир-Маној-
 ло Чукурханлија, кир-Манојло други Чукурханлија, Марин Влах па-
 пуџија, Марко бакалин, Марко бакалин, Марко дунђерин, Марко
 Топал бакалин, Мартин екмеџија, Мартин папуџија, Матија папуџија,
 Милета Сарајлија ћурчија, Миливој екмеџија, Милинко терзија, Ми-
 лосав чауш ћурчија, Милин Мали дунђерин, Милин Старац дунђерин,
 Милован абаџија, Милош папуџија, Милош екмеџија, Милутин бака-
 лин, Милутин дунђерин, Милутин касапин, Мирко ковач, Миха ко-
 вач, Михо механиција, Михајло абаџија, Михајло бакалин, Михајло ко-
 вач, Михајло папуџија, бећар, Михајло папуџија, Михајло ћурчија,
 Миша абаџија, Мурко екмеџија — Недељко абаџија, Недељко екме-
 џија, Недељко дунђерин, Недељко ћурчија, Недељко Тиро абаџија,
 Неофит дунђерин, Нестор мумџија, Никола абаџија јабанџија, Нико-
 ла бакалин, Никола бакалин, Никола бакалин, Никола екмеџија, Ни-
 кола казанџија, Никола механиција, Никола и Мишко трговци. Ни-
 кола Арнаут механиција, Никола Бугарин екмеџија, Никола Главати
 екмеџија, Никола Ивановић дунђерин, Никола Кумрин терзија, Ни-
 кола Мали екмеџија, Никола Мађар касапин, Никола Ћел механиција,
 Николица абаџија, Николица абаџија, Нинко Топал екмеџија, Ничо
 мумџија, Ничо мумџија, Новак таџија Новица механиција. — Осто-
 ја ковач, Остоја ковач. — Павле дунђерин, Павле терзија, Павле
 Шахин екмеџија, Пано терзија, Пантелејмон ћурчија, Пејо таџија
 Пејица мумџија, Петар абаџија, Петар бакалин, Петар Сарајлија ду-
 њерин, Петар екмеџија, Петар ћурчија и шура му Стојан ћурчија,
 Петко трговац, Петко Семириџа дунђерин, Пешо таџија, Пета
 ковач, Петар казанџија, Петар терзија. — Радивој ковач, и туфег-
 џија, Радован екмеџија, Радован ковач, Радојица бакалин, Радоња
 Дугачки дунђерин, Радоња Дугоњић бакалин, Радосав терзија, Рад-
 вој таџија, Радивој ковач туфегџија, Радосав Пећанин дунђерин,
 Радојица Радоичић дунђерин, Радул казанџија, Рајо терзија, Рашо
 папуџија, Ризо мумџија. — Сава касапин, Синадин дунђерин, Сина-
 дин Караманлија терзија, Славко таџија, кир Славуј Јениханлија,
 Сретен таџија, Сретко бакалин, Станко бакалин, Станко чилиџија
 ковач и туфекџија, Станоје терзија, Хаџи-Станоје трговац, Старац
 бакалин, Старац касапин, Стеван ћурчија, Стефан дунђерин, Стефан
 ковач, Стојан абаџија јабанџија, Стојан екмеџија, Стојан казанџија,
 Стојан калаџија, Стојан мумџија, Стојан ашчија, Марков ортак,
 Стојан Топал абаџија, Стојчо касапин, Стојчин трговац. — Татомир
 терзија, Теодор мумџија, кир Теохарџиј Јениханлија, Тимотеј дунђе-

рин, Тодор абаџија, Тодор механџија, Тричко абаџија јабанџија, Тричко Топал абаџија. — Филип екмеџија. — Христо Бакалин, Христо мумџија, Христо њурџија. — Цветко Ризов мумџија, Цветко Сарајлија њурџија. — Ћириџа клџџија, Ћириџак терџија. — Чапкун механџија. — Шахин ашџија, Шахин касанин, Штерије мумџија.

Попис београдског становништва из 1733—4:

Адамовић Георгије (36), Адамовић Петар (141), Акријев Алекса (Р. III), Акријевић Никола (Р. II), Андрејевић Георгије (189), Антонијевић Кира, терџија (232), Антонијевић Пасхал (57), Антонијевић Петар (53), Антонијевић Станоје (Сп.), Арсенијевић Јован, бакал (175), Атанасијевић Павле (Р. II), Атанасијевић Петар (Р. II), Атанасковић Никола (197), Атанасковић Петар (Р. I), Атанацковић Крајчо, бакал (Р. I). — Бајин Димитрије (90), Бајин Јован (Р. I), Балов Караменлија Јован (57) био је прво становник Немачког Београда. (Забележен је као Јани Вали Караџани), Барбулов Бајко (Р. III), Бибаја Аврам (54), Биуклија Стојан (Conscription 846) (Р. I), Благојевић Василије (74), Благојевић Георгије, Циганин (217), Благојевић Стефан (Р. I), Богдановић Живан (171), Богдановић Јован (147), Богдановић Милашин (Сп.), Богдановић Радован, копач (Р. I), Богосављевић Стефан (166), Божић Милош (Р. I), Борбулов Петар, линтер (Р. I), Бошковић Атанасије (Р. I), Бошковић Павле (Р. I), Бошковић Трифун, њурџија (184), Бошковић Цветко, таџџија (40), Будимировић Живојин (45), Буриџ Георгије (Р. I). — Васић Теодор (186), Васић Никола (Р. I), Васиљевић Лазар (59), Васиљевић Радован (64), Вељин Димитрије (70), Вељков Иван (Р. II), Веселиновић Стојко (171), Веселиновић Стојко, рабаџија (Р. I), Видојевић Станисав (118), Вијановић Живан (191), Вијановић Стојин (Р. II), Витановић Радул, Влак (228), Владисављевић Јован (180), Војков Барбул (Р. III), Вујин Григорије (Сп.), Вујичин Димитрије, дунђерин (122), Вујичин Павле, бџар (Р. I), Вукадиновић Паун (82), Вукајловић Недељко, њурџија (79), Вукашиновић Марко (133), Вукашиновић Стојко, копач (Р. I), Вукелевић Лаза, рабаџија (134), Вуковић Павле (Р. II Гласник И. д. 16, 370), Вуковић Стојан (Р. II), Вукомановић Мијат, хлебар (167), Вукомановић Миливој, хлебар (163), Вукосављевић Петар, њурџија (192 Гласник И. д. 16, 367, Вукмировић Лазар, дунђерин (180), Вучин Недељко (Р. I), Вучковић Вељко (76). — Гавриловић Која (203), Гавриловић Стојко (Р. II), Генковић Радул, свирач (влашки Циган) (222), Георгијевић Димча (Сп.), Георгијевић Јања (Р. II), Георгијевић Јован (Р. I), Георгијевић Никола (Р. II), Георгијевић Петар, говедар (Р. II), Гојковић Стојко, ординац (121), Грујичин Пера, рабаџија (100). — Давидовић Јовица, бузаџија (114), Дабин Баја (212), Давидовић Станоје (Р. I), Давидовић Стефан (163), Дамјановић Јован (Сп.), Дангуловић Јован, Влак (225), Димитријевић Димитрије, хлебар (220), Димитријевић Захарије (Р. I), Димитријевић Јанко (Р. II), Димитријевић Јован (88), Димитријевић Јован, Циганин (219), Димитријевић Јован, ковач (178), Димитријевић Марин (Р. II), Димитријевић Маринко (Сп.), Димитријевић Павле (48), Димитријевић Раја (Рале) (183), Димковић Теодор (Р. II), Димчић Рајко (Р. I), Дмитровић Арсеније, таљигаш (Р. I), Дмитровић Павле (Сп.), Добановчанин Мирчетин

Сава (194), Добрић Тимотеј (Р. II), Добровојевић Стојан (156), Добровојевић Стојадин (156), Драгановић Стојко (224), Драгућин Јован, Циганин (217), Дугачки Војко (Р. III), Дугачки Јован, брашнар (Сп.). — Ђурић Веселин (70), Ђурићин Мишко (89). — Евстатијевић Риста (Р. I). — Жарковчанин Стојко (Р. I), Живановић Атанасије (171), Живановић Димитрије (171), Живановић Јован (69), Живановић Лазар (157), Живановић Стефан, мумџија (162), Живановић Теодор (Р. II), Живковић Груја (67), Живковић Пантелија, ћурчија (174), Живковић Радован, ћурчија (120), Живковић Стојко (или Пупин) (Р. II. Хесап). — Завишин Петар, ковач (138), Закић Тимотеј (Хесап), Златановић Димитрије, ћурчија (205). — Ивановић Живан (203), Ивановић Милосав (150), Ивановић Сава (140), Ивковић Рада (173), Илијин Андрија, Циганин (62), Илијин Божа (123), Илијин Пачариз Петар (68), Илић Петар (Р. I), Исаковић Андрија (67), Исаковић Киријак (67). — Јанчовић Јања, Јановић Андрија, лађар (221), Јанковић Јанко (Р. II), Јанковић Јован (158), Јанковић Петко (Р. II), Јовановић Антоније, велики биров варошки (Сп.), Јовановић Васа (Р. II), Јовановић Васа, Циганин (217), Јовановић Величко (158), Јовановић Ђурица (58), Јовановић Илија (181), Јовановић Јован (Сп.), Јовановић Михајло трг. храмом Starine (XXXIV, 230, 149), Јовановић Михајло, абаџија (172), Јовановић Милић (Р. II), Јовановић Мишко (Сп.), Јовановић Петар, чизмеџија (Р. I), Јовановић Петар (168), Јовановић Петар, ординац (129), Јовановић Недељко, копач (Р. I), Јовановић Станимир (136), Јовановић Станко, бакал (132), Јовановић Стојко (41), Јовановић Трифун, чизмеџија (Р. I), Јовановић Димитрије и Риста, касани (Р. II), Јеремић Стојан (Р. I), Јованчевић Иса, таџија (Р. I), Јовичин Живота (130), Јовкић Вишат Субота (42), Јовчић Коста (102), Јовчић Недељко (102), Јорговић Стефан и Ристо, (Р. II) Јорговић Ристо имао је дућан у црквеној кући. (Хесап 1734.) Јосимовић Адам (77), Јосимовић Никола (Р. II), Јоцковић Јанко и Риста (Сп.), Јоцковић Јанко (47), Јурастовић Ристо (Р. I), Јуришин Никола (90). — Казимировић Веселин (Р. I), Калиновић Првул (Р. I), Калиновић Радул (Р. II), Киријаковић Јања, каптарџија (161), Кирковић Кира таџија (174), Коловерда Антоније (Антоје) (Сп. и Р. I), Констанинов Панајот (Р. I), Костин Јевта, свирач (226), Краварић Илија (128), Краварић Стојко (128), Крзмановић Аврам (164), Крстић Атанасије (Хесап 1734), Крстић Павле (Сп.), Крстић Никола, хлебар (148), Крстић Марко (Р. I), Кузмановић Никола (Р. II), Кузмановић Роман абаџија (Р. I). — Лазаревић Адам (50), Лалошевић Петар (Р. I), Лекин Божа (37), Лукић Марко (Р. I), Лукић Лука (Р. I). — Максимовић Милутин (Р. II), Максимовић Станоје (90), Малетин Јован (Сп.), Маргаритовић Анђелко, терзија (202), Мариновић Илија (223), Маринковић Давид, таџија (Р. I), Маринковић Милосав (156), Маринковић Никола (158), Марковић Благоје (Сп.), Марковић Божа (108), Марковић Дамјан (107), Марковић Илија, бећар (Р. I), Марковић Јеврем, сабов (Хесап 1738), Марковић Јеремија (196), Марковић Христо, берберин (55), Мијатовић Станко (Р. II), Мијатовић Стојко (Р. II), Милетић Јован (Р. I), Милетић Мазар (Р. I), Миливојевић Лазо (Р. I), Миливојевић Петко (Р. II), Миливојевић Петар (Р. I), Милић Радован (182), Миловановић Живан, поп (142), Милорадовић Станоје (156),

Милосављевић Атанацко (Сп.), Милосављевић Станко (Р. I), Милошевић Станоје, копач (Р. I), Милошевић Стојан (Р. II), Милошевић Јован (Р. I), Милошевић Станоје (72), Милошевић Цветко, рабаџија (93), Милутиновић Илија (Р. II), Милутиновић Кузман (Сп.), Милутиновић Никола (131), Милутиновић Станко (с братом) (131, Р. I), Милутиновић Стојко, пинтер (206), Милосављевић Атанасије, касапин (49), Михајловић Благоје (156), Михајловић Георгије, казанџија (Р. I), Михајловић Живан (Р. I), Михајловић Ђорђе (141), Михајловић Станоје (189), Мишковић Тома (48. Имао је радњу у црквеној кући. Хесап 1734), Младеновић Атанасије, хлеббар (160), Момировић Јован (Р. I). — Налбантић Георгије (Р. I), Недељковић Аврам (96), Недељковић Лацко (Сп.), Недељковић Никола, дунђерин (63), Ненадовић Паун (103), Ненадовић Тимотеј (Р. I), Несторовић Јован, поп (51), Никин Стојко (87), Николин Аврам, хлеббар (Р. I), Николин Вуча (38), Николин Георгије (148), Николин Добра (76), Николин Живан, дунђерин (153), Николин Илија (169), Николин Јован (150), Николин Кира, ординац (124), Николин Лека (203), Николин Михајло (196), Николин Павле, рибар (212), Николин Стојан (205), Николин Косавчић Ђурађ (61), Николин Косавчић Јован (61), Николић Димитрије (Р. I), Николић Живан (Сп.), Николић Јевта (Сп.), Николић Лазар (Р. I), Николић Лека (Р. I), Николић Лука (Сп.), Николић Мијат (Сп.), Николић Милош (Р. II), Николић Михо (Р. I), Новаковић Михајло, пинтер (204), Новаковић Нинко (Р. II). Имао је радњу у црквеној кући. Хесап 1734). — Обрадовић Живан, пинтер (188), Обрадовић Маријан (178), Оливеровић Риста (Христа) (64), Остојин Васа (Р. III), Остојин Гаврил (Р. I). — Павловић Георгије, чизмеџија (Р. I), Павловић Јован (172), Павловић Стојан (Р. II), Паланчанин Јован (Сп.), Панајотовић Ђиријак (Р. I), Панин Теодор (176), Пантелин Јован (157), Пантелин Милош (171), Пејин Нестор, сабљар (143), Пејкић Нестор (Р. I), Пејковић Аврам (180), Петковић Теодор (Р. II), Петровић Андрија (113), Петровић Давид (Р. II), Петровић Игњат (59), Петровић Игњат, копач (123), Петровић Јован (Р. I), Петровић Јован (Р. I), Петровић Коста, Циганин (217), Петровић Лаза (122), Петровић Максим (Р. I), Петровић Максим (Р. I), Петровић Максим (75), Петровић Миласав (Р. I), Петровић Неда (Сп.), Петровић Нешко (Р. II), Петровић Павле (195), Петровић Стојан, чобанин (94), Петровић Теодор (Сп.), Поповић Петар (46), Поповић Стојша, црквени син (39), Поповић Стојан (185), Петровић Тома, кујуџија (144), Предовић Јован (Сп.), Прокопијевић Јаков (146), Прокопијевић Јанко (146), Протић Павле (Р. II), Пударов Јован (Р. I), Пулић Стефан (Р. I). — Радановић Сима (1729, Гласник И. д. св. 16, 367), Радашиновић Ђурађ (Р. I), Радивојевић Здравко, бакал (159), Радивојевић Коста, бакал (208), Радивојевић Недељко, хлеббар (44), Радичевић Јован (119), Радишевић Вујица (94), Радишин Вујица (Р. I), Радишин Груја (105), Радишин Ђурађ (56), Радмиловић Благоје (Р. III), Радовановић Петар (180), Радовић Лазо (Р. I), Радојчин Лазо, бакал (109), Радомировић Живан, бакалин (137), Радомировић Иван (83), Радомировић Јован, дунђерин (127), Радоини Илија (158), Радоњин Ранисав (172), Радојевић Стеван (185), Радосављевић Јован (145), Радосављевић Павле (210), Радосављевић Петар, корманош (211), Радуловић Јанко (Р. I), Радуловић Која (147), Рајин

Крста рабација (111), Рајковић Недељко (Р. I), Рајковић Станко (77), Ралић Цветко (152), Рајковић Грујица (104), Ратковић Новак таџаџија (190), Ристић Живота (Сп.). — Савић (Савин) Апостол (179 и Р. I), Савић Јанаћ, хаџи-Измирлија (91), Савић Константин, арачлија (163), Коста (Р. I), Секуловић Вук (Р. I), Симић Груја, таџаџија (201), Симоновић Милош (Р. II), Славковић Цветко, терзија (166), Смиљин Милинко (148), Срđановић Илија (130), Срđановић Јован (130), Станимировић Адам (99), Станимировић Живан, абаџија (155), Станимировић Михајло (64), Станисављевић Георгије (Р. I), Станисављевић Никола (188), Станисављевић Теодор (68), Станковић Анђелко (Р. III). Станковић Живко (173), Станковић Јона терзија (35), Станковић Маринко (105), Станковић Никола (Р. I), Станковић Радован, бакал (Сп.), Станковић Станисав (Р. II), Станојевић Сава (184), Станојевић Стојан (65), Станојевић Цига (Р. I), Станчетић Радосав (Р. I), Степановић Ђураћ, Циганин (62), Степановић Петар (Р. I), Стоиљковић Пећко, терзија (197), Стојаковић Јован, бостанџија (92), Стојановић Аним, ђурџија (199), Стојановић Благоје (Р. I), Стојановић Георгије, зограф (Р. I), Стојановић Димитрије, Циганин (62), Стојановић Јосип, рабација (130), Стојановић Мануло (Сп.), Стојановић Михајло, Циганин (62), Стојановић Сава (Р. II), Стојановић Станисав (83), Стојановић Стојин (Р. I), Стојковић Вељко, хлебар (125), Стојковић Георгије (Сп.), Стојковић Димитрије (Р. II), Стојковић Јоаким (Р. I), Стојковић Маринко (Сп.), Стојковић Пејко, терзија (Р. I), Стојковић Стојан, Бугарин (198), Стојковић Стојко (101), Стојковић Тома (Р. I), Стојковић Ђира (Сп.), Стојчевић Сава (Р. II), Суботић (Суботин) Иван (164, Р. I). — Теодоровић Богосав, ђурџија (193), Теодоровић Димитрије (Сп.), Теодоровић Јован (Сп.), Теодоровић Дмитар (Р. I), Теодоровић Теодор, Влах (227), Теодоровић Христа (47), Теодоровић Војин, Циганин (217), Томашевић Георгије, говедар (117), Томашевић, Јанош Влах, Томин Василије, дунђерин (196), Томин Станоје, рабација (113), Томин Вуја (Р. III), Томин Никола (Хесап), Томин Стојан (Р. I), Трифуновић Крста (204), Трифуновић Павле (Р. II), — Урошевић Станисав (Р. II), — Хаџи-Славковић Недељко (52), Хаџи-Ћенин Коста (Р. I), Херотијевић Живота, терзија (Р. I), Христић Димитрије (Мита), терзија (200; Р. I), Христић Живота (Хесап 1734), Христиновић Стојко (78) — Цевић Никола (Р. II, Хесап), Цветковић Петар, ђурџија (151), Гласник Ид. 16, 367), Цветковић Димитрије, ђурџија (151), Цветковић Ивко (207) Цветковић Петар (Р. I), Цветковић Павле, берберин (170), Цветковић Стоиљко (187), Тричко, абаџија (187), Цветковић Теодор (43) — Ђиријаковић Јања, кантарџија (в. Киријаковић) (Р. I), Ђирин Живан (Р. I), Ђирић Ранко (Р. II), Ђирковић Вучко, табак (Р. I), Ђирковић Ђира (Р. I), — Чудимировић Живан, сапунџија (141), — Шашија Петар (165). — Шијак Никола (61).

1723 био је становник Београда неки, по свој прилици, Цинцарин, Ђира Ђорђевић (Ђорђијевић, Ђукић) и те године заменио је своју радњу и имање са радњом и имањем Стеје Милосављевића из Будима. (Гласник 2 од. VI, 259 — 260, 265 — 6, 290 — 291). 1724 био је становник Београда неки Максим Мокановић (Гласник 2 од. VI,

291). 1728 био је становник Београда Стеван Јовановић, трговац (Записи 1638) и Станко Гавриловић, Димитрије Теодоровић и Христостан Димитријевић, изгледа, такођер трговци. (Записи 4640, 4645). 1729 Никола Рибарац (Гласник 2 од. IV, 18). 1731 становао је у Београду Тодор Петровић, трговац (Гласник 2 од. VI, 420), Симић Петар, Христин Живота (Гласник Ид. 16, 367). 1732 били су становници, по Витковићу, „таначници“ Београда: Хаџи-Радивој Продановић, Михајло Јовановић, Стеван Пулић, Благоје Марковић, Тома Мишковић, Павле Димитријевић, Стојча Поповић, Митар Стојановић, Милош Божић, Никола Јовановић, Јосиф Радојковић. Они су били јемци за некога Михајла Стојановића (Гласник 2 од. VI, 143—4). 1733 забелижени су као становници Београда, вероватно браћа или ортаци, свакако Цинцари, Ђорђије, Панајот, Никола. (Гласник 2 од. VI, 464—5). 1734 били су становници Београда трговци Стојко и Христа Јовановић (Гласник 2 од. VI, 166). 1736 био је становник Београда Станоје Давидовић (Српски Снои 1904, 107) а 1740 Тимотије Добрић, Вукашин Прокоповић, Ђорђе Рус, Андрија Богдановић и Теодор Живковић (Живановић) (Гласник 2 од. IV, 269—270).

Аврам, копач (Р. I), Аврам, папуџија (Р. I), Адам, абација (Р. I), Адам, лађар (Р. III), Андреј, пекар (Р. I), Андреја, пекар (Р. I), Андреј, рабација (Р. I), Андреј чобан (Р. III), Антоније ординац (110), Арсеније (204), Арсеније, корманош (Р. III), Атанасије, хлебар (Сп.), Атанаско (155), Атанаско (185). — Баја, рабација (Р. I), Бошко, абација (Р. I), Бошко, табак (Р. II). — Василије, берберин (Р. I), Василије, мејмар (Сп.), Вељко, терзија (Р. I), Веселин, Павлов ортак (Сп.), Вучко (152). — Георгије, кујунџија (Р. I), Георгије, таџија (Р. I), Григорије (Циганин?) (217). — Давид, ординац (66), Димитрије (112), Димитрије (109), Дамитрије, чизмеџија (Р. I), Димитрије, ђурџија, (Р. I), Димитрије, Стојана фурџије (Р. I), Димитрије, Цветка таџије ортак (Сп.), Добра, ђурџија (Сп.), Драгутин, таџија (Р. I). — Георгије, таџија (Сп.). — Ђурђе Циганин (231). — Жељезко, абација (Р. I), Живан (100), Живан, пинтер (Р. I), Живојин, бостанџија (Сп.), Живота (126). — Ивко, рабација (Р. I), Игњат, пинтер (Р. I), Илија (98), Илија, бакал (Р. I), Илија, ортак Аврама хлебара (Р. I). — Јања (140), Јања, бостанџија (Р. I), Јанко (182), Јанко, казанџија (Р. I), Јанко, терзија (Р. I), Јанко и Јаков, браћа (Р. II), Јоаким, ђурџија, Теодора лончара таст (Р. I), Јован (81), Јован (161), Јован (58), Јован, абација (Р. I), Јован, дунђерин (116), Јован, екмеџија (Сп.), Јован, екмеџија (Сп.), Јован, сакаџија (177), Јован, ђурџија (Р. I), Јосиф (101). — Кирко, бакал (154), Константин Арнаутин (Р. I), Крајча, чобанин (Р. I), Крста, казанџија (145), Крста, ковач (Р. I), Крста, бакалин (Сп.). — Лазар, дунђерин (Р. I), Лазар, копач (Р. I). — Максим (48), Максим, сапуџија (Сп.), Марко (175), Марко, бакал (Р. I), Мијат, терзија (Р. I), Милета (112), Миливоје, хлебар (Р. I), Милија (202), Милија, рабација (85), Милинко, Николе хлебара ортак (Р. I), Милисав (179), Милисав, бакалин (Р. I), Милисав, Вељка ђурџије ортак (Р. I), Милош, бакалин (Р. I), Михајло Арнаутин (138), Михајло (87), Михајло, абација (Р. I), Михајло, абација (Р. I), Михајло, брашнар (Р. I), Михо (207), Мишко, пинтер (Р. I). — Недељко, мејмар (95),

Недељко, хлебар (Р. I), Недељко, хурчија (Р. I) Никола (87), Никола (Циганин?) (231), Никола (167), Никола, абаџија (Сп.), Никола Арнаутин (117), Никола, дунђерин (Р. I), Никола, касапин (Сп.), Никола, сабов (Р. I), Никола, хурчија (Р. I), Никола, хаџи-Радивоја ортак (Сп.), Никола и Петар (Р. I). — Опра Влах (Р. II). — Павле (150), Павле, касапин (Р. I), Павле, чобанин (Р. I), Павле и Петар, браћа (Р. II), Пантелија, хурчија (Сп.), Пејчин, мајстор (Р. I), Петар, касапин (Р. I), Петар, хурчија (Р. I), Петко, бостанџија (Сп.), — Рада (Р. I), Радован, кнежев ортак (Р. I), Радојица (182), Радул са сином (Р. II), Раја (Сп.), Раја, колар (84), Рале, сујорџија (Р. I), Ранисав (188), Риста, терзија (Р. I), Риста, чизмеџија (Р. I), Роман, бакалин (Сп.). — Станимир, бакалин (Р. I), Станимир, сиромах (Р. I), Станко (156), Станоје, абаџија (149), Станоје, рабаџија (98), Станоје, чибурџија (Р. I), Секула, алас (Р. I), Срећко, бакалин (Р. I), Стефан, хурчија (Р. I), Стојан (98), Стојан, таџаџија (Р. I), Стојан, „дворни винџилир“ (Р. I), Стојан, мумџија (115), Стојан и Џеџа (Р. I), Стојко, абаџија (Р. I), Стојко, ковач (Р. I). — Теодор, ешкуч (Р. I), Теодор, крманош (218), Теодор, рабаџија (Р. I), Тома, дунђерин (Р. I), Тома, кујунџија (Р. I), Трапџаџија (Р. I), Тримча, хурчија (Р. I). — Христа (Риста), табак (Сп., 209), Христа, табак (147), Христофор, берберин (Р. I). — Цветко, рабаџија (Р. I), Цветко, терзија (Р. I), Цветко, хурчија (Р. I), — Ћира, хурчија (Р. I), Ћирил, копач (Р. I), Ћирил, касапин (Р. I).

Алба (баба), сирота (Р. I), Ана Витомирова (74), Ана Петрова (Р. I), Анђа Петрова (180), Анока Витомирова удова (77). — Бора Антонијева (60), Босиљка (73), Будимка, удовица (190). — Живка, удовица (Р. I), Јаглика (156), Јелница (97), Јелица, баба (106). Калимба Никина, баба (224), Косана, удовица (86), Косана, баба (65), Круна, удовица (66). Мара, баба (Р. I), Марија, Николе хурчије пуница (Р. I), Марија Рашкова (144), Мара, свир(а)чева баба (Р. I), Мара Степанова (182), Марија, попа Савиница (Р. I), Милица удовица (81), Мирјана (97), Марица Нешина. — Наца Димитријева, Циганка (217). — Петра (64). — Смиљана (117), Смиљана (210), Смиљана, баба (71), Стамена и Василије (Р. I), Стана Младеновица (Р. I), Стана, удовица (195), Стана Теодорова (Р. I, II), Станија (116), Станка Живојинова, баба (73), Станка са синовима (Р. I), Станка, удовица (Р. I), Стоја Димитријева, баба (126), Стојка, баба (97), Стојка, удовица (Р. I), — Теодора, баба (Р. I).

Друштво

Наш народ, широке народне масе, у великој већини живеће су кроз историско доба на Балканском Полуострву ван културних утицаја византиских и османско-турских. Нешто више била је под страним утицајем династија и, можда, племство. Грађанство је било страног порекла, а само сасвим по изузетку наше. Од ових страних група најдуже су у нашим варошким насељима остали Грци и погрчени Цинцари, који су и највише утицали на наш елеменат у варошима.

Турци, као касније варошко становништво, утицали су на варошко становништво нашег језика врло мало. Верски прописи забрањивали су мешања „верних“ са „неверницима“. Срби, у колико су и становали у варошима, живели су у посебним махалама. Са турским друштвом, бар отменијим, свакако се нису мешали а исто тако нису прошли ни кроз турске школе. У турским домовима, ако је и било Срба, служили су они као послуга. Турски утицаји били су минимални, а долазили су из контакта са војском и влашћу. Дружење са Турцима вероватно би повољно утицало на наше варошко становништво, јер су Турци као носиоци једне старе источњачке културе, били у међусобном опхођењу врло пажљиви. На лепо држање у турском друштву много се пазило. У турским варошима, у појединим махалама, било је људи чија је дужност била да пазе на понашање деце. То су били тзв. џанбабаси. У турском јавном и приватном животу држање појединаца било је већ традицијом одређено. И у самом званичном општењу било је много пажње па и нежности. Тако су поступали и виши са нижим. Султан се обраћа везиру овако: „Пуномоћни мој узвишени мини-

стре, управљачу јавних послова, Ти, који довршаваш и употпуњујеш све важне послове својом проицљивошћу и правилним расуђивањем, који чуваш печат среће државне, велеможни маршале, изворе среће, валију лепе Румелије, најлепше међу царским земљама, пашо мој и везире — нека ти буде срећа дуговечна“.¹ Везир пише овако кадији: „Цвету међу кадијама и судијама, мајдану врлине, и племенитости“² итд. Шта више, и аустриска власт водила је рачуна о овим обичајима турске администрације, те је и сама према турским властима уносила ове елементе. Тако погранични аустриски заповедник пише београдском везиру: „Моје најплеменитијем пријатељу, драгом суседу, његовој екселенцији паши, коме у башти среће нека успевају плодови, које зажели“. Или овако: „Његовој екселенцији, верном, великом суседу, трајном пријатељу, паши који вазда добре послове ради“.³

Иако је наш народ до овога доба већ неколико векова био под Турцима, његово друштво било је сасвим друге природе. То вреди не само за широке масе, него и за тадање варошко становништво које је било још, у знатној мери, сељачко-патријархално, бар по извесним особинама. У то доба још не постоји стално презиме. Можда га имају само неке угледније, старија породице (Рашковићи, Витковићи) итд. Обично се писало само име и занимање (бакалин, терзија), или положај (кнез), или име оца, али то се чинило ваљда док је отац жив. Често су се и саме власти, па и оне највише, потписивале само именом. Тако се 1718 београдски кнез потписао само својим именом — Аврам.⁴ Изасланици Београда на сабору у Карловцима од 1726—7 забележени су овако. Гаврил, „кнез белиградски“, Стојан, ешкут, и „други Стојан“.⁵

Често пута, нарочито за дошљаке или самце, средом, поред имена, забележену неку особину, обично физичку, као поближу ознаку те личности (на пр. Мали, Дугачки, Старац, Главати, Црни, Ћоса, Топал, Кара,

¹ Гл. Елезовић Соколари и соколарство. Из историје соколарства (1923) 57. ² Иб. 72. ³ Гласник Историског друштва IV, 132. ⁴ Споменик 34, 88. ⁵ Гласник 2 од. III, 281.

Мрчина). Ређе су обележавани по другим особинама (као на пр. Цамбас), али су зато доста чести надимци, понајчешће подсмејачки (као Буква, Гладнакапа, Карабатак, Калопер, Трикатрака). Од ове особине нашег друштва нису биле поштеђене ни личности на највишим положајима, па ни митрополити. Тако су митрополита Вићентија Поповића звали „Неми“, а Вићентија Јовановића „Разроки“.⁶

Каткада су употребљавани и други моменти, да би се поближе одредила нека особа, на пр. по месту одакле је ко дошао (Пећанин, Сарајлија, Карловчанин, Војчанин, Пожаревчанин, Сланчанин), или по месту становања (Јован на Сави, Петар с Дунава), или по којем другом моменту (на пр. Стојан, Марков ортак), али то већ ређе. Ако је неко дошао из даљих крајева или припадао другој етничкој групи, зван је по групи којој је припадао (Влах, Бугарин, Циганин итд.). Ређе је забележено као презиме порекло страног становништва (Манастирли, Филибелија, Воскопољац, Караманлија). Бивало је да су појединци звани и бележени само по надимку. Тако је један човек забележен само именом Старац, а неки бакалин само именом Кашкаваљџија.⁷

Православно становништво, нарочито за црквену власт, били су „београдски христјани“.⁸ На једном од првих аката, који су Београђани упутили принцу Евгенију Савојском, потписан је у име „сиромаша“, кнез Аврам. У ствари, друштво се у Београду делило, како се онда говорило, у „велике“ и „мале“. Мојсије Петровић обратио се, у свом тестаменту, свима: свештеничком, војном и грађанском сталежу „мужескаго пола и женскаго“.⁹ У варошком друштву били су „велики“ они имућни „пошченородни господари“,¹⁰ трговци и занатлије, остали су били „мали“.¹¹ Они најимућнији, нарочито грчког порекла, титулисани су са „кир“ — титулом, коју

⁶ Рајић, Историја катихизиса 20, 23. ⁷ Тефтер I. ⁸ Споменик 34, 167. ⁹ Споменик 34, 186. ¹⁰ Архив III, 92. ¹¹ „Мали“ су били сиротиња, радници и земљорадници или како су их тада звали, „копачи“. (Тефтер I.).

су имале владике и најугледнији свештеници. Поклоници Христовог Гроба имали су титулу „хације“.¹² Имућни Срби титулисани су са „господар“. Најкраћа митрополитова титула била је „господин“. Архијереји су се међусобно ословљавали са *ви*. Ова титула била је тадањем београдском друштву страна: сви су се ословљавали са *џи*.¹³ Један кривац, дефрандонт, обраћа се великом бирову — председнику општине — са *џи*.¹⁴ Како су ословљаване жене, није нам познато. Сигурно је да је сасвим по изузетку сматрана тек понека жена за „госпожу“, као на пр. сестра митрополита Мојсија Петровића.

Поред ових елемената, карактеристичних за једноставна, сељачка друштва имало је ово друштво и навике варошког становништва, које је примило од страног, старијег варошког становништва, са којим је наш народ живео и мешао се. На то указује неколико момената: прво структура породице; занимање становништва, које највећим делом није сељачко; становање у туђој кући — под киријом — што је у сељачким насељима реткост, а затим и неки други моменти.

¹² Око 1711 имали су ову титулу неки Гена, Григорије, Влајко, Живан, Станоје. Око 1720 неки Маринко. 1733 забележени су као хације неки Димча, Радивоје, Славко. Угледне породице били су Хаџи-Петровићи и Хаџи-Продановићи. ¹³ Гласник 2 од. III, 40. ¹⁴ Архив за историју српске митрополије карловачке (Скр. Архив) III, 92.

Породица

Ово београдско друштво имало је поред свих тих сељачких и патријархалних особина и неке варошке навике, примљене од страног становништва са којим се наш народ мешао. То се види из структуре породице и односа у породици. Почећемо са породицом и то са питањем разлике у старости између мужа и жене. Ове закључке изводимо на основу једног пописа православног становништва у Београду око 1730, који је провела наша црквена власт. У 177 брачних пари, за које су забележене године мужа и жене, разлике у старости су биле ове:

Муж млађи	истих год.	до 3	до 5	до 10	до 15	до 20	до 25	преко 25	Укупан број бракова у којима су назначене године супружника
1	4	13	24	63	32	26	4	10	177

Као што видимо само је у једном случају био муж млађи, и то само за годину дана.¹ Истих година била су четири брачна пара,² од којих су у једном случају имали муж и жена по 80 година.³ До три године разлике било је у 13, а од 3 до 5 година у 24 брака. Највише је бракова било са разликом од 5 до 10 година; било их је укупно 63. Разлике 10 до 15 година било је у 32 брачна пара, а преко 15 до 20 година код 26 брач-

¹ Попис бр. 189. ² Ib. бр. 180, 184, 203, 232. ³ Ib. бр. 203.

них пари. Од 20 до 25 година разлике било је 4 брачна пара, а преко 25 година у 10. Највећа разлика била је 35 година. Оволика разлика била је између неког Стојана, који је имао 80 година, а жена му 45.⁴ Као што видимо највише је било бракова у којима је разлика у годинама била од 5 до 20. На ту разлику отпада готова три четвртине бракова. Ова група дели се на две, готово подједнаке, половине, једна половина бракова била је са разликом од 5 до 10, а друга од 10 до 20 година.

Очевидно је да је таква разлика у годинама сматрана као нешто нормално па и лепо. Девојке су се удавале као врло младе, обично са 15, а мушкарци око 30 (нако је код мушких 16 година сматрано као најниже доба старости за ступање у брак), па и старији. Женске су се удавале, истина, сасвим по изузетку, каткада и млађе од 15 година. Тако је у једном случају, ако је година тачно забележена, — особа која се удавала имала 10 година.⁵ У другом случају девојка када се удавала имала је 13 година.⁶ Очевидно је да је женска младост раније почињала и свршавала. Док су мушкарци од 30 до 35 година сматрани као млади и младожење најбољег доба, дотле су жене тога доба сматране већ као прешле, као бабе. Тако су нека Стоја, која је имала 32 године, и нека Стојка, која је имала 40, забележене у једном попису као бабе.⁷ Природно, да су, при таквим схватањима, настали врло интересантни случајеви. Један такав случај био је у породици Недељка Радивојевића, хлеба-ра. Он је имао 56, а његова жена 37 година, зет 30, његова жена 21.⁸ Али је било и оваквих случајева. Јован Арсенијевић имао је 35 година, његов отац 60, а очева вероватно друга жена, 38.⁹ Неки Павле Петровић имао је 50 година, његова жена 19, а пуница 50.¹⁰ Нестор сабљар имао је 60 година, жена 30, а пуница 60 година.¹¹ У једној кући живела су два брачна пара код, којих је било 30 година разлике у годинама.¹²

⁴ Ib. бр. 98. ⁵ То је брак некога Влаха, који је у време пописа имао 45, његова жена 30 а син 20 година. (Попис бр. 228). Можда је то био син и из првог брака, ако се двапут женио. ⁶ Попис бр 90. ⁷ Ib. бр. 97, 126. ⁸ Ib. бр. 44. ⁹ Ib. бр. 175. ¹⁰ Ib. бр. 195. ¹¹ Ib. бр. 143. ¹² Ib. бр. 705.

Најстарији Београђани били су неки Јовица Давидовић, бозација и неки Станимир Јовановић; обојица су имали по 90 година. Јовица Давидовић имао је два сина једног од 22, а другог од 20,¹³ а Станимир Јовановић једног сина од 25, а другог од 16 година.¹⁴

И по другим елементима види се да то није задружна сељачка породица коју сачињава отац са неколико ожењених синова са подоста деце, односно унућића. У заједници су чешће браћа, ређе отац и син. Често пута је на челу породице женска особа, мати или баба, али бива да је на челу породице и син а не мати, а каткада и син место оца, вероватно у случајевима кад је син угледнији или имућнији. У том правцу не види се неки крут ред; ту су одлучивали разни моменти. Поред тога ове породице нису биле богате децом. То је тип варошке породице без деце или са малим бројем деце. Мали број треба свакако свести на велику смртност, а не на мали број рађања. То се види из података које ћемо навести. Од 271 брачног пара 66 није имало ниједно дете, 80 по једно, 63 по двоје, 36 по троје, 9 по четворо, 3 по петоро, а само 2 брачна пара имала су шесторо. Шесторо деце имао је неки Цветко рабација¹⁵ и Адам Лазаревић,¹⁶ у своје време, при прегледу црквених рачуна, „от варошке стране комесар“. Деце је било укупно 425. Мушке деце било је нешто мање него женске (мушке 206 а женске 219).

Врло су интересантни резултати о животној граници коју нам пружа овај материјал. Иако попис није савесно изведен, јер није забележена старост за знатан број особа, и то нарочито домаћина, ипак је очевидно да је животна граница становништва у Српском Београду била очевидно ниска, шта више врло ниска. На то упућује врло мали број деце, и сасвим незнатан број људи, који су прешли педесет година. Од 1233 особа за које је забележена старост отпада 474 на децу. Највише

¹³ Ib. бр. 114. ¹⁴ Ib. бр. 136. ¹⁵ Ib. бр. 93. ¹⁶ Ib. бр. 50.

отпада на доба од 15 до 50, свега: 689. Старијих од 50 година било је свега 70, и то од 51 до 60 свега 42, од 61 до 70 свега 18, а од 71 до 80 свега седам. 90 година имале су света три особе, две мушке и једна женска.¹⁷ Жене су мање доживљавале дужу старост. Преко 50 година било их је 27, док је мушких било 43. Најмлађи забележени становник Београда имао је 15 дана.¹⁸

0-1		1-5		6-10		11-15		16-20		21-30		31-40		41-50		51-60		61-70		71-80		90	
М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.	М.	Ж.
5	4	12	21	18	13	12	10	13	9	26	25	18	13	9	7	3	—	1	—	1	2	—	—
8	2	18	21	24	29	10	15	15	27	57	41	21	11	8	10	6	7	4	1	1	—	2	1
6	6	16	22	15	28	21	19	13	31	53	44	21	20	13	10	7	6	4	3	2	1	—	—
5	7	16	16	11	28	21	15	24	15	42	39	22	18	16	2	9	4	3	2	—	—	—	—
24	19	62	80	68	98	64	59	65	82	178	149	82	62	42	29	25	17	12	6	4	3	2	1
43	—	142	—	166	—	123	—	147	—	327	—	144	—	71	—	42	—	18	—	7	—	3	—

Још један моменат указује да је ово становништво живело у неколико на варошки начин. У 186 домова¹⁹ становало је укупно 1233 душе (мушких 622 а женских 511). Мушких је било више, јер је послуга била готово сва мушка. На једну кућу отпадало је просечно 6 до душа (тачно 6.5), али то нису били све власници нит су сачињавали једну породицу. 114 породица (међу овима 11 особа становали су као самци или самице) није имало своју кућу него је становало под киријом. У понекој кући становале су под киријом по 3 и по 4 породице. Највише је станара имао неки Никола абација. У његовој кући становало је седам породица са укупно 23 душе.²⁰

¹⁷ Иб. бр. 112, 114, 136. ¹⁸ Иб бр. 87. ¹⁹ (Дакле без бр. 72, 76, 80, 83, 213, 214, 215, 216, 229, 230, 232. ²⁰ Попис бр. 156.

Занати и трговина

Ово становништво разликовало се од сеоског по најважнијем моменту, по занимању. Истина, оно се делило по занимању али зато ипак свака струка није имала своју посебну организацију. Све тадање привредне, друштвене и правне организације у главном су одговарале „status et ordines“ на Западу. Појединци у то доба нису значили готово ништа; они су вредели као чланови групе, којој припадају или коју заступају. Помоћу бројне, материјалне и моралне, снаге своје групе долазило се до угледа у друштву, у цркви, у општини и у народним и државним пословима. У јавном животу строго се пазило на „ранг“ појединих организација, а у организацији на „ранг“ појединаца. Није било мало питање којим ће редом на литијама долазити барјаци појединих организација, и којим ће се редом потписивати појединци као сведоци на једноме акту. Тешко се тада могло бити ван организације. Слабије групе удруживале су се каткада у једну организацију (као на пр. ковачи, пушкари, бравари итд.). Припадници исте групе груписали су се и у другим правцима. Радње појединих руфета обично су заузимале поједине улице; биле су поређане једна поред друге. По руфету се обично звала и улица: терзиска, ћурчиска, кујунциска, дунђерска итд. Или су се сместиле у једну већу зграду на пр. у какав хан (Шећерхан, Чизма-хан). Али није морало бити увек тако. Каткада је било и по два и више центара за извесне врсте трговине или заната. Тако су забележени „трговци Савалије“, што значи да је била група трговаца и у другом крају Београда (у Дунавском Београду). Каткада

су извесне занате држале поједине етничке групе.¹ Нас овом приликом интересују трговачке и занатлиске организације. Нажалост, о појединим гранама или руфетима, нарочито о њиховој унутрашњој организацији, имамо сасвим мало података. Имамо свега један, и то црквени попис имена (не презимена) приложника по руфетима из 1711 године.² Тада су постојали ови руфети: ћурчиски (16), ћурчија јабанлија (1), таћација (= који праве капе) (9), абација (14), абација јабанлија (9), терзија (23), мумџија (= сапунџија и свећара) (18), бакала (23), ашчија (4), папуџија (7), папуџија бећара (2), дунђера или „мејмара“ (31), чемберџија (= који праве женске мараме за главу) (1), екмеџија (18), касапа (16), казанџија (5), ковача (8), ковача и туфегџија (пушкара) (9), механџија (16), трговаца „от лађи“ (13), калафација (= који поправљају лађе) (3). Посебну групу чинили су, свакако, трговци Јениханлије (2) и Чукурханлије (3). У руфету ковача и пушкара налазиле су се и ћилиџије (= бравари и они који праве катанце).

Најважнија је чињеница да је те године било у Београду 251 које занатлија које трговаца т.ј. толико породица овога сталежа. Из броја приложника може се доста сигурно видети бројна снага појединих руфета. Као што смо видели, бројно су били најјачи дунђери са 31 приложника, затим терзије и бакали са по 23, затим екмеџије и мумџије са по 18, па ћурчије, касапи и механџије са по 16, абације са 14, трговци „от лађа“ са 13. Остали су заступљени бројем испод десет. За поједине струке (ћурчије јабанлије, чемберџије) забележен је само један човек, што значи да руфет не значи увек и организацију, него само занимање.

Из 1713 имамо белешке из којих се, унеколико, може закључити о материјалном стању или о љубави према цркви појединих руфета. Из те године имам:

¹ Тако су на пр. трговину и касапски занат држали Цинцари Тефтер I. ² Ib.

белешке митрополита Мојсеја Петровића колико је који руфет дао за „благослов“. Том приликом дали су поједини руфети оволико: терзиски 10 гроша, абациски 11, мумциски 5, руфет трговаца „Савалија“ (они се сад први пут јављају) 5, касапски 6, екмециски 10, чимбурџије 3, бакали 10, казанџије 6, ћурџије 13, папуџије 6. За Јениханлије и Чукурханлије није забележено ништа.³ Као што се види највише су дали ћурџије, абације, терзије, бакали, екмеџије, остали знатно мање. Из 1720 имамо забележено колико је ко дао „милостиње“ митрополиту. Највише је дао руфет бакалски, дао је 70 фор. и 17 гроша, затим долази абациски са 58 ф. и таћациски са 48 ф. Остали су дали мање. Тако су ћурџије дале 35 ф., терзије 23, екмеџије 29½ ф., а казанџије, калаџије, кујунџије, клџџије, ковачи — дакле метални занати — и грнчари (лончари), укупно 19 ф. 14 потура.⁴ Те је године забележен општински одбор, који, изгледа, приказује по рангу најважније привредне слојеве. У одбор су ушли претставници трговаца, абација, терзија, ћурџија, таћација, чизмеџија, бакала, хлеба, мумџија, кујунџија, дрводеља, дунђера, касапа, рибара, рабација, копача и лађара.

Трговина је у Српском Београду била веома развијена али док код Немаца сретамо разне врсте трговаца као Handelsmann, Kaufmann, Krämer, Kreisler, Materialist, код Срба сретамо само „трговце“ и бакале. „Трговци“ су били они који су се бавили трговином, али нису морали имати тезгу и бити везани за локал. То су обично grosiste, извозници-увозници, или како су у првој декади 18 века звали, „терговци от лађи“ (quaestor frugum, boum).⁵ Немачком типу трговаца Kaufmann одговарао би наш „купец“, али тај израз још није био продро. То беху трговци који су били везани за локал и имали тезгу. Већином су били продавци на мало, али

³ Тефтер II. ⁴ Ib. ⁵ Гласник ист. др. св. 15 и 16, с. 12.

су могли продавати и на велико. Код нас је био тада развијен тип трговца бакалина (лат. mercator), у немачким земљама непознат. Наш бакалин у то доба, игра, унеколико, улогу Kaufmann-a и Krämer-a и Kreisler-a а највише је одговарао немачком трговцу⁶ званом Materialist.

Трговачких центара било је неколико. Забележени су трговци „Савалије“, за разлику од оних у Дунавском Београду, затим трговци по хановима — Чукурханлије и Јениханлије. Трговци бакали могли су се разликовати и по каквом нарочитом артиклу који су продавали на пр. шећеру, пиринчу, кашкаваљу⁷ и др.

Који су руфети имали организације, и каква је била организација појединих руфета, није нам поближе познато. Нешто мало знамо о борби трговаца да добију своју руфетску уредбу, и понешто из те уредбе. Трговачки руфет био је свакако један од најугледнијих и најбогатијих. Готово сва увозна и извозна трговина била је у њиховим рукама. Принц Александар, претседник Администрације, већ је 1727 предложио Дворским већима да Срби уђу у Оријенталну компанију, „јер је ова нација врло штедљива, а има мало потреба, те је у могућности да даје своју робу јевтиније но други“. Предложио је даље да Србе трговце — ако не би хтели да уђу у компанију — треба присилити да једино од ње купују и њој продају своју робу.⁸ 1725 кренуло је више угледних трговаца (Максим Хаци-Петровић, Адам Бранковић, Новак Петровић, Стојко Јовановић, Радосав Симоновић, Максим Петровић, Риста Петровић, Радован Радовановић, Петар Вуковић, Никола Томић и Стојан Вуковић) у Беч пред цара са молбом да им потврди еснафску уредбу коју су они предлагали. По тој уредби имали би једино они права да увозе и продају све мануфактурне и индустријске производе из Турске, Аустрије и Немачке. У Српској или Савској Вароши имали би једино они право да тргују овом робом. Ову и своју робу могли би продавати на вашарима и селима. Они који

⁶ Трговци се звали код нас и базрђанима. (Споменик 52, 99—101).
⁷ Тефтер I. ⁸ Глас 64, 17.

би трговали овом робом, а не би били чланови еснафа, били би сматрани за кријумчаре. Њихова би роба била узапћена и продана, а добивени новац био би подељен на три дела: један део припао би цркви св. Архангела Михаила и Гаврила у Београду, други еснафској благајници, а трећи Администрацији.⁹

Интересантне су поједине одредбе ове уредбе. По члану првом ставља се као прва дужност члановима да са целом породицом походе цркву и да се строго држе хришћанских обреда. Члан 15 одређује, у интересу јавног морала, да се сваки нежењен члан еснафа има у року од године дана оженити. Ако се за то време не би оженио а живео раскалашно, био би кажњен онако како би га осудио судија и еснафски одбор. По члану 19 ако неког од чланова задеси каква несрећа (болест, ватра, крађа) дужна је еснафска заједница да га помогне, морално и материјално. 1735 била је ова уредба понова пред Дворским већима, али како се неким изменама хтело помоћи католичкој пропаганди, то ју је трговачки еснаф одбио.¹⁰

Београдски трговци били су међу највећим приложницима београдске цркве. Они помажу манастире и цркве и у далеким нашим крајевима.¹¹ У том правцу нису ни други руфети заостајали. 1737 приложили су по једну икону цркви у београдској новој вароши „господари“ руфета бакалског, абаџиског и брашнарког (овај руфет је тада први пут забележен). Кивот „идеже части Тјела Божија храњатсја болних ради“ приложио је (1735) „господар“ Лука Ђурчија.¹²

На челу појединих еснафских организација стајао је судија или „начални господар“. 1737 био је „начални господар“ бакалског руфета Петар Јоцков(ић), а абаџиског Никола Милутиновић.¹³ Они су решавали ствари у еснафу и ситније спорове међу члановима. Да ли су постојали и други функционери и каква им је била дужност, није нам познато. Изгледа да су постојали и

⁹ Глас 64, 15—16. ¹⁰ Глас 64, 16—17. ¹¹ На пр. манастир Лепавину. Записи 2531, 4640, 4643—5. ¹² Српски Сион 1904, 104—6. ¹³ Српски Сион 1904, 105—6.

т.зв. „чауши“,¹⁴ као и у сарајевским руфетима. „Његов је посао био скупљање новца, примање заповједи од власти и саопштавање еснафу, старање за сиротињу, болеснике и мртве, сазивање мајстора на збор и те-стир“.¹⁵

Међу трговцима и занатлијама било је велике разлике у подузетности и вредности. Било их је таквих који су сами израђивали и продавали своју робу (мум-џија, казанџија, табак, дунђер, бакалин, ћурчија, терзија, хлебар, бербер, пинтер, таџиџија), а било их је који су имали по једног, два, три, четири, пет, па и више помоћника. Било их је који су имали и више од десет помоћника. Од оних за које имамо податке највише су имали помоћника један аџиџија — 13, и један ћурчија, који је имао 14.

Послуга се делила у калфе и шегрте или, како су их тада звали, „чираке“.¹⁶ У послуку су се узимали старији од 10 година.¹⁷ Највећим делом били су то људи од 20 до 30 година, али их је било и од 50, 60, па и 70 година.¹⁸ Најстарији међу послугом је имао 72 године.¹⁹ Послуга је обично живела у кући господара, али је било послуге која је живела и одвојено; то су т. зв. „страни“. Међу т. зв. „страним“ били су доста заступљени печалбари с нашег Југа. У занатима који имају посебне продавнице, хлебарском на пример, млађи су се делили на оне који израђују робу и оне који је продају.²⁰ Код заната код којих се може радити и комад, као што су аџиџиски, ћурчиски, папуџиски, нарочито су били заступљени т. зв. „страни“.²¹

Становништво Београда задржало је ранији начин живота и занимања. Поред већ наведених „руфета“ налазимо забележена и ова занимања: бербер, бостанџија, бозаџија, говедар, кантарџија, кашкавалџија, лађар, „мејмар“, пачаџија,²² пудар, раџија, сабљар, сакаџија, сви-

¹⁴ В. руфет дунђерски 1717. Тефтер I. ¹⁵ Скарин 74. ¹⁶ Тефтер I. ¹⁷ Попис бр. 187. ¹⁸ Ib. бр. 138, 147, 148, 151, 209. ¹⁹ Ib. бр. 63. ²⁰ Ib. бр. 44, ²¹ Ib. бр. 149. ²² Онај који је продавао очишћене ноге од оваца и коза или правно и продавао јела од овчих и козијих ногу. То су угоститељи нижег реда од ашџија. Усм. саопшт. г. Гл. Елезовића.

рач, сојурџија, табак,²³ таљигаш, ханџија, фурдација,²⁴ целебџија,²⁵ чибукџија, чизмеџија, чобанин. Поред ранијих т.зв. „турских“ заната и занимања јављају се и „немачки“ занати и занимања, као: „винџилер“, корманош, „ординац“, пекар, пинтер. Али се такође јављају и оба начина рада у исти мах, као на пр. налбантин и ковач, екмеџија и пекар, итд. Земљорадничким пословима, као „копачи“, вероватно као надничари, бавили су се Хере,²⁶ често пута војници (мушкатири, гренадири), па и стране етничке групе, као на пр. Талијани.

Најпосле забележен је и један писар²⁷ и један зограф или иконописац; то је био неки Георгије Стојановић. У карловачкој „саборној“ и „доњој“ цркви налазе се три иконе које је, 1737, израдио овај сликар за храм Рождества св. Јована Претече у Новој Вароши у Београду.²⁸

Овај варошки елеменат живео је у знатној мери и на сељачки начин. Поред тога било је у Београду и правих сељака, који су се бавили ситном економијом. Забележени су говедар и чобан. Воду за пиће добијали су из чесми које су имале своја имена („Стара“, „Нова“, „Слана“,²⁹ итд.), а воду за друге потребе доносиле су сакаџије са Дунава и Саве.³⁰

²³ Онај који штави коже. ²⁴ Који је продавао старе отпатке од вуне, памука, којима је сиротиња пунила своје јастуке и душеке. Усмено саопштење г. Гл. Елсзовића. ²⁵ Трговац стоком на велико.

²⁶ Тефтер I. ²⁷ Споменик 52, 99—101 ²⁸ Српски Сион 1904, 105—16.

²⁹ Архив II, 209. ³⁰ И у Немачком Београду забележен је Vasszieher.

Привредни живот

Како је струјао привредни живот у тадањем Београду не знамо, јер немамо потребног материјала из којег би се он могао поближе приказати. Свакако да је био веома интересантан, јер је београдско становништво, и Српског и Немачког Београда, било и по занимању необично разноврсно. У оба Београда срећамо занатлије најразноврснијег порекла и најразноврснијих начина. У Немачком Београду срећамо углавном занатлије који раде на западњачки начин, у првом реду тзв. немачке „мајсторе“, али такође и занатлије који раде на француски, талијански, мађарски, па и јерменски и јеврејски или који други начин. Занатлије у Српском Београду су претежно занатлије балканског типа, али и међу њима има знатних разлика, јер су и они разнога етничког порекла; у ствари сваки ради на свој начин. И кафане су се разликовале по томе како се у њима приправља кафа. Хлебара имамо који пеку хлеб на балкански начин, али такође и на западњачки, немачки и француски. Ову разноврсност срећамо у свим правцима.

Како су обе општине чиниле једно насеље, то је, природно, дошло одмах до међусобног утицања. Немачки „мајстори“ запослени су у Српском Београду, па и на грађењу и оправкама митрополитског двора и митрополитске цркве. То потврђују и немачки изрази, који улазе и у народни говор; то су нарочито они, који се односе на материјалну културу. Убрзо срећамо изразе: мајстор, пинтер, тишлер, маур, цимерман, пуцовати итд. И Немци су примили понеке бал-

канске изразе као на пр. дућан,¹ или су их подешавали према своме језику, као „чизмамахер“ („Zischmamascher“).

О јачини привредног живота у Београду тога доба немамо директних података, него смо више упућени на домишљања. Ипак нам се чини да нећемо погрешити ако будемо тврдили да је привредни живот у Београду био необично напредан, управо бујан. Треба се сетити да је Београд сматран за најважнију војну тачку тадање Аустрије на Истоку, што је у ствари и био. За двадесетак година постао је Београд најбоље утврђење у тадањој Аустрији. Цео Београд изгледао је за оно доба као неко оријашко утврђење. Ово грађење дало је зараде сиротињи не само из Београда, него и из околних и далеких крајева. У Београду се, као у главном месту Србије, налазиле највише земаљске власти, војне, црквене и цивилне, као и варошке. У Београду се, даље, налазила три двора: гувернеров, српског митрополита и католичког бискупа. Поред врло бројног цивилног и црквеног чиновништва налазило се нарочито много официра, а сви су ови, и официри и чиновници били необично добро плаћени. Најбоље плаћени чиновник био је католички бискуп; он је имао 8.000 форинти на годину.² Управник Србије и српски митрополит имали су по 6.000 ф.³ Највиши коморски чиновник имао је 1.000 ф. Виши чиновници имали су од 300—600 ф., средњи од 100—300 ф. а нижи до 150 ф.⁴ Послуга је имала годишње од 20—40 ф.

Београд је поред тога био врло чувен по својим вашарима на којима би се сјатила трговина Истока и Запада. Сви ови елементи утицали су да се лепо развијао привредни живот. На то указује и чињеница што се у њему налазило занатлија и трговаца као и јавних локала за одмор и разоноду, далеко више него што би то било потребно београдском становништву. Сам Београд за двадесет година утростручио је своје становништво, а поред свог сталног становништва налазило се по каткад исто толико војника и радника. Све је ово морало ванредно повољно утицати на развој при-

¹ Tuthianen. Conscription ст. 1314—15. ² Глас 62, 128. ³ Ib. ⁴ Ib.

вреднога живота. Једно се може узети као сигурно, да је новац био скуп, а живот и радна снага јевтина. То се може видети из бележака које ниже наводимо.⁵

Какав је био стандард живота појединих група нисмо могли утврдити. Ако изузмемо живот на дворовима

⁵ О турским новцима овога доба имамо да кажемо ово. Најнижа турска јединица била је аспра или акча. Некад је вредела колико динар, српски и други; тада их је ишло 30 у дукат. (Скарић, Српски православни народ и црква у Сарајеву у XVII и XVIII веку. 1928). (Скр. Скарић), 132. Током времена њена је вредност стално падала тако да је најпосле изгубила сваку вредност. (Д. Ј. Поповић, Прилози проучавању економског стања нашег народа у Војводини и Србији током 16 и 17 века. Гласник Историског друштва у Новом Саду I, св. 1 43). Почетком XVIII века имамо две врсте аспри, тзв. здраве и обичне или чурук-аспре. Здраве су вределе двоструко колико чурук-аспре (Скарић 132). И динар је сталним к варењем изгубио потпуно своју вредност. Средином XVIII века вредео је две аспре (ib. 133). Мање је вредности био тимун који је 1717 вредео 20, а веће је вредности био тул или тулт, који је исте године вредео 80 аспри. Грош је, око 1710, вредео 240 аспри. Почетком XVIII века, изгледа, карагрош је имао исту вредност као и грош (Скарић 133). Уруп је вредео у најновије време четвртину гроша или 10 пара. (Усмено саопштење г. Елезовића). У турско доба курзирали су и разни страни новци као, вероватно руског порекла, злата, која је у најновије доба предела три четвртине гроша или 30 пара. (Усмено саопштење г. Елезовића).

Вредност појединих златника, турских и страних (дукат синцирлија, туралија, френгија, крменџија), није нам позната. По г. Скарићу вредност дуката, цекина и маџарије била је иста. 1718 вредел су, и дукат и цекин, исто; вредели су 640 аспри. И „Турци су имали златан новац у вредности мађарије и са истим именом“. (Скарић 133). Арсланија је била немачки, иначе врло омиљен, златник с лављим ликом. Око 1700 вредела је 240 аспри (ib. 132). Златници су врло често продавани као злато. Тако је послугано нарочито са страним непознатим златницима и са златницима из ранијих времена. Тада би их мерили на осетљивим вагама званим везмама или везмијама (Споменик 52, 110, 113).

О ценама из тога доба имамо ове податке.

Слуге су узимале на годину или на месец. 1712 имале су слуге обично годишњу плату од 24 до 26 гроша и понеки део одела, на пр. јапунице. Боље слуге имале су и знатно више, на пр. 45 гроша. (Тештер II).

Од 1712 до 1716 нису у погледу награде послуге, настале велике промене. 1713 плаћани су момци са 17, 23, 24 гроша. 1714 до 1715 плаћани су са 14, 16, 20, 24 гроша и са понеким делом одела

највиших личности у Београду, свакако није био нарочито висок, то вреди за средње чиновнике и офицере. Они су чинили најјачу групу у грађанству, имали лепе приходе а мале потребе те су очевидно живели врло

или неком бенефицијом. Један слуга плаћан је месечно са 2 гроша. (Ib. II). Ни 1716 нису се награде измениле; варирале су између 14 и 24 гроша. (Ib.). 1713 стајале су шалваре 1 грош, јапунце 300 аспри, гуњ 200 аспри, капа 2 гроша, чакшире 30 и шалваре 54 паре. (Ib.). Кола сена стајала су 50 аспри (Ib. I). Тефтер у коме су бележени ови издаци плаћен је 90 аспри.

1718 замениле су форинте грошеве, односно аустриски новац заменио је турски. 1730 имала је тзв. „рајнска форинта“ 60 крајцара или 20 гроша (Глас 62, 160—161). У народу је рачуната форинта на 100 новца или 20 гроша, а грош 5 потура. Марјаш је имао $28\frac{1}{4}$ или $28\frac{1}{2}$ новца (Архив II, 137; Грујин 26, 49, 85). 1717 вредео је Species-ducat 4 форинта рајнске вредности (Mittheilungen III, 163). Талир је вредео (1721) 1.5 фор., а цекин 1727 4.30 ф. (Тефтер I; Споменик 49, 8, 5).

У трговини су употребљаване све врсте мера и источњачке турске, и западњачке, и народне. Употребљаване су оке и фунте, месови мерови и лотови. Жита су мерена на месоце. Месц је имао 61 литру и $48\frac{3}{4}$ литра. Глас 62, 160—161). Једна литра имала је четвртину оке. (Архив II, 138). Две мерице мериле су три четвртине меса. (Глас 62, 165).

Послуга је плаћена на исти начин као и за турског доба, само што је место грошева примала форинте. (Тефтер II). 1721 била је надница за сеоске послове 1 марјаш (Тефтер I). 1727 била је цимерманска и „маорерска“ 30 кр., а њиховим помагачима 15 кр. (Споменик 49, 109). 1733 била је у Карловцима мајсторска надница 25, а дунђерска 30 новчића. Они који су пекли ракију имали су 4 нов. по казану. (Архив II, 138—9). Радници који су радили на утврђењима београдским имали су прво 7, а после 9 крајцара и хлеб, (Adattár 186). — Поједини, вештачки послови добро су награђивани. Тако је митрополит платио кујуницији за израду печата 5 фор. (Тефтер).

1718 стајала је ока кафе 13 маријаша, фунта шећера 3 маријаша, 12 фунти свећа 14 фор. 5 маријаша, аков вина, свакако најбољег, 5 фор. (Споменик 34, 87).

1719 одредио је командант Београда генерал Одвије цене најважнијим животним намирницама. Тако је био хлебцац (Semmelbrod) од 22 лота стајао 3 кр., црни хлебцац од 45 лота 3 кр., фунта говедине $2\frac{1}{2}$ кр., овчетине 3 кр., телетине 5 кр. и свињетине 3 кр. Мас будимског вила стајао је 15 кр., најбољег аустриског 21 кр., хрватског и српског 10, а обичног мађарског 12 кр. (Глас 62, 161).

1724 одредила је Администрација цену хлебу и то белом (Semmelbrod) од 14 лота 1 кр., а од 2 лота полтурак, црном хлебу од 45 лота грош. (Ib. 161).

добро. Плате су биле за оно доба врло високе, а корупција у цветању. Официри су поред плате имали и знатне бенефиције. Остало грађанство, трговци и занатлије, живели су, вероватно, добро, јер су послови ишли.

Из 1721 имамо, бар што се тиче јела, само цене за луксузне артикле. Тако је ока грожђа, вероватно сувог, из Грчке стајала 1 марјаш, бадема 2 марјаша, смокве по 11 потура, урме по 50 нов. (Тефтер 1; Споменик 34, 91). Аков вина стајао је три и по фор. Зејтин, који је вероватно узимао од т.зв. турских трговаца, плаћан је 31 „здраву аспру“ по оки. Ока лоја стајала је 7 динара. (Тефтер 1).

Цена дрвета и дрвене грађе била је ова: кола пружа стајала су 25 дин., кола дрва 50 нов., кола јапије 1 фор., даске „од Немаца“ 100 комада 10 ф.

Цена тканинама била је ова. Аршин мор-чоје стајао је 6 фор., а 1 риф црне чоје 4 фор. 75 нов. Обичија чоја стајала је 7 маријаша. (Ib.). Димлије за митрополита стајале су 6 фор. Риф платна за кошуљу 1 маријаш.

Од осталих ствари имамо ове цене. Ципеле за млађе стајале су 3 до 4 маријаша и 2 грошња, или 124 нов. Чизме за момке 4 фор. Пар обичнијих чарапа „штрингле“ 1·5 фор., а за митрополита 4 фор. Пар белих „штрингли“ 12 гроша. Шешир за форајтера 6 маријаша. На овим шеширима носила се чипка. Обично је на један шешир стало по лот и по чипке. Лот чипке стајао је 2 фор. (Тефтер 1).

Немачко седло са коланом и кајишима стајала је 7 фор. и 5 гр.

1726 стајала је ока соли 4 $\frac{1}{2}$ нов. (Споменик 34, 198). 1727 стајала је стотина цигаља 30 кр. (Споменик 49, 109), а 100 мерова зоби 43 маријаша и 50 нов.

1730 стајао је мец жита 30 кр. односно 100 кгр. око 50 крајцара, мец јечма и овса 15 кр., а аков вина 1 фор. 15 кгр. до 1 фор. 45 кр. (Глас 62, 160, 161). 1730 стајале су у Београду поједине намирнице оволико: ока сочива 12·5 нов.; ока граха 12·5 н., ока пасуља 7·5 н., ока вина 10 н., фунта бибера 60 н., лот шафрана 70 н., ока ајвара 70 н., ока воштаних свећа 2 ф., ока белих свећа 85 н., 1000 цигаља плаћано је 4 ф., клафтер камена 3 ф., меров креча 60 н., кола песка 85 н. Мртвачки сандуци плаћани су од 1·25 до 4 фор. (Гласник И. д. 16, 367—9), фуруна (зелена) са оправом 7·50 фор., а хлебна фуруна 3·24 фор. (Starine XXXIV, 230).

1732 стајала је кила жита 140 н.

Врло је интересантан попис цена у Карловцима из 1733. Како се оне свакако нису много разликовале од цена у Београду ми ћемо их овде навести. Цене су наведене по кухињском тефтеру митрополитске резиденције у Карловцима. 1733 стајало је 100 ока најбољег жита, за кољиво, 2,50 фор., меров зоби 30, а јечма 65 новца. Ока соли стајала је 8 нов. Цене мяса биле су ове: говеђег 3, телећег 5

Живот широких маса, нарочито земљорадника и радника, био је тежак, јер су намети и оно што је њима требало било скупо, а радна снага и животне намирнице јевтини.

а свињског 9 нов. Литра сала стајала је 12, а ока лоја 15 нов. Теле се продавало по 3-40 ф., во 15, коњ 4.14, пар свиња 9. — Живина је била доста скупа. Тако је пар пилића стајао 15 до 20 нов., копуна 28, патака 45, гусака 50 а ћурака 1 ф. 12 н. — Интересантне су биле цене рибе, која се у то доба, када наш народ врло много поштио, много трошила. Ока шарана стајала је 4 до 8 нов., штуке 5, сомске 7, кечиге 15 до 30, моруне 14 до 25, мање јесетре 16 а веће 20 нов. Фунта бакалара стајала је 14 нов. — Цене поврћа била је ова: ока пасуља 8, бечког сочива 10, белог лука 8, црног лука 3, ока влашца 3, венац паприке 9 нов. — Аков вина стајао је 80 н. до 1 ф. 50 нов. а шљивовица 5 фор. — Млеко је било врло скупо: 5 нов. литра. — Зејтин је стајао 35 а ока пиринча 14 н. Ока сапуна стајала је 28 н. Колонијална и јужна роба продавана је по овим ценама: ока бадема 30 нов., лот чаја 20 н., литра тј. четвртина оке ситног грожђа 25 н., фунта бибера 80 н., ока тамјана 1 ф. 60 н. Литра олаја продавана је по 15 н., фунта капре 80 н., стакло розолије 28 н. Риф чохе стајао је 1,50 ф., опанци 60 н., чизме 2,16 ф. Цена појединих ствари била је ова: винска славина 5, мало сито 10, мишоловка 15, локот 20, будак 30, ашов 50 н., таљиге 5 ф. и 20 н., ока ексера 15, проштац 2 н., даска рајница 10 а дупла даска 20 н. (Архив II, 137—9).

1734 стајала је у Београду чамова баскија 5, мала кола дрва 30 н., дупла даска 20 н., храстова даска 3 1/2 нов. (Хесан).

Општинска управа

Становништво се делило у управне, верске и привредне заједнице. Етничке групе, пореклом из друге државе, као на пр. Грци у Хану, чинили су посебну заједницу, у овом случају држављанску, али уједно и верску, језичку и привредну. Све ове заједнице чиниле су, у извесној мери, посебне аутономне јединице. Свакој овој заједници стајао је на челу судија (базрђан), који је решавао мање спорове у заједници. Тако у Београду тога доба налазимо јеврејског, јерменског, грчког судију, затим еснафске, и најпосле варошке судије, немачке и српске вароши. Циганима је судио њихов „харачлија“.

Како је изведена организација Српског Београда, није нам поближе познато. Да ли је за организовање варошке управе у Београду био дозван какав Србин из Будима, или се можда затекао какав Србин који је раније живео у Будиму,¹ тада најбоље уређеној вароши са српским становништвом, или је аустриска власт пустила да се у Српском Београду ствари развијају како хоће, за сада је тешко одговорити. Биће да су Будимци при организовању општинске управе знатно помогли Београђанима. Тешко је веровати да се Мојсије Петровић, који се, већ 25 фебруара 1718, кренуо у Беч „поради неких ствари, такожде и зарад варошана белиградских християна, ако би им се могла какова привилегија

¹ 1702 преселио се један број српских породица из Будима у Београд. Гласник 2 од. III, 38. Из Будима су били родом Исаје Антоновић и Павле Ненадовић, каснији митрополити. Обојица су, као придворни калуђери на важним местима, провели у Београду дужи низ година. У Будиму је исто тако било становника пореклом из Београда, као чувена породица Димитријевић-Чукурхалије.

извадити“, није користио везама и искуством Будимаца, који су га том приликом, при пролазу, по препоруци митрополита Вићентија Поповића, дочекали.² Једно је несумњиво да је организација проведена по узору слободних вароши у Угарској. За то говоре све институције и називи. Сам назив оваквог насеља — варош — па називи главних институција и службеника (танач, биров, ешкут, тизедуш) указују у знатној мери на порекло организације.

Нису нам познати сви моменти из борбе српске вароши Београдске да постане слободна варош. Први, за сада, познати општински акт од 30 априла 1718, једна молба упућена принцу Евгенију Савојском, поднет је од „све сиромаше вароши Белиградске“ и „нижајшег служитеља бирова Аврама, са ешкути“.³

Као што видимо претседник општине или кнез, или, како се он пише, биров, био је Аврам. Он је био кнез и идуће године.⁴ Из 1720 позната су нам имена таначника или општинских одборника. Имена одборника забележио је митрополит Мојсије Петровић у једној својој белешници. Њихова имена је изгледа, побележио, по важности појединих руфета. Ту он каже како су 28 фебруара „новопостављени господари кметови и који будућ са господаром бировом у суду. Од трговаца седити господар Максим, Хаџи-Петров син; от абација господар Мишко; от терзија господар Ћиријак; от ћурчија господар Лука; от тачација господар Пеја; от чизмеџија господар Петар; от бакала господар Срећко; от хлебара господар Никола Мали; от мумџија господар Стефан; от кујунџија господар Јован; от дрводеља Живан; от касапа господар Стојић; от рибара господар Дмитар; от рабација Нина; от копача Јован; от лађара Петар“.⁵ Као што видимо општински одбор или танач чинили су претставници појединих руфета. Да ли су они од руфета бирани а од вла-

² Гласник 2 од. III, 205. ³ Споменик 34, 88. Овај назив биров сретамо и раније. Године 1711 забележен је Радивој биров (међу ковачима и туфегџијама) и Ђура биров (међу механџијама). (Тештер I). Да ли овде реч биров означаје општинског или еснафског старешину или је у овом случају то само надимак, не знамо. ⁴ Тештер II. ⁵ Ib.

сти само потврђени, или су од власти одређивани, није нам познато.

Исте године (15 новембра) подељен је Београд у махале и изабрани су т.зв. „тизедуши“ т.ј. десетари, који су вероватно вршили надзор над редом и приликама у оном делу вароши у којем су становали.⁶ Тизедуши су имали своје бројеве — „нумере“. Те године били су тизедуши под овим бројевима: 1) Јефрем дрндар; 2) Петко и Љубен; 3) Георгије; 4) Максим; 5) Константин; 6) Јован Абраш; 7) Вељко; 8) Петар Видин; 9) Петар, говедар; 10) Дмитар, абација; 11) Срећко, бакал; 12) Јован, кујунција; 13) Јакша Новичин; 14) Сава, мумџија; 15) Јован, ћурчија; 16) Груја; 17) Јован Буква и 18) Субота, абација.⁷

14 јануара 1724 потврдила је Администрација за градског судију Аврама Ђурића који је добио већину од 76 гласова, Те године добио је Немачки Београд од цара указ о свом уређењу. убрзо је добио своје повластице и Српски Београд. То је било, изгледа, 1725 јер је, на печату Српског Београда, стајало поред натписа, „Сеј печат савске вароше“ забележена и година 1725.⁸

Уређење Немачког и Српског Београда није било у свему исто; оно се у нечем и разликовало. У Немачком Београду стајао је на челу општине судија (Stadttrichter) и магистрат од четири Rathsverwandter-а, у Српском велики биров или варошки судија и четири ешкута (Gschworene = поротници). Касније, по угледу на немачк варош, и управа Српског Београда зове се магистрат. Ти тула магистрата је „племенити“.⁹ Велики биров и ешкути чинили су прву инстанцију. Ешкути су вршили своју дужност бесплатно. И Српски Београд добио је неке привилегије, али су се ове морале претходно подесити према привилегијама Немачког Београда. Све варошке власти и особље је бирано. При изборима судије, и у немачкој и у српској вароши, присуствовао је

⁶ По Витковићу бирани су тизедуши на сваки осам до десет пореских душа. Гласник 2 од. III, 40. ⁷ Тефтер I. ⁸ Гласник 2 од. IV, 8. ⁹ Гласник II. д. 16,367.

комесар, кога је слала Администрација, која је потврђивала избор.¹⁰

Каква је била надлежност појединих органа није нам поближе познато. Спомине се „велики“ биров (судија).¹¹ Велики биров писао се каткада једноставно биров или кнез,¹² а касније и „штотрихтер“.¹³ Велики биров стајао је на челу општине и у споразуму са ешкутима (поротницима) решавао хитније ствари и мање кривце. Бирова, који су, изгледа, вршили дужности квартовних старешина, било је више.¹⁴

Ешкути су вршили, изгледа, дужности данашњих потпредседника или кметова. За ешкуте („ешкути заклет“) бирали су најугледнији и најчеститији људи. Они су позивани за сведоке, за састављање јавних исправа, нарочито тестамената. Забележена је и особа са надимком латов.¹⁵ Биће да је то било име за носиоца неког нижег звања. У општини је била врло важна личност нотар. Познат нам је само један и то последњи. 1739 био је нотар неки Вукашин Прокоповић, који се потписивао „бјелоградски нотарнус“.¹⁶ Поред нотара забележен је и тумач.¹⁷

Варош је, у посебним приликама, могла да одреди „комесара“ који ће ју заступати. Тако је 1739, при прегледу црквених рачуна, функцирао Адам Лазаревић, као „от варошке стране комесар“.¹⁸ У сукобима између српских вароши, посредовао би митрополит.¹⁹

О реду и безбедности у вароши бринули су се стражари (пандури) или, како су их звали, „мали“ бирови.²⁰ Увече, не знамо у које доба, добош је објављивао починак.²¹ Нарочито ноћу имали су они дужност да непознате и сумњиве људе зауставе и испитају ко су и шта у то доба траже. Из једне песме из тога доба,

¹⁰ Mittheilungen III, 200, 210; Глас 64, 18. ¹¹ Гласник 2 од. IV, 57. ¹² Гласник 2 од. III, 281. Гласник 210. ¹³ Гласник 2 од. IV, 225. ¹⁴ Гласник 2 од. III, 88. ¹⁵ Гласник ист. др. 16, 136. ¹⁶ Гласник 2 од. IV, 270. ¹⁷ Гласник 2 од. III, 40. ¹⁸ Хесап. ¹⁹ Гласник 2 од. III, 279. ²⁰ Гласник 2 од. III, 88, ²¹ Споменик ЛП, 104.

истина мало нејасно, види се како је објављиван ноћни починак и како је после тога времена поступано. У тој песми се каже:

Кад би стале уре ударати
А за њима шиљбок бердокати,
Паке гласно бубњи ударати.²²

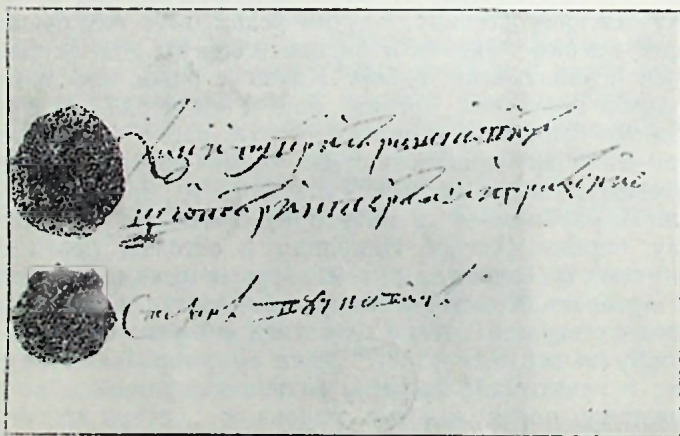
Ујутро, ње знамо у које доба, добош би објављивао зору и тада би се отворила варошка врата.²³

У варошкој кући налазила се „варошка канцеларија“ у којој су се чували списи.²⁴ Уредовало се у варошкој кући или дому.²⁵ Неки су чиновници, па и бирови, вршили ноћу дежурну службу;²⁶ којим редом, није нам познато. Поред великог бирова и бирова и ешкута био је танач. Танач је општински одбор. Какав је однос био између танача и појединих органа, које је он бирао, није нам поближе познато, јер смо за цео тај период имали само један мали акт српске општине, упућен српској општини у Будиму. Акт је из 1720,²⁷ а упућен је „племенитому и зјело возљубљеному и избраному господару постављеному бирову Јосифу Николићу и осталим нареченим ешкутом“ (у Будиму). Акт је завршен речима: „И спаси вас преблагИ Христос у самиренију. Амин. Аврам Ђурић, биров от вароши Савске са остали ешкути, остајемо на службу вашој милости“.²⁸ Акта су утврђивана потписима и печатима.²⁹ Важнија акта, као пуномоћи, потписивали су, поред великог бирова, и „остали ешкути и таначници белиградске вароши савске“, као што је био случај 1735, када су београдски „депутирци“ кренули на сабор у Карловце. Где се налазила и како је била уређена „варошка кућа“, није нам познато. Из једне беле-

²² Лирика 27—28. „Шиљбок“ значи стражар. Ова реч долази од немачке речи „Schildwache“. „Бердокати“ настало је од немачких речи „weg da“ коју је стража увек употребљавала када је хтела поћу неког да легитимисе а значи: „ко је тамо“. ²³ Лирика 27—28. ²⁴ „Контролни“ и др. Хесан 1733. ²⁵ Гласник 2 од. III, 40; Споменник 52, 92. ²⁶ Гласник 2 од. III, 40. ²⁷ А не из 1708 као што га је датирао Витковић. ²⁸ Гласник 2 од. III, 40. ²⁹ Споменник 34, 88; Гласник 2 од. IV, 269.

шке види се да су затвореници држани у подруму ва-рошке куће.³⁰

Како су се, после Аврама Ђурића, мењале општинске управе, није нам познато. Убрзо се, као најугледнија личност у српском Београду, јавља Гаврило Рашковић који је раније становао у Дунавском или Немачком Београду. Он је биров 1726 и 1727 и претставник Београђана на Сабору у Карловцима.³¹ Поред њега су на том сабору претставници Београђана и ешкutti: Стојан, и други Стојан.³² Рашковић је био биров и 1728.³³ Где је и када је био „стари кнез Стефан“,³⁴ није нам познато.

Потпис Гаврила Рашковића и Стојана Вучковића

1730 био је велики биров Стојан Георгијевић³⁵, а 1733 Антоније Јовановић. Те године били су претставници Београда хаџи-Гаврило Рашковић (тада се потписује као „хаџија“), Антоније Јовановић, кнез београдски, хаџи-Радивој Продановић и Стојан Вучковић. Интересантно

³⁰ Гласник 2 од. III, 40. ³¹ Гласник 2 од. III, 281; Летопис 123, 111. ³² Тако је забележен у акту. ³³ Споменик 52, 99; ³⁴ Ib., Гласник И. д. 16, 368. ³⁵ Гласник 2 од. IV, 57.

је да је хаџи-Гаврило Рашковић потписан испред бирова; можда зато што је већ био раније велики биров. Она друга двојица били су вероватно ешкоти.³⁶ 1734 био је велики биров Антоније Јовановић.³⁷ 1735 и 1736 био је хаџи-Гаврило Рашковић поново велики биров или, како се он потписује, „штотриктер“. Оба пута био је Стојан Вучковић ешкот. 1735 одређени су они, хаџи-Гаврило Рашковић и Стојан Вучковић, да поред других, иду ради народних ствари у Беч. И 1737 остао је Рашковић на том положају.³⁸ Последњи, нама познати, ешкот српске београдске вароши био је Тимотеј Добрић.³⁹

³⁶ Гласник 72, 210. ³⁷ Списак. ³⁸ Гласник 2 од. IV, 254; М. Јакшић Вићентије Јовановић, 164. ³⁹ Он је био пореклом из једне угледне српске куће из Будима, чији су претци заступали интересе српског народа код највиших власти у Бечу. Он се иселио из Будима и населио прво у Бачкој Паланци, а затим у Београду. По паду Београда преселио се поново у Паланку. Гласник 2 од. IV, 269.

Верски живот

Наш народ био је у то доба врло одан својој вери; грађански сталеж, трговци и занатлије исто тако. Знање верских догми и молитава било је мало, али преданост вери и обичајима била је врло велика. У цркву се ишло редовно. Исто тако постило се, причешћивало, изповедало по прописима вере. Значај сваког свеца био је тачно познат. Знало се у који дан се ради, колико се ради и ко сме да ради. Грађански живот био је потпуно прожет верским животом. Поједини грађани који су били писменији него свештеници знали су све тропаре и молитве. Занатлије и трговци, пореклом од сељачких придошлица, пошто су постали мајстори и оженили се, давали су својој деци не народна имена или имена наших историских личности, него црквена имена, старозаветна и новозаветна. Прилике, личности и догађаји из обичнога живота упоређивани су са сличним из Библије. Кореспонденција, приватна и званична, прожета је црквеним фразама и навикама. Више се водило рачуна о верским и црквеним прописима, него о државним законима. Није претерано оно, што се у једном званичном извештају аустриске власти, каже за наш народ да митрополита и свештенство сматра као полубогове, а за патријархом иде као пчела за матицом. Црквене власти биле су врло моћан фактор који је утицао у јавном и приватном животу. Црквене власти водиле су надзор над појединцима и институцијама.

Београдски „христијани“, како је називано београдско становништво, много су пазили на верске и црквене обичаје. Црквене власти, у првом реду свештеници, нарочито су пазили како појединци врше верске дужности.

Више црквене власти, а каткада и сами свештеници, у питањима, у којима нису били сигурни како треба да према вернима поступе, често пута и у питањима незнатним, тражили су обавештења од васељенскога патријарха.¹

Вера је у то доба била најважнији елеменат целокупног живота. Она је прожимала цео живот, од најожиљивијих ствари па до грађанске поезије. У првом члану правила, тада најугледнијег и најимућнијег трговачког еснафа тражило се да сваки члан, са целом својом породицом, редовно похађа цркву и строго се држи својих верских дужности.² И заиста, у цркву су ишли сви. Сасвим је био мали број оних који нису ишли у цркву. То су били или болесни, или старци, или нејака деца. О томе ко не иде у цркву водило је рачуна и друштво, и ужа сталешка заједница, и црква. По једном бележењу из 1733, које је водила црквена власт, број оних који нису ишли

¹ Имамо забележен један интересантан случај. У доба дугога рата, од 1683 па даље, удале су се неке Српкиње за Јермене. Београдски свештеници обратили су се молбом јерусалимској патријарху да их обавести, да ли се тим женама може дати причест или не. Тадањи јерусалимски патријарх Доситије одговорио им је (1706) да се тим женама може дати причест само у случају ако су се удале из невоље, али ако су се удале из обести, онда им се не може дати причест „пошто Божји закони јако забрањују брак се јеретцима“. У својој молби, београдски свештеници су, вероватно тражили обавештења и у другим правцима. То се види из одговора патријархова. У том свом одговору саветује он београдским свештеницима да се оне жене које још нису венчане „нека сад венчају али да их не венча свештеник Јерменин него свештеник православни. А да буде под казном проклетства, која треба да се чује у целом граду она жена која се отада уда за Јерменина и да нема приступа у цркву, ни да се причешћује, нити да се после смрти удостоји погребом“. У писму се даље образлаже зашто треба тако поступити. Ако у мирно време „пођу за јеретике, не могу добити опроштаја, нити могу бити хришћанке, али за време невоље, оне су, да не би част своју изгубиле, а веру своју сачувале, учиниле мање зло да не би учиниле веће. То је дакле потреба обазривости, али има још нешто, јер ако се венчају грчки можда ће Јермени то поштовати те постати православни. Ако Јермени још и улазе у цркву нашу да слушају литургију немојте их терати јер је то противно светим канонима. Док су Јермени нека се не причешћују али им не сметајте да узимају анафору“. (Весник 1909, 835). ² Глас 64, 16

у цркву био је сасвим незнатан.³ У вршењу верских прописа био је најгори један свештеник. То је био Јован Несторовић, брат Максима Несторовића, владике темишварског, вршачког и карансебешког. За њега није забележено да ли се исповеда и причешћује и кад је то последњи пут учинио. За његову жену забележено је да се последњи пут исповедила и причестила о Ускрсу 1728. Није забележено ни да ли имају духовника. И за њега и за њу забележено је да не иду у цркву.⁴

И о томе ко пости, ко се исповеда и причешћује вођен је рачун. Постила су се сва четири велика поста, свака среда и петак, и сви тзв. посни дани. Ову дужност имали су да испуњавају сви старији од седам година. Кроз цео XVIII век наш се народ строго држао овог обичаја. У једном комисијском извештају о нашем народу, с краја XVII века, у којем је наш народ насликан у најстрашнијим бојама, каже се да наш народ има један „луд“ обичај, а то је да претерано пости.⁵ Нису постили само слаби и деца млађа од седам година.

Причешћивању су припуштане само оне особе, које су постиле и које су се исповедиле. Исповедничку дужност вршио је посебан свештеник, зван и духовник. У Београду је ову дужност вршио, у главном, поп Стојко; он је био духовник Београђана. И други су свештеници вршили ову дужност, али у знатно мањој мери.⁶ Сви, старији од седам година били су дужни да имају духовника. Пошто би се код духовника исповедило и о томе добила писмена потврда („цедула“), тек тада би

³ Међу овима који нису ишли у цркву била је претежно послуга и „сирота“ попа Теодора од 9 година (Попис бр. 54). За неку Петру Христину изричито је забележено да „всегда не ходит“. (Попис бр. 43). ⁴ Попис бр. 51. ⁵ Пико, Срби у Угарској 102. Из једне статистике из осамдесетих година XVIII века, која се односи на бачку епископију види се да се без мало, сво становништво држало овог обичаја. Руварац, Карловачка митрополија око половине XVIII века (1902), 97. ⁶ 1733 исповедио је поп Герасим око 70, поп Димитрије 6, поп Герман и поп Јован по 4, поп Живан 3 и архимандрит Јерос 2.

се могло причестити. Исповедали су се сви.⁷ За свештеника, који би неког причестио без ове потврде било је одређено да „жестоко, са изврженијем сана, накажа-јетсја“.⁸

Калуђери и велики јерарси били су дужни да посте до краја свога живота. Митрополит Мојсије Петровић постио је пуних 27 година, све до пред своју смрт. Тек кад је пао у тешку болест и кад су га лекари оставили да бира: или да једе месо или да га престану лечити, тек тада је почео јести месну храну. Ипак га је тиштало што је прекршио закон те је, пред своју смрт, написао молбу васељенским патријарсима да му то опросте и даду благослов. Уједно их је замолио да о тој својој одлуци „соборно“ обавесте српску цркву, а нарочито епископе и монахе, као и да наведу зашто му се прашта, да не би његов случај био узроком саблазни.⁹

И наши су се епископи обратили (1728) молбом васељенском патријарху да се дозволи мрс митрополиту Мојсију Петровићу. У тој својој молби српски епископи, са много топлине, моле васељенског патријарха Пајсија II да се митрополиту Мојсију Петровићу дозволи мрс и да

⁷ Само је за неког Павла Хајоша, дакле лађара или обалско радника, забележено, да се исповедити „не хошчет“. (Попис бр. 114).

⁸ Споменик 52, 179. „У том писму, између осталог, каже он ово: „И ваше Свесвјашченство мољу, да мја простите што јесм досадиш нишчај допушченије мјесојастија, по совјету и изреченију врачей, иже инако не хотјели мње помошчи в тјажких мојих бољезних, ашче не употребили мјасојаденије. Бог иже свидјетелј јако на сластопитанија рад сије сотворих, но да малу отраду в бољести обрјашчу. Јакоже бо 27 љета не вкусиа јесм мјаса, тако и в старости не би требовал вкусити, ашче не би пужда била. Но сије моје допушченије бојусја, по исходје мојем, да не будет которим малодушествојушчим на претиканије, не ведунчи иже испитујушчим увједети причину тјех же, мољу Ваша Блаженства, да би писали о том соборње к здешњим епископом и осталому чину мнашествојушчем, да ни једни узроком мојега пужднаго употребленија сего свјатаго таланта постиничства пошнрал по по устројенију предних свјатих и житијем богоугодних отец да би обдържали, в котором непрестано и от нас наказателноје и советователноје слово јесу имјели, и бојусја от туду, по отходје мојем, от маловременија жизни сеја да не внидет — мене узрокујушче — соблази“. (Руварац Д., Тестаменти митрополита М. Петровића и П. Ненадовића, 1927, 20—21).

благослов. Своју молбу образлагали су они овако. „По-бољевајући често не може да живи без лекара, а они који се брину за његово лечење другим начином неће да му приђу ако не мрси“.¹⁰ С друге стране образлагали су епископи своју молбу овако: „Он је прво лице и често седи за трпезом владајућих кругова, где је понекад нужно да се удостоје почести они, који су добро примљени, да би преко њих привукли милост високог величанства на све нас православне“. „Знајући, дакле, да ће његово преосвештенство, из неопходности, добити ту дозволу код Свете Велике Цркве убедисмо га молећи да не напушта старање за сав православни свет, а поста да се остави недвоумећи“. Ако су преступили против уредаба и канона, то, пишу они, примају епитимију, „и нећемо бити непослушни, уколико можемо да извршимо што Ваша Светост буде заповедила“.¹¹

Не знамо поближе зашто, али изгледа да тада српски епископат, па и сам митрополит Мојсије Петровић нису добро стајали код васељенског патријарха. Изгледа да су Грци у нашој црквеној организацији, а нарочито у нашој београдској чаршији били незадовољни. Изгледа да један већи сукоб између епископата и Грка у нашој чаршији још није био решен. Васељенски патријарх одговорио је српском епископату уздржљиво, хладно и питиски. Став српског епископата према мрсу Мојсија Петровића нити је одобрен, нити је осуђен; о благослову нема ни помена. Цео одговор може се свести на две максиме, од којих једна гласи: „Бог прозире срца и утробе, и познаје тајне“, а друга: „Света реч каже: не тражи што је јаче од тебе, и о вишем од себе не разбирај; мисли о оном што ти је заповеђено“.¹²

Обичај, да митрополити и епископи poste одржао се све до митрополита Павла Ненадовића. Колико је наш народ пазио да ли епископи врше ову своју дужност види се из сукоба, који је настао приликом избора митрополита после смрти Арсенија IV (1748). Већина

¹⁰ Весник 1909, 923. ¹¹ Њ. 924. ¹² Њ. 1909, 925.

посланика, пише Јован Рајић, хтела је да за митрополита буде изабран Павле Ненадовић, епископ горњокарловачки, „будући да је благочестив а одбијаху Исаију Антоновића, будући да је наклоњен унији и Шокац је. Јер он је месо јео, а Ненадовић се зељем хранио. А простота народна полагајући у посту благочестије, судила је Павла благочестивим бити а Исаију, као месоједца, осуђивала је, отуд присталице Павла свуда су проглашавали говорећи: Од сад, брате, премрси среду, а запости суботу, јер је митрополит Шокац и унијат. Тада је у народу толико огорчење било, да Павловчани (цивилни посланици) хтедоше Исаију дохватити и из сале кроз прозор бацити вичући: „Нећемо да архиепископ буде мокрок!“ Напротив Исаијевци, све сами милитари, дохватише мачеве и претише крвопролићем!¹³ Рајић пише како су тадањи посланици настојали „ма којим начином препречити архиепископу месоједење и сачувати закон и веру од уније. Тога ради и страшну присегу за њега начинише у којој беше да он има живот свој проводити по црквеном канону, и подобна“.¹⁴ Митрополит Павле Ненадовић био је последњи митрополит који „зељем кормљашесја“ (1768).¹⁵

Свештеници су имали да пазе да ли верни у свему врше своје верске дужности. Они који су спречавали своје млађе у вршењу верских дужности били су кажњавани. Сваки свештеник је имао, пре венчања, поред осталог, да испита да ли су младенци имали духовника и да ли су испуњавали своје верске дужности. Венчање се могло обавити само на служби, „прежде литургије не венчати, ни после полудне, но стојашче и послушајушче службу Божију, понеже тајна Духа Свјатаго јест, и како жених и невеста тако и прочи звани сватови и пријатељи, от начала до конца, долженствујут слушати божанственују службу“. Цркви се морало прићи у тишини и без музике. „И ка цркви благочино да приходет са обичним церемонијама, окром музике, које конечно от-

¹³ Рајић, Историја катихизиса. Изд. Браће Јовановић 28. ¹⁴ Ib. 28. ¹⁵ Споменик 34, 144.

секајем и запрешчајем“, каже у тој наредби митрополит. Оне, који су пре службе јели и пили, није свештеник смео венчати.¹⁶

Свештенство је имало да пази на живот својих верних и да их, ако згреше, казни. Црква је могла верне казнити на разне начине: да не припусти причести, да „отлучи и накази“, да не венча, да прокуне, да по смрти не опоји итд. 1728 наредио је митрополит Мојсије да се свуда „наказаниј јарам близ цркве устроји“ и да варошки суд помогне у свему црквене власти, при кажњавању оних, који су згрешили.¹⁷ Митрополит Вићентије Јовановић тражио је да му свештеници сваке недеље реферишу о понашању и владању својих верних.¹⁸

Црква је утицала и на општински живот. Тако је Мојсије Петровић забранио да се за време службе држе отворене радње, а нарочито механе и крчме. Радње су могле бити отворене само „до прваго оглашенија звонаго, (и) како слишет, да затворет дућане и, ва второје оглашеније, да идет ва церков на службу Божију, а по служби паки да су свободни“. Исто је тако забранио да се за време службе Божје држе „собранија“ у варошкој кући.¹⁹

¹⁶ Споменик 52, 96. ¹⁷ Љ. 52, 98. ¹⁸ Архив IV, 86—90. ¹⁹ Споменик 52, 98.

Наши митрополити

И у националном, и у верском погледу, а нарочито у верском, налазио се наш народ у најтежем положају. И у Београду био је једва трпљен. 1726 исељени су силом сви Срби и православни из Немачког Београда у Савски или Српски Београд. Аустриска власт, и војна и цивилна, да не спомињемо црквену католичку, хтели су да Србију, а нарочито Београд покатоличе и понемче. У том правцу рађено је врло смишљено и није жаљено новца. Српска црква нашла се у врло тешком положају. Док је католичка црква била фаворизована од стране државе: давана јој имања, ослобађана од пореза и стално јој давана велика помоћ у новцу, дотле је српска црква ометана на сваком кораку. На државну помоћ она није могла рачунати. Она је могла рачунати само на своју снагу, на свој народ, који је и сувише стењао од државних намета. Што се наш народ у новим приликама, релативно брзо, снашао, има да захвали тадањем београдском митрополиту Мојсију Петровићу, једној од знатних личности из прошлости наше цркве.

Мојсије Петровић рођен је 1677 у Београду, а одрастао је у доба оног дугог ратног рвања које се дешавало баш око Београда. Као дечарац, приликом Велике сеобе, дочекао је у Београду патријарха Арсенија III Црнојевића и остале српске епископе. Арсеније III поведе га са собом, те је Мојсије провео своју младост у Сент-Андреји уз патријарха Арсенија III.

Ни Мојсије Петровић, па ни Вићентије Јовановић, његов прејемник, нису имали неко веће знање и неку ширу културу, ни световну, ни теолошку. Ниједан од

Митрополит Мојсије Петровић

њих није имао редовно западњачко школовање, нити је, пре својих зрелих година, видео Исток или Запад. Своје скромно образовање, што га је Мојсије имао, стекао је у Сент-андреји, у најближој околини патријарха Арсенија III. И он и Вићентије Јовановић добили су своје васпитање у нашој тада културно заиста заосталој средини. Могли су научити тек онолико колико је знао један бољи даскал или какво свештено лице из околине архијереја, уз кога су одрасли. Обојица, а нарочито Мојсије, били су једва писмени.

Мојсије Петровић није добио ни добру ни поуздану писменост нашег језика, која се у то доба у нашим земљама могла добити, поготово у околини патријарха. Из његових бележака види се да је он знао знакове за писање, али за неке није поуздано знао кад се употребљују. Облик реченице му је често немогућ. У његовим списима интерпункција готово да и не постоји; све се ређа једно за другим.

Тешко да је Мојсије добро знао који страни језик. Изгледа да је знао, али свакако не много, грчки, а можда и турски. Врло је поштовао грчку прошлост и грчки језик. Сматрао је за потребно да наша црква и школа воде рачуна о грчкој прошлости и грчкој култури можда и из опозиције према латинској култури и католичкој цркви у Немачком Београду. Немачки језик знао је такође, али не много; научио га је тек у зрелим годинама.¹ Али ово знање није било поуздано. Немачки је научио не из књиге, него конверзацијом, и то, вероватно, од своје послуге. То се види из начина како пише немачке речи. Тако он пише Рементиш место Ребентиш, Розомберк место Розенберг,² Терлискрон (и Терликрон) место Терлихскрон,³ „торфтеркер“ место „тафелдекер“.⁴ И знање латинског језика истог је начина. Тако он пише „диштрекција“ „консесторија“, „резеденција“.⁵ Осећа се и утицај мађарског језика. Тако срећамо мађарске

¹ Митрополит Мојсије бавио се у Бечу већ 1718, и то неколико месеци, од фебруара до новембра (Споменик 34, 86) а пред смрт готово две године. (Споменик 34, 119, 186; Споменик 52, 99).

² Споменик 34, 175. ³ Ib. 174 ⁴ Тефтер I. ⁵ Гласник 2 од. IV, 23.

речи: (архијерејски) „танач“, „аркуш⁶“, „армицадош⁷“, „кишлеген“, „кочиш“⁸ итд. Понеки латински израз забележен је онако како га Мађари изговарају⁹. Француски изрази су читани као немачки, као на пр. регимент, контент, презент, комплимент итд. За неке појмове, већ 1720, сретамо руске изразе (као грамота за писмо), али руски утицај, свом силином, почиње тек са доласком руских учитеља у нашу средину.

Вићентије Јовановић, његов прејемник на престолу српских митрополита у Београду, имао је у свом образовању више среће. Он се дуже задржавао у немачкој средини.¹⁰ Он, истина, није знао грчки ни турски, али је знао боље немачки и нешто више латински и био много писменији.¹¹ Његова писма и списи већ су знатно писменији али препуни немачких и латинских изрази (патрија, пункт, каштига, конзилиум, турбација, инквизиција, инструкција, јурамент, спецификација, субстанција, парија, малефикант, штроф, перихтовати итд.).¹² Сујетни Вићентије Јовановић потписивао се и „примат“ српски.¹³ Отада се већ осећа да су наши интелигентни људи помало завирили и у граматике. Тако на пр. пишу „тиенер“ (Diener), „штиегне“ (Stiegn), штиевле (Stiefel), Serviae итд.

Поред свих недостатака у васпитању, које је Мојсије могао добити у околини Арсенија III, ипак само бављење у тој средини утицало је на њега врло повољно у другим правцима. Код њега се развила љубав према свом народу и осећање духа „господствујушћих“. Већ тада је могао чути како је нови господар опаснији од ранијих и како је потребно провести организацију српске цркве и подићи јој углед. Мојсије Петровић, који је у то мучно

⁶ Споменик 34, 171. ⁷ Иб. 198, ⁸ Тесфтер I. ⁹ Као на пр. преоктош. (Споменик LI, 91). ¹⁰ Већ као егзарх бавио се у Бечу од фебруара 1722 до јуна 1723 год. (Архив IV, 68—76). Затим као митрополит задржавао се дуже времена у Бечу и Карлсбаду. ¹¹ Латински није знао поуздано. (Архив II, 355). ¹² Врло је интересно да Вићентије Јовановић, као егзарх, у свом дневнику стално пише бискуп, бискупат место епископ, епископат. (Архив IV, 69). ¹³ Споменик 52, 110.

доба био у сталној вези са српском патријаршијом, снашао се врло добро. Као млад човек направио је врло лепу каријеру. 1709 посвети га пећски патријарх за митрополита сарајевског, а убрзо, 1713, за митрополита београдског. У том својству затекао га је и Пожаревачки мир.

У новој ситуацији положај митрополита у Београду био је врло тежак. Срећом по наш народ углед митрополита био је огроман, те је могао снажно утицати на јавни и на приватни живот појединца. А наши црквени великодостојници, бар они који су стајали на челу цркве и на реда, као Арсеније III и Мојсије Петровић, били су добри родољуби. Нарочито је био велик углед патријарха Арсенија III. У једном комисијском извештају из 1699, поднетом бечком Двору, каже се за наш народ „како има свога поглавицу и као неког краља свога патријарха, те за њим они у свему пристају као пчеле за својом матицом“.¹⁴ И у једном извештају из овога доба истиче се како наш народ много поштује митрополита Мојсија и свештенство, а нарочито митрополита.¹⁵

Митрополиту Мојсију Петровићу, као што видимо, нови господари нису били непознати. У великом рвању осетио је он да ће победити Аустрија, те јој је већ за турско доба учинио знатне услуге. То му Аустрија није заборавила. Он је не само утврђен на положају београдског митрополита, него је добио под своју власт и православно становништво у Тамишком Банату. Тако је он постао поглавица великог дела нашег народа, а то му је доносило велике приходе. Ти приходи могли би се поделити у две врсте: у редовне приходе и добровољне прилоге. Наш је народ у то доба нарочито радо и много прилагао својој цркви. Прилагао је у најразноврснијим облицима: у новцу, храни, оделу, стоци, крзну, стварима итд. Тим приходима и прилозима, уједно и јединим, од којих се издржавала српска црквена организација, располагао је митрополит по свом нахођењу: било да је слао тамо где је било потребно, било да их је уновчио, те новцем подмиривао трошкове око црквених и народ-

¹⁴ Пинко, Срби у Угарској 101—102. ¹⁵ Mittheilungen, III, 194.

них послова. У невољи је узимао у зајам новац од православних Срба, Цинцара и Јермена.¹⁶ Иако није био дуго митрополит, Мојсије Петровић је успео да штедњом скупн, за оно доба, управо огроман капитал. Када је умро, Београдска митрополија личила је на велику ризницу пуну скупоцених свештеничких одела и драгоцености, и магацин најразноврснијих ствари.¹⁷

Сасвим природно да Мојсије Петровић није могао имати ни приближно тачну претставу о снази католичке цркве. Он је видео католичку цркву у Београду и у Бечу, те иако није знао он је осећао снагу и богатство католичке цркве. И он и Вићентије Јовановић могли су само пожелети да српска црква у нашим земљама не заостане иза католичке или бар да не буде на подсмех другима. У свом тестаменту Мојсије Петровић истакао је како се трудио „да наша светаја и непорочнаја црков и невеста Христова поношенија од иноверних и от јазиков не имјејет но достојнују и приличнују јеја похвалу и славу.“¹⁸

Наши митрополити из тога доба, и Мојсије Петровић и Вићентије Јовановић, а нарочито Мојсије Петровић, тешко су се могли снаћи и прилагодити у новим приликама. Одрасли у једној патријархалној средини нашли су се они наједном пред сасвим другом културом и другим духом, сасвим различним од оног који је владао у средини, у којој су они одрасли и коју су они репрезентовали. То доба познато је под именом „галантног доба“.

Карактеристика овога доба била је префињеност у држању, у опхођењу, у укусу, крајњи сјај и раскош у зградама, намештају и оделу, речју живот испуњен крајњим хедонизмом. Забављало се и изживљавало: јахањем, ловом, картањем, богатим гозбама и баханалијама, али и одвратним оргијањем. Галантност до распикућства, скалашност до бестидности. Центар друштвеног живота чинила је жена, али не као супруга и мати, него као

¹⁶ Тефтер II. ¹⁷ Мојсије је с правом могао у свом тестаменту да напише да „црковних, домовних, материјалних, сребрјаних, златних вештеј, толико доволно прибави, јако никоји же от прецесоров јега“. (Споменик 34, 145). ¹⁸ Споменик 34, 186.

женка. Стварни и главни репрезентант овога доба био је француски двор са племством. То је доба Луја XIV и Луја XV и њихових милосница. А племство није оно раније, непокорно, феудално племство са витешким ратним особинама, него дворско, министријално, ливрејисано, задовољно што му се дозвољава да учествује у животу на двору. Нестао је тип средњовековног племића, а настао нов тип, тип галантуома и шеваљеа или боље да кажемо галантуома као шеваљеа. Овај тип нема племенитих особина ни ранијих витезова, ни каснијих центлмена. Његова девиза је „savoir faire savoir vivre“. То је тип развратника који је остао у бледој, али неповољној успомени и у нашем народу као тип „швалера“.¹⁹ Ни високи црквени достојанственици, као краљевски или дворски саветници, кардинали, прелати, абеји, нису заостајали иза племића као заводници и љубавници. Поготово је овај дух носио официрски сталеж, регрутован из пропалих племићких и кнежевских кућа. Овој врсти људи припадао је и Александар Виртембершки, дугогодишњи гувернер Србије.

Ово доба, тако лакомислено, раскалашно и путено приказало се нашем тада верски необично настројеном друштву кроз митрополитски двор. Ни наши митрополити нису хтели да заостану иза западњачких епископа, кнезова и примата. Угледали су се на њих у свим правцима: и кнежевски уређеним дворovima, и својим раскошним намештајима, и брижљиво негованом тоалетом, па и својим кавалерством, боље да кажемо распикућством. И наши митрополити били су пажљиви према дамама. Забележени су издаци за рукавице и лепезе, поклоњене дамама „господствујушких“. У свим правцима, од најкрупнијих ствари па до начина дописивања и потписивања хоће они да су савремени. Док су потписи грађана — трговаца и занатлија — без изузетка, били једноставни, пословни, без иједног непотребног знака, чланови наше високе јерархије, тада једини интелекту-

¹⁹ Из тога времена потиче и фраза: „терати с неким танац“ што би требало да значи играти али у маловарошком речнику значи, бити с неким у интимним односима.

ални сталеж у нашем друштву, наши абеји, потписују се у стилу свога доба. Потписи, а нарочито иницијали, уоквирени су и накићени многим непотребним и немирним вијугама и потезима, каткада сликама сличним цветовима, тако да потпис у целини чини утисак чипке или драперије. То имитовање савременог отменог друштва може се пратити и утврдити у свим правцима и на нашем митрополитском двору, који је тада грађен.

Грађење митрополитског двора

Непокретно имање београдске митрополије није било велико. 1729 имала је митрополија две куће — „старши“ и стари двор — једну кућу са баштом, затим осам дућана, једну воденицу, једно воденично место, две баште, две ливаде и 109 мотика винограда у околици Београда.¹ 1731 имала је митрополија два дућана у савској чаршији, једну воденицу, једно воденично место на Топчиском потоку, четири баште, једну ливаду и седам винограда. Поред тога имала је и једно веће имање — „мајур“² у Београду, а можда понекад и какво власништво у близини (као воденицу у Белегишу).

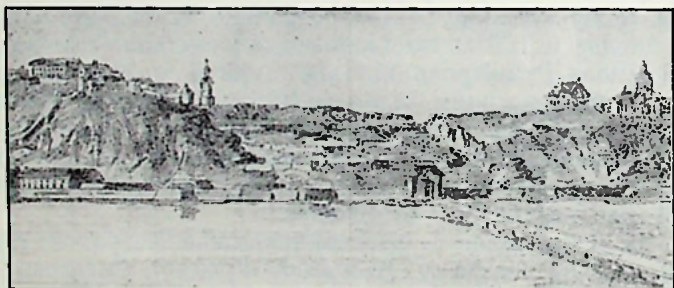
1733 састојало се непокретно имање београдске митрополије од поседа у Београду, Гроцкој, Смедереву и Пожаревцу. У Топчијиним Селу имала је митрополија три баште и баштицу, два винограда и ливаду, у Дузлуку два винограда, а на Дедином Брду један. Поред тога је, није забележено где, имала још један виноград и башту, у Гроцкој два винограда, једну ливаду и кућу са подрумом и качаром, у Смедереву виноград и чардак; један виноград и ливада били су у процесу са државом. У Пожаревцу имала је две куће, једну стару и једну нову, и башту и ливаду.³

1729 постојала су у Београду три митрополитска двора: т. зв. „стари“ двор и „старши двор, ниже Сланог Чешми“,⁴ и „новоправитељствујуши белградски двор, архиепископскомитрополитска резиденција“⁵ коју је почео градити митрополит Мојсије Петровић 1725. Још

¹ Архив II, 209. ² Споменик 52, 106—107. ³ Ib. 143—144. ⁴ Архив II, 209. ⁵ Архив III, 85.

1729 становало се у старом двору. У њему је Мојсије Петровић и умро. Када је он умро од новог двора били су готови „доњи штук“ и подруми. То је била највећа и најлепша зграда у Српском Београду. Она је требала бити не само резиденција, него и нека врста нашег народног дома, у којем би се налазила највиша надлештва и према потреби одржавали сабори.⁶

Са грађењем је почето 1725. Грађење овако велике и репрезентативне, али и врло скупе палате, није наишло на одобравање у тадањој српској јавности. У свом тестаменту Мојсије Петровић пише да је стога тако посту-

Изглед Калемегдана, саборна црква и митрополитски двор.
(По Спару из Виловског)

пио јер осећао значај Београда по српски народ, ако би остао под Аустријом. Он се брани овим речима: „Аз, не себе ради, начах сего, но опшчу, помишљаја, ползу и за утвржденије ва род по нас, понеже (овде мисли на Београд) преславушчеја и начелнејшаја мјесто јест земл и отечества нашего, да всегда останетсја темел и знаменије народа нашега и да ва последнија роди, конечно не погубим мјеста и будеми јакоже изгреби, скитајушчи се по потоках“. Како се осећао слабом желео је да двор доврши, те се, пред своју смрт, почео обраћати молбом на важније факторе у нашем народу, на пр. Будимцима, да

⁶ Споменик 34, 149—150.

се ово питање реши на сабору.⁷ Будимци су, истина, схватили овај митрополитов напор као „велико народно общче добро“, али су ипак пустили да ово питање реши сабор. Митрополит ван Србије, из других крајева, није добио никакве помоћи. Са извесним болом каже он у тестаменту: „И се намереније моје и никтоже ми што даст ва помошч доселе, но јеже притежајем на здешнеј страни, ва Сервији, то тамо полагајем и своје подушије во основаније того, от другији же присајединившеј се ни јединога пенеза не вазехом во зданије“. Сматрао је за дужност да нагласи да ипак није ништа узео из тадањег карловачког двора, него да је и тамо све умножио.⁸

Двор је требао бити, како се у једном савременом спису каже, „общчи дом“. У двору, или при двору, требали су бити црква, школе и семинарија.⁹ У сали овог двора требале су се држати седнице наших црквенородних сабора. Сабор од 1730 држан је у овом двору.¹⁰ Са грађењем настављено је по његовој смрти. Од 1 новембра 1725 до 31 децемара 1732 издано је на материјал и грађење 39.972.07 ф. Између осталог утрошено је 1,184.950 обичних цигаља, 2500 „ксимс“ великих цигаља, 600 фластер цигаља, 500 „ксимс“ малих цигаља, 224 „кловтера“ камена и тд. Двор су, очевидно, радили највећим делом немачки мајстори. То се види из назива — терминологије — у рачунима који су, без мало, сви немачки (тишлер, цимерман, молер, ксимс, кловтер, фластер и тд.).

Са грађењем ове резиденције натезало се још неколико година. Митрополит Вићентије Јовановић прегао је да је доврши. У једној претставци епископима пише он како се митрополитска резиденција у Београду „по аманету сабора почела зидати, (те да) треба тај посао свршити“, и опомиње епископе да испуне своје „облигације“.¹¹ Епископи нису тако мислили. Они су сматрали да је грађење митрополитске резиденције ствар митрополитова. То се види из једног писма Исаије Антоновића. У том писму пише он како су се о овој ствари разговарали и резоновали неки угледнији људи на сегедин-

⁷ Гласник 2 од. IV, 23. ⁸ Ib. 187. ⁹ Ib. 131. ¹⁰ Архив II, 120.

¹¹ М. Јакшић, Вићентије Јовановић.

ском вашару. По мишљењу тих људи, а то је очевидно било и мишљење епископа, требао је митрополит да се остави зидања резиденције и других излишних трошкова, те да се више брине о томе да се утврде привилегије а и да се резиденција више зида „на фундаменту а не, на ветру“.¹²

Митрополит Вићентије Јовановић се бранио како је он — пошто је био изабран за митрополита — предлагао, да се започета резиденција прода, а да се, место овакве велике резиденције, подигне друга мања, и црква и школа, а при том још да се уштеди око 20.000 фор., али да су народни претставници решили да се са грађењем настави. Он се бранио да су неки народни претставници говорили, како није лепо да „што један митрополит достопајатни подигне, други да квари“, него да гледа да доврши како може. Стога је он са грађењем наставио и успео да подигне зидове толико, да су се капије могле затворити.¹² Како су се ствари око грађења митрополитове резиденције даље развијале, није нам познато. Сигурно знамо да је ни митрополит Вићентије Јовановић за свога живота, до 1737, није завршио. Народ је грцао у дажбинама и није га могао помоћи.¹⁴ Да ли је уопште довршена за време аустриске владавине, не знамо.

Мојсије Петровић, оснивач ове резиденције, није у њој живео. Умро је 1730, како се на једном месту каже, „у старшем двору, при Слапој Чешми“, „у малој соби на црвеном кревету“.¹⁵ У овом двору становали су: митрополит Вићентије Јовановић, владика Никола Димитријевић, и једно, врло кратко, време, и патријарх Арсеније IV Шакабента. Као што смо видели и грађење овог двора изазвало је у нашем народу велике трзавице. Још више је овај двор утицао по свом унутрашњем уређењу на развој верског и црквеног живота, и на развој наше модерне културе.

¹² Ib. 62. ¹³ Ib. 75. ¹⁴ Виловски 28. ¹⁵ М. Јакшић, Вићентије Јовановић 7.

Митрополитски двор

Из сачуваног материјала види се да је то била зграда саграђена на спрат, у главном, на западњачки начин. Имала је око четрдесет одељења, које главних, које споредних и помоћних просторија.¹ Доњи, приземни део био је одређен за рад и боравак преко дана, а горњи за свечаније прилике и одмор. Од главних просторија у приземљу спомињемо: канцеларију, два кабинета, митрополитову собу, „тофелцимер“, салу, трапезарију, библиотеку и још неколика соба, помоћних и споредних. Спрат није био готов ни 1733. На „горњем штуку“ налазило се мање просторија. Да ли су ове биле знатно веће него доње, или је горњи спрат био мањи, није нам познато. Најглавнија просторија на горњем спрату била је велика сала. Остале просторије биле су намењене за одмор, вероватно за спавање. У приземљу је била капела са кором, који је чинио део горњег спрата. Из предворја сале доњег спрата водило је 28 „здравих растових штијегни“ на горњи спрат.

Собе су израђиване на два начина, на источњачки, тј. на ћемер, и на западњачки, тј. на штукатор. Највећи део соба, а нарочито оне главне собе као што је трпезарија, „тофелцимер“, „соба идеже господин стојит“, кабинети: црвени и зелени, „соба од сале“, капела, „кхор“, предверје, али такође и неке споредне просторије као кухиња, „камара“, комора до кухиње, хлебарнице и друге, израђене су на западњачки начин. Штукатори су израђивани од цигле или од дасака које су биле, веро-

¹ Сви детаљи које износимо на даљњим странама палазе се у Споменику 52, 110—160. Ми не наводимо поближе стране, на којима се налазе белешке о стварима о којима пишемо, јер би на тај начин излагање оптеретили великим апаратом.

ватно не увек, „подбите“ трском и „вурвом“.² Од важнијих просторија изведених на њемер била је библиотека. У главном на овај начин израђене су мање важне и споредне просторије.

Неке собе су [биле обложене лампријама и шпалирима и украшене „малерајем“.³ Шпалира је било доста и разне врсте, нарочито жутих „са црвеними цветови“. Једна, црвена соба, била је украшена „белоцветастим шпалиром и лампријама, оперважена и постављена даскама“. Забележени су и „ординарни“ шпалири. Соба у којој је живео митрополит била је зелено „шпалировата“ и имала је ламприје. Кабинет „црвено шпалировати“ био је „жутоцветастим шпалирама и лампријама молован“. Други кабинет био је украшен „зеленим шпалиром и жутом шаром а испод шпалира ламприје бојадисане“. Забележен је и „индијанише малерај“.

Врата су била разне величине и од разнога материјала, већином од растовог и чамовог дрвета, Највећим делом била су то једноставна врата, али их је било и „дуплованих“. Без мало сва су била окована — „пешлогована“ — а оков је био обично калајисан. Врата су била покаткад и бојадисана. Било је и жељезних бојадисаних врата. Врата су већином била израђена на немачки начин, са бравом и кључем, али их је било и која су се затварала резом и катанцем. Врата на великом подруму била су „од растова дрвета, окована и бојадисана, браву, кључ и две резе и два велика ћилита со кључи здрави“. Гвожђарија на дрвенарији била је или ковачки посао израђен на наш начин или „шлусерско“ дело.

Прозора, или како су их тада звали пенџери, било је разне величине и разне израде. Највећим делом били су

² Шта треба да значи реч „вурв“ није нам познато. ³ Реч ламприја долази од француске речи „lambris“, што означава украсну облогу собних зидова, обично неким чврстим материјалом као дрветом, каменом, мрамором и гипсом. У овом случају собе су биле вероватно обложене дрветом. Саопштење г. д-ра А. Дерока, проф. универзитета,

средње величине од растовине и јеловине, са стакленим окнима и калаисаним оковом, „цели“, „здрави“, како пише у рукопису. Било је и великих прозора и прозора са великим окнима, као и малих прозора. Налазило се прозора и са полупаним окнима. На спољним прозорима обично су стављане железне „катре“ или решетке, а на оним са улице и „паух-катре“ са цветовима од жељеза. Неке од ових решетки на прозорима биле су дрвене. На једном прозору су се налазили „изнутра заклопци дрвени“.

Како су израђивани патоси, не знамо много. За библиотеку и капелу забележено је да су патосани („душтети“⁴) циглом. Да ли су патоси били застрти и чиме су били застирани, није нам познато. Ћилимове, што пада врло уочи, не срећемо. Забележен је само један „венецијански прост“, али се не види за чега је употребљаван.

У собама су се налазиле пећи или фуруне, и камини („кемини“). Неке су пећи биле узидане између две собе, те се тако грејале обе собе између којих су биле постављене.⁴ Пећи је било од развог материјала и разне вредности. Било их је обичних од каљева у боји (зеленој), а и врло лепих. Једна је била украшена двоглавим орловима. Али их је било и сасвим простих „отурског ћерпића слепљених“. Камини је било „штукаторли („с нима четири преклада и две маше железне“)“. Зимом се понекад испомагало и треножним сандуком „в чем врата положајетсја“.

Двориште је било ограђено даскама. У дворишту се, поред стаја, налазио и бунар са „(ш)трцалицом“.

Међу собама у двору нарочито су биле украшене и намештене оне у којима је живео митрополит. То су била два кабинета и једна соба. Од два кабинета „црвени“ кабинет био је мање господски уређен. У овом кабинету се налазила једна половина „цветаства астала“ и 12,

⁴ Само се тако може разумети реч „пола фуруне“ у инвентару.

жутом чохом превучених, столица. Место пећи налазио се „молован кемин“. У кабинету се налазила слика митрополита Мојсија, „са фајн рамом црном, великим и молованим, и златом позлаштени“ и слика принца Евгенија, без рама. Налазила се и „фигура арма србског цара Стефана с црном рамом“. Најпосле налазио се долап у којем су чуване ситније ствари, и „постеља в сандук што се скупља, црвени цајг и жутими чипкама украшени, четири јабуке на неј, небо, завеса, покров и на јастуке навлаке од тог цајга“.

Пред митрополитовом собом налазио се „зелени“ кабинет, који је водио у митрополитову собу. Овај кабинет чинио је претсобље митрополитове собе. Кабинет је имао и врата са улице и један прозор са завесама. У кабинету су се налазила два стола, шест „фајн“ столица, долап, канабе и једно „фајн огледало са первази од стакла“. Поред ових ствари налазио се у овом кабинету и један „сахат-музикаш“. У кабинету се налазила, сасвим у стилу собе, зелена пећ (фуруна).

Соба у којој је живео митрополит била је такође зелено молована. Чинила је целину са кабинетом. И она је имала два прозора са великим окнима а на прозорима се налазиле завесе („вираханге“) од беле чохе. У соби се налазила три стола: један мали црвени „пилторско дело, позлаћен и лагиран, са два, тако дуга, чирака“, други је био „са црним каменом“ и „тракслерским“ ногама, а трећи са таблом, опшивен црном кожом а застрт зеленом чохом.

На једном, свакако писаћем, столу налазио се прибор за писање, или, како је забележено у једном спису, „шрајбцајг“. За писање су употребљаване разне врсте хартије од најобичније пословне до врло скупоцене за приватно дописивање. За канцеларију је употребљаван највише „ординарни“ концепт-папир. И овог папира било је више врста (забележен је средњи концепт-папир). У нарочитим приликама употребљавана је „карлесподска хартија“, „фајн велики пост-папир“ и „позлаштени па-

пир“. Забележен је и „флис-папир“ („вλος-папир“). Један стари катастиг направљен је вероватно од хартије прављене на Истоку и на источњачки начин. Канцелариски материјал купован је у Бечу и Карлсбаду.

Мастило је држано у дивитима.⁵ Најлепши су били они митрополитови, од којих се нарочито издвајао један дрвени дивит „господинов“ са свом оправом и други „сребрна мастилница са заклопцем, звонце, федермесер и маказе у футроли, са два печата: малим и средњим господиновим“.

Митрополит је имао неколико печата од разног материјала и разне величине. Срећамо забележене мали, средњи, а сигурно је постојао и велики. Један је био од туча и један од сребра. Забележена је и једна сребрна а позлаћена ћаса за печате, која је вероватно служила као јастучић. Забележен је и један „плајвајз“. У једном малом округлом кожном сандуку налазило се 19 комада „шпанише родивокс,⁶ фајн“, вероватно шпански восак који је вредео као најбољи. У канцелариски намештај спадао је и један раф „за канцеларију и пред њим један столчић, прост, од чамове даске, за писање“.

У овој соби се налазило 12 столица „зелене ћаме“, и један долап који је служно место ормара. У соби се поред других ситница, налазио и митрополитов кревет „од ораховине, путнички, вес свилом зеленом, ћамом вонедичком, завеси, небом, венци, горни и долни, околни, зачалом, покровом, навлаком на округли јастук и шест јабукама а сви, украшени чипкама белим, и сребрним“. Јоргани су били од свиле, један зелен а други плаветан. У соби су се налазиле и две „контраве (слике) без рама“

⁵ У инвентару су забележена 2 дивита, сребрна и позлаћена, са сребрним ланцем, 6 дивита од челника „со свештеницах и кресалом и лихтицуца и заклопцом“, 6 дивита од челника, карлесподских, исти као и ранији, 1 црни „лапиртли футрол, дрвен и у њему дивити“. ⁶ Spanisches Wachs, oberdeutsch für Siegellack (Hayse J. Chr. Aug., Handwörterbuch der deutschen Sprache, Magdeburg, 1849, s. 964 (s.v. Spanien). На ово тумачење скренуо ми је пажњу г. Вамзер, проф. гимназије у Вршци.

цара Карла и царице, и још неколико „образа“ и икона. Налазило се и врло лепо, повелико огледало са рамом, „од огледала изсеченим“.

Међу просторијама двора описана је на првом месту библиотека, која не изгледа да је много служила ономе, чему је била намењена. Прве податке о библиотеци имамо из 1723. На једном рукопису забележено је да припада библиотеци „београдске архиепископске катедре“.⁷ Библиотеку је основао митрополит Мојсије Петровић. Било би природно да је соба за библиотеку требала је да буде испуњена књигама, у овом случају теолошким, научним и књижевним, којима би се користили у првом реду, митрополит и придворно свештенство. У ствари ово није била права библиотека, него више стовариште књига потребних црквама (минеји, октоиси, часловци, псалтири и тд.) и школама (буквари, граматике и тд.), које су куповане од „Москаља“ или „Московита“ и продаване, и од којих је, изгледа, добиван леп приход. У једној жалби, коју су 1734 поднели неки свештеници Дворској комисији против придворног свештенства, наводи се између осталог, како придворни свештеници „обикоше с књигама терговати и кога доиду Москали купују от их служители господина за малу цјену а продају за дупловану“, а у ствари и за четвороструку.⁸ Митрополити су, очевидно, од ове трговине са руским црквеним књигама имали велику корист. Митрополит Вићентије Јовановић желео је да се ова трговина води преко митрополитског двора, стога је и издао наредбу да се руске црквене књиге доносе прво у митрополитски двор, а затим да се продају епископима по исту цену.⁹ Ово је учинио, можда, ради контроле, али ће бити више вероватно због користи.

Књига је био приличан број. Највише је било руских књига московске штампе, а мање кијевске и петроградске. Приближно подједнако биле су заступљени грчке, латинске и немачке књиге. Било је нешто и влаш-

⁷ Д. Руварац, Историја библиотеке, с. 6. ⁸ Српски Синод 1907, 196, 195; Руварац, Библиотека, 8—10; Записи 2377. ⁹ Милутин Јакшић, Вићентије Јовановић 68.

ких. Немачке и латинске куповане су у Бечу и Карлсбаду. Осим тога налазило се нешто рукописа и аката српских, руских и турских. По садржини књиге су биле већином богословне и богословно-полемичке; књига световне садржине било је сасвим мало. Од световних било је нешто филозофских, историских, правних и медицинских. Највише је била заступљена црквена историја. Налазило се и неколико каталога. Од Вићентија Јовановића почињу се више куповати латинске и немачке књиге.¹⁰ Није забележено где се налазила архива, која је вероватно, у то доба већ постојала. Списи су, по наредби митрополита Вићентија Јовановића од 1732 сређени и чувани“.¹¹

Поред књига и рукописа налазиле су у овој соби најразноврсније ствари, тако, да је ова соба пре личила на неки базар или магацин него на библиотеку. У првом реду служила је као гардероба. Ту је чувано митрополитово одело. Поред тога служила је и као слагалиште за разне црквене одежде и утвари, од најскупочиенијих до „ординарних“, које су биле потребне двору или продаване. Ту се налазило и разно, у главном, скупочено посуђе, рубље, разна ткива, крзна, постељинске ствари, „фираханге“, драгоцености, скупочени сатови штаке, шапови, жезла „од абонеса“, разне скупочене кесе и кутије, скупочени сапуни и прилично оружја, нарочито пиштоља. Најпосле било је у овој соби и неколико комада скупочене коњске опреме (уздице, амови).

У двору се налазила и кућна капела у коју, изгледа, женски свет није имао приступа. Доњи део био је резервисан за црквене и световне власти, а кор „идеже људи и дјеца стајали буду“. У овој капели или „придворној цркви св. Николе“ обављане су од 1734 разне функције. Митрополит Вићентије Јовановић је, у њој, изгледа, доста често рукополагао свештенство.¹²

¹⁰ Руварац, Библиотека 9. 29 марта 1739 пренета је ова библиотека у Карловце. (Руварац, Библиотека 10). ¹¹ Гласник 2 од. IV, 125; Споменик 34, 125. ¹² Руварац, Опис фрушкогорских манастира од 1753, 319, 355, 418 и тд.

Дрвенарију и намештај су куповали или израђене или су их радили немачке занатлије. Без мало све је означено као „гештел тракслерски“ или „дело“ „пилтхаурско“ или „тишлерско“. Забележено је врло много. Ми ћемо покушати да их поређамо по вредности. Тако су забележена два мала стола, један црвени а други црни, оба „пилтаорско дело, лагирт, позлаштени, са два такова чирака длга“; шест столова „с ногама тракслерским и на њимн чохе зелене и чипкама жлтими украшене, нове, и квикслајметли, зелене навлаке, има“; један са црним каменом и „тракслерским“ ногама; један округлао, опшивен црном кожом, „на нем чоха зелена“; два округла „логирана“; један тракслерски; две половине „цветааста астала“; затим три округла „тишлерска“; два велика; један средњи; петнаест обичних; два мала; два „шенгтиша“ и један покварен. За два стола забележено је, да су „дугачки, с ногама, од дасака, што се о сабору употребљујут“.

Столови су били покривани чаршавима. Ових је забележен приличан број. На једном месту забележено их је дванаест, које „фајн“ које „ординарних“, од ових је пет у Бечу купљено. Забележено је још девет „ординарних“ и пет „дамашких“. Изгледа да су се и друге врсте тканина употребљавале место чаршава за покривање столова. Тако је забележена једна чоха „што се место алије на стол поставља“, једна „алија“, 1 „фиранг на шенгтиш“.

Столица је забележено огромно много. Тако је забележено 24 кожних нових; 12 великих превучених зеленом, 12 жутом и 12 зеленом чохом; 12 превучених црвеном чохом „гештел тракслерски“; 12 зеленом чохом, „гештел тракслерски“; 6 „фајн, тракслерски посао и по квикслајменти моловани“; 18 кожних половних; 16 разних кожних; 6 кожних „ординарних“; 4 „ординарне“ кожне таборске, и једна, ваљда боља, „таборска“, кожна. Најпосле забележена је и једна велика „плаветна столица и намирила се са лајбштулом бакарним“. Столица је забележено укупно 136 комада.

Забележене су још две обичне и три дугачке клупе, које су, вероватно, служиле нижем особљу место столица.

Од дрвенарије забележене су и две поличице и десет цветова и две „поличице лагирском црном малераом и гдешто позлаштено, на њим шест цветова“. Забележен је и један раф.

Постеља је било приличан број и разне врсте. Налазила су се два примитивна кревета са седам преграда, а било је и тада савремених постеља или кревета. Забележено је 15 постеља или кревета, без неке ближе ознаке, затим 4 дрвена, „молвана“. У њима су се налазили „штросоци“, „модроци“ и јастуци. Јастуци (око 40) су прављени од платна, цвилеха и кумаша, ћошкасти и округли. Јастуци су били каткада испуњени сламом, а „мадраци“ свињском и коњском длаком. Јастуци у митрополитовом кревету били су испуњени перјем и украшени чипкама. У постељама се обично налазио по један јастук. Забележени су и постељни чаршави. Покривало се са ћебетима и покровцима (забележена су 4 ћебета „власна“, 3 „власата брашовска“, 2 мала ћебета, 2 покровца свилена), перинама и јорганима. Јоргана је било мало; забележен је у свему три јоргана од којих два свилена; један о зелене, а други од плаветне свиле, и један од алаче.

Забележено је и једно канабе „црвене чохе“, и једн „тракслерски посао“, опшивено зеленом чохом. Забележен је и један комарник.

Рубље којег је било врло много, и ситније ствари држане су у долапима, сандуцима, сепетима, разним кесама и кутијама. Долапа је било разне врсте. Тако је забележено 4 долапа, вероватно, обична, 2 од простог дрвета, 1 бео, 1 „фајн“ од ораховог дрвета, со стаклом, окован вајн бешлогом“, 2 од дрвета „са стакленим пенџером“, 3 „долапчића лагирана со чекмечети“. — Сандука је било разноврсних. Забележен је 1 велики кожни, 1 кожни пlosни, окован, 1 кожни црни, 1 московски окован, 1 бео округао кожни, 1 округао кожни, 1 црни кожни (у којем се налазио мали сребрни сервис „под шпером“),

1 дрвени окован, 1 мали гвоздени, 1 сандучић или кутија „црвене коже“. Кутија је било прилично много. Забележено је 12 кутија округли, „лагиртли“, плетени, 4 разне боје, 3 дрвене, 2 сребрне за шећер, 1 бела „у њој медицини и рецепти господинови“, 1 искићена филдишем и свилом. У једном сандучићу, кожом опшивеном, позлаћеном, налазило се 6 стакала „молованих“, са миром св. Николе. Забележена су три сепета „лагирт“.

Кесе и чулздани били су од тканине или од коже. Налазила се једна кеса од чохе, једна кожна и „в неј теразије и драмове што се дукати мере“, један чулздан од кадифе, два од коже и један од чохе.

У тим долапима, сепетима, сандуцима и кесама налазио се читав базар најразноврснијих ствари, од најпримитивнијих готово без вредности, па до најскупочијих, купљених на Истоку и Западу.¹³ Највише срећамо ствари купљене у Бечу и Карлсбаду („Карлеспоту“), али такође и у Цариграду, Млещима, Јерусалиму, Москви итд. Нарочито много налазило се марама или бошча, врло скупочених од свиле и платна и других врста ткива, везених златом и сребром. Било их је из разних крајева света, као „стамболиских“, „мисирских“, „московски“

¹³ 28 чаткија (19 из Беча, 9 из Осека), 1 свилено штикована, 26 марама, 7 авли-марама, 1 авли-марама пинтемал, 5 бошчи од алаце, 3 свилене, 2 мисирске шарене, 1 јерусалимска, 1 полисвиlena, 1, вероватно, обична, 1 марама од бурунцука, 4 парчета „либерај-порти“, „шарених широких порти 49 аршина и уских 39“, 9 пантљика, 3 парчета зелене чохе, 3 парамана, 2 тканице, 2 веленичића, 1 „парамници от тканице тириплика“, 1 фута свилена (фута је врста опрегаче. Усм. саопшт. г. Гл. Елезовић), комад зелене свиле од 5 рифова, парче зелене раше, парче мусула, 3 комада танкога камилата, 1 комад подебелог камилата, 1 комад московског платна, 1 комад црног тафута, 1 „чоха фајн“, парче црне свиле, 1 тафут црн, 2 комада црнога флора, 1 свежањ парчади разне свиле, 1 свежањ парчића од чохе, 2 свилене ките са појаса, 1 кита мор са шешира, 1 појас црвене свиле са китама, 1 црвена кита са шешира, 1 кита морасте свиле са шешира, 11 свилених кита са кандила, 4 „мандила“ са капу г. митрополита, 1 парче црвене раше, 2 појаса црвене свиле, 1 комадић широке беле сребрне чинке, 2 свежња црвене свиле, 2 парчета шарене цветасте свиле, по један риф „покозана за авшлоз“, црвене кадиве, 1 покров, 1 парче самура, 1 лентион

„от горнија земљи са пута принесени“, али и домаћих „сервијских“. Изгледа да су се у врло малој мери употребљавали чивилуци и чивије. Забележене су само две чивије „карлсподске“, позлаћене, и чивије са три куке „о чем се вешају вешти позлаштене карлсподске“. Ствари су вешане и „на мотках“.

Зидови су били украшени врло многим иконама, светитељским „образима“ и „лондкартама“ разног порекла (са Свете Горе, из Јерусалима, са Синаја, и Русије, са Запада итд.), урамљених и неурамљених. Слика друге садржине било је релативно мало. Налазило се неколико „фигура“ Јерусалима, Венеције, Синајске Горе, Рима, Лондона, „Амстридама“ и нарочито Беча и свега неколико „контрава“,¹⁴ од којих је једна приказивала „деспота Бранка“ (?). Налазила се приказана и „Синајска Гора на свили“.

На прозорима су употребљаване завесе или, како су их звали, „фираханге“ (или вираханге). Забележено је 12 комада од „плаветне“ и 12 од „зелене“ раше, затим 4 беле од чохе, 2 од раше и „од ћоче“.¹⁵

Собе и ходници били су осветљаване „вондлајхтерима“,¹⁶ свећњацима и чирацима у које су стављане свеће. Свећа је било разних врста и величине. Срећемо забележене танке за трикирије, „тростручне шарене јерусалимске“, велике беле јерусалимске и друге. За једну је забележено да је воштаница „од литре и 50 драма, на пример шафрана“.

¹⁴ У собама се налазило 36 икона, 17 малих икона, које на хартији или дрвету, 11 „лондкарти“ на хартији, 20 образа, 13 фигура, 6 „контрафа“. ¹⁵ Забележени су и „запичачи на фирахангах“. ¹⁶ Забележено их је 19 плеханих, од којих је шест купљено у Бечу.

Одело и рубље

Није нам познато како су се одевали наши митрополити у време непосредно пред долазак аустриске власти у Србију. Свакако на начин тада обичајан у нашим крајевима, у ствари оријенталски. Црквено одело прављено је по угледу на грчко свештенство, а световно на начин као што се тада носило у нашим крајевима. Митрополит Мојсије Петровић носио је испод свештеничког одела димлије. По доласку аустриске власти митрополити су очевидно потпуно променили начин одевања и по материјалу, и по кроју. У прво време аустриске владавине изгледа да је на одело трошено мало али, касније, нарочито за митрополита Вићентија, трошено је врло много, и подешавано у неколико, и горње свештеничко и доње сватовно, на облик одела тадањег католичког свештенства.

Наши архијереји, истина, још носе свештеничко одело претежно црне боје, али такођер и у другим бојама, пурпурним, љубичастим, а са рубовима оперваженим црвеним бортнама. Две црквене расе биле су од црног кредитора,¹ једна постављена жутом свилом, а друга „таласли тафутом“² как мор³ фарба“. Забележена је једна „мантија или јапунце“⁴ од црног кредитора постављена мор таласли свилом“. Прављена је у Бечу. Два

¹ Кредитор не знамо шта је. ² Тафут је врста свилене материје, ³ Мор боја била је затворена или боја на средини између плаве и црвенкасте боје. ⁴ Јапунце у народу је кабаница која се прави од обичне грубе, неваљане, вуле.

мантороса, један од црног камила,⁵ „црквени црвен на ним синћев“ а други од црног кредитора постављен црвеном „таласли“ свилом. Један пар хаљина био је од загасите црвене цветасте свиле.⁶ Када је Вићентије Јовановић ишао пред цара у аудијенцију имао је на себи манторос од црног кредитора, постављен таласли свилом. Појасева сретамо мало. Забележена су само два, један од црвене свиле плетен, са китама и један од црне свиле исто тако са китама.

Испод свештеничког одела носили су наши митрополити световно одело. Какав је био крај овог одела не знамо; податке имамо само за материју и боју. Одело је прављено већином од чохе, али такође и од кредитора и камила. Отворене боје биле су у моди а нарочито: жута, зелена, црвена, плаветна, сура, каференги,⁷ и украшене цветовима - „цветасте“. Од горњих делова одела забележене су доламе⁸ и ћурдије.⁹ Обично су доламе и ћурдија сматране као пар одела. Оваквих пари забележено је више. Тако је забележен један пар од свиле, боје „мор-венедичке“; долама је била постављена безом, а ћурдија „тавутом зелено црвеним“. Један пар био је од „мор-дуплит свиле московске“; долама је била постављен „клондлајментом“¹⁰ црвеним, а ћурдија самуром. Друг

⁵ Камилот се правно од овчије или козије вуне, нарочито од арнаутских оваца и коза. (Mittheilungen III, 176). ⁶ По саопштењу г. д-р Ф. Гранића, проф. унив., једну хаљину са цветовима има данас епископ пакрачки г. Мирон. ⁷ Каференги боја јесте боја каве — „кафебраун“. ⁸ Долама је дугачка хаљина „која се носила спреда отворена и само се пребацивао један скут преко другог а преко доламе опасивао се појас“. (Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта I, s. v. долама). ⁹ Ћурдија је пространа, горња зимска обично крзном постављена хаљина. Синоним ћурак.

Сва објашњења у овом пасусу за која нисмо назначили извор, добили смо од г. Гл. Елезовића, начелника Министарства у пензији. ¹⁰ По г. Вамзеру, проф. гимназије у Вршцу, то је исто што и Glatlleinwand (ohne Dessins). Нама се ово чини врло вероватним, јер је и реч Wichsleinwand у овом рукопису забележена као „викс-лајмент“ (и „квикс-лајмент“) дакле, други део речи је забележен на исти начин као и у речи која нас интересује. Речи „клонд“ треба да одговара реч „glatt“ коју ми изговарамо као „клот“ али је мож да у овом случају овако лакше изговарана. Ал свила је свила црвене боје.

пар био је од црвене московске цветасте свиле; долама је била безом а ћурдија мор-тафутотом постављена. Један пар био је од плаветног кредитора; долама је постављена била белим порхетом а ћурдија црвеном свилом чакарином.¹¹ Кадифа, нарочито црна, доста је радо узимана као материјал. Један пар био је од црне кадифе. Долама је била безом, а ћурдија „пачами самурли и твором“ постављена. Забележена су и два паралетњих хаљина. Код једнога пара долама је била постављена црвеним „клондлајментом“, а ћурдија ал свилом. Код другог пара, који је био од „чаме венедичке“, долама је била постављена богасијом¹² а ћурдија половина богасијом а половина атласом¹³.

Ћурдија је био већи број. Тако је забележена једна од црне дамаске свиле „мишом постављена“, друга зимска од зелене кадифе са „зердавом од куне“¹⁴ постављена, трећа од мор кредитора, „новом куном постављена“, четврта од мор чохе, постављена „пачами самурли“, пета мораста нова, лисицом постављена, шеста свилена црвена „морским мишем“ постављена, седма од „мор чаме венедичке“, безом постављена.

Као постава за лакша одела узимане су разне врсте свиле као ал свила, свила чакарин, свила дамаска, московска, млетацка, затим „тафут“, атлас, богасија, „клондлајмент“, па најпосле, али ређе, „порхет“ и без. Поставе су биле обично црвене, жуте и мор, али и друге боје. Зимска одела била су обично постављена разним крзнима као самуровином, куном, твором, зердавом и „морским мишом“.

И чакшире су биле у отвореним бојама. Тако су забележене једне од жутог камилота, једне вунене од.

¹¹ Чакарин је свила граорасте боје. ¹² Богасија је нека врста памука или платно алевске боје које је некад доношено из Скадра.

¹³ По г. Елезовићу атлас је врста свиле прављене на памучној основи.

¹⁴ Реч зердав, по г. Елезовићу, долази од перзских речи „зербав“, што треба да значи златоткан, као напр. брокат.

црвене кадифе, једне од жутога кредитора, а једне од суре чохе. Забележене су и једне доколенице од кафенги чохе. Народ се одсевао највише абом, која се увозила из Турске.

Међу покривачима за главу сретамо две капе калуђерске „с мандали везени“. Ћелепуша је био већи број. Тако сретамо 4 од црвена атласа, 2 од кадифе, један мор, а други црвене боје. Забележен је 1 велики црвени зимски од кадифе. Забележена су и 2 шешира, 1 од „фајн кастора“, а други „ординаран“. На оба су висиле црвене ките, знаци архијерејског достојанства, које су наши епископи почели носити по угледу на католичке црквене великодостојнике. Налазимо забележена и два калпака. Један од „мор-свиле московске цветасте, са самуром, и на њега има навлака свиле цветасте црвене московске“ и други од црвене кадифе „самурли“.

Рукавица се налазио повећи број. Забележено је једанаест пари нових белих златом везених, један пар „фајн везене и штиковане сребром“, шест пари обичних, шест белих пошених, од којих су три пара била подерана и три пара летњих различите боје.

Рубља се у двору налазило прилично много. Од доњег веша налазило се доста кошуља и гаћа од разне врсте платна и „ипекћенера“. Уз спаваћу тоалету сретамо спаваће капе, или како су их тада звали, „шлофхаубни“, који су тада били у великој моди. Забележено је 24 капе, претежно од свиле и кадиве, али и од белог платна, обично у боји и везене чипкама. Забележено је и 14 „холспинтелов фајн већих.“ Од других делова забележени су „лајблови“ са рукавима и без рукава од порхета и фланела. Забележена су и три „напрсника“ од белог финог порхета. И „шлавруци“ су били у отвореним бојама; један од црвене а други од зелене цветасте свиле. Забележена је и једна абајлија од црвене fine чохе.

Митрополит Вићентије Јовановић

„Штринфли“ је забележен приличан број и разноврсних. Забележено је пет пари памучних белих, три пара од „вајн вуне“, два пара од белих конаца, три пара од свиле морасте, три пара „фајн касторне“ и један пар „каференги свилене мор“. Забележен је један пар „фускели“ од вуне. Међу рубљем за обућу забележено је и шест пари чарапа везених свилом и 4 „сервијских“.

Митрополит је покаткад, вероватно, док се не би потпуно обукао, носио папуче. Забележена су три пара црних папуча са мествама¹⁵ од кордована¹⁶ и „пантовлије“ од плаветне кадифе.

Митрополит Вићентије Јовановић који се још из раније, док још није био митрополит, задржавао дуже времена у Бечу а касније, као митрополит, у Бечу и у Карлсбаду, веома је пазио на своју тоалету. Изгледа да ни у чем није хтео да застане иза свога доба. Поред „умивалнице“ и веома много пешкира, који су употребљавани и као украс, и место сервиета и за брисање,¹⁷ срећамо и врло многе, разне вредности и разног порекла сапуне,¹⁸ који су — био је обичај — много „презентовани“. Огледала се није налазило много, али их је било, бар у митрополитовим одајама. Налазило се једно „врло лепо, повелико и рами от огледала исечени“, једно велико „фајн са первази од стакла“, једно „поголемо и рам от стакла цветаст“ и три обична.

Ни у другим правцима није митрополит заостајао иза свога доба. Забележена су два „бушемакли“ ретка чешља, и један чешаљ „за ретке косе“, четири чешља „брадња, малена у кадиви, чулздани златом везени“, је-

¹⁵ Местве су врста кожних чарапа или танких ципела. ¹⁶ Кордован је најфинија мека кожа, прављена у Кордови, у Шпанији. ¹⁷ Забележено је 33 пешкира „фајн“ из Беча, 26 „холбфајн“, 6 ординарних, 6 од платна, 5 „прости србски, памуком ткани“, 2 „московска, златом и свилом везени на крајех“. ¹⁸ 58 комада јерусалимских, средњих и малих, и 11 великих.

дан мали „чулздан навезен на платно са чешљом од баге“ и други „по зеленој кадиџи, везен, в нем от баге чешаљ“, једна „чешљаница стара, свилена“ и једна од дибе и на њој „от шика чипки“. Најпоследње забележена је једна чешљаница златом везена на црвеном атласу.

Митрополит је пазио и на своје зубе и на нокте. Забележена је једна четка „са чим се зуби чисте“, једна „калавица и у њој инструменти од баге за зубе“ и један „инструмент од челика са којим се нокти режу“. Митрополит је добивао на поклон и поклањао мирисне воде или, како су тада зване, „ђулсуј“ и „розолије“.

На двору се налазило и много и веома скупог накита, који је највећим делом купио митрополит Вићентије Јовановић. Међу скупим стварима спадали су и сатови, којих се налазило у знатном броју. Забележен је сребрни цепни сахат, „со сребрним ланцем и футрола от баге сребром украшена, има кључ от месинга“, и исто тако, цепни сат „со ланцем сребрним и кључем от челика позлаштен с краја, казујет число и мјесеца“. Заједно су забележена два цепна сата сребрна, „от њих има једин футролу от баге црне, украшена сребром, а ланци от плетена сребра со кључи от месингах, и једин от њих казујет мјесеца число“. Најлепши је био цепни митрополитов. Био је „от злата, со златним синџиром, на ком печат сребрн, мален, позлаштен и вопи господинов изсечен“. Забележени су још: сахат „астални“, један ваљда, обичан, и онај у претсобљу митрополитовог салона „сахат-музикаш“. Овамо спадају два ланца сребрна и позлаћена, један од сата, и један сребрни и позлаћени „посни синџир“.

У двору се налазило и доста других драгоцености. Тако је забележена једна игленица од злата са дијамантима, 10 сребрних игала и позлаћених, 4 игле са бисером, 2 сребрне игле са трепетљикама, 2 велике сребрне игле, 2 стара прстена са каменом, 1 камен (ваљда драгоцен), 68 зрна бисера, 1 низ ситног бисера од 117 зрна, 24 пера „от морскога јежа“, „морски пуж са алком сребрном“, „три

низа ситнога мерчана“,¹⁹ неколико зрна бисера и мноштво других разноврсних ствари.²⁰

Треба истаћи да се међу овим стварима налазила и једна „игленица от челика и једна пусулица малена“.

На двору се налазило, у приличној мери и оружја. Тако је забележено: 5 „пиштоља ординарних“, 2 врло лепа — „либскоје дело“, 2 „чеверли сребром извезена и седефом украшена“, 1 пар „чеверли сребром извезени“, 2 пиштоља малена, 4 пара малена, 4 пара пиштољских цевн „чеверли“, 2 пушке „штуцн“, 1 пушка од две цевн и 1 цев „чеверли дугачка“. У подруму, забележено је, налазила су се 2 мала и плехом окована и један од туча, „поголем, на колици со инструменти, окован“.

¹⁹ По г. Гл. Елезовићу значи исто што и црвена кора. ²⁰ У драгоцености спадало је и 178 сребрних парчади, позлаћених, великих и малих, са пусата, 59 комада сребрних копчи са чакшира, 20 парн сребрних копчи са чакшира, 14 парн сребрних копчи са рукава, 6 дугмета, сребрних и позлаћених, 1 сребрна пређница, 1 пређница од појаса, 14 парчади различитог сребра, 2 „парчета сребрна сосуда“, 1 сребрна стопа од чаше, 1 округао кап(ан)ак од чаше, 28 комада различитих новаца и 4 парнице и једне теразије „што се цекини мере“.

Живот на двору

На некадањи живот у манастиру потсећала су митрополита и његову најближу духовну околину у овом двору два звона „на два столпа стојашча, свако по себје, једно за капелу, велико, а друго мањше, трапези ради оглашенија“. „Галантно“ доба било је крајност према додањем средњевековном начину живота тако обележеном постом и крајњим самоодрицањем. На место поста и завета ово доба обележено је принципом „nulla dies sine rosulo“. Овај принцип је можда вредео за средњи грађански staleж. Највиши кругови су се натицали у приређивању честих гозби са многим скупоценим јелима и пићима. У овом правцу много се имитовало царско доба римске историје. Кухиња је, у животу талањег друштва, била од особитог значаја.¹

Такав дух ушао је и у нови митрополитски двор — у двор српског „примата“. Од ранијих норми у погледу хране остала је једино одредба да се не мрси. У свим другим правцима види се нов ред. Јела су била посна, али је спремано врло обилно и разних јела. Радним даном, по прописима на двору, јело се три јела и пило вино. Како су се приређивале гозбе, није нам познато, али свакако са многим и скупоценим јелима. Колико се пазило на јело види се из чињенице да су митрополитски кувари довођени из Беча и били не само најбоље плаћени међу послугом, него далеко боље плаћени и од дворских „официра“ и „официјаната“. Митрополитски кувар — „мундкох“ — спремао је храну за митрополита, придворно свештенство, дворско чиновништво и, можда, и по-

¹ Matasović I., Iz galantnog stoljeća Zagreb. 1921. 150—179.

слугу у ливреји; за осталу послугу и надничаре спремао је храну тзв. српски кувар.

Велике гозбе прављене су у посебним приликама. Велике госпде православне вере, у то доба, у нашим земљама није било, али не верујемо да су угледнији људи православне вере, нарочито са Балканског Полуострва, прошли или се задржавали у Београду, а да нису посетили српског митрополита. Српски патријарси, на проласку кроз Београд, били су увек гости београдског митрополита. 1717 забележио је митрополит Мојсије посету влашких принчева Ђорђа и Константина, Шарбанбегових синова, који су, у пратњи својих дворских чиновника, посетили принца Евгенија Савојског.² 1721 посетио је Мојсија драчки („дидрахиски“) митрополит Атанасије у пратњи свога ђакона. При растанку дао је Мојсије митрополиту три дуката маџарлије, а ђакону два форинта.³

Митрополити су поред званичних односа са „господствујушчим“ настојали да створе са њима и пријатељство. О већим празницима, нарочито о Божићу и Ускрсу честитали су им и често пута слали „презенте“. Господи у месту честитали су можда лично, а господи ван места писмено или преко својих људи.⁴

Тако је 1721 забележио Мојсије да је био на части код „плацмајура“ и у Сланцима код „лондаудитора“, вероватно у лову.⁵ Мојсије је, изгледа, покушавао да држи везу и са функционерима католичке цркве у Београду. У своме тефтеру забележио је и издатке које је имао кад је био код Капуцина „на части“.⁶

„Господствујушчи“ су им ову пажњу приликом враћали. И „господствујушчи“ су митрополитима честитали веће празнике. О инсталацијама, о великим Господњим празницима, на крсну славу позивани су на част и — „господствујушчи“. Крсно име митрополитово прослављено је „по обичају са гозбом“⁷. На крсну славу а,

² У пратњи се налазио и један Србин неки капетан Арсеније. Тефтер I. ³ Тефтер I. ⁴ Споменик 34, 165; Adattár II, 447. ⁵ Тефтер I. ⁶ Тефтер I. ⁷ Гласник Историског друштва VII, 327.

вероватно, и на сва већа примања позивани су „и господари варошани“. Тада је приређивана и „трапезица ништим и убогим“.⁸ Инсталације су провођене врло свечано и са великим народним весељем. Стајале су каткада врло много, али не онолико колико је написао Суворов руском Синоду да је стајала инсталација митрополита Мојсија Петровића. Вероватно да није стајала 20.000 фор.⁹ — што је за оно доба значило огроман новац — али је свакако стајало доста. Најпосле било је и тужних свечаности. Када је умро митрополит Мојсије Петровић сахрана је обављена врло свечано. Све је било, мисли се на људе и јавне зграде у Српском Београду, обавијено у црно. По сахрани Мојсија Петровића није се могла купити црна чоха у обе вароши — каже се у једном рукопису. Сахрана је стајала 7000 ф. што је за оно доба била огромна свота.¹⁰

У овом двору одржан је 1730 сабор, на којем су учествовали претставници српског народа из разних друштвених слојева. На сабору је учествовало 9 владика, 3 архимандрита, 44 игумана, проигумана и протопопа. Од војног сталежа било је 5 оберкапетана и 13 које капетана, хаднађа и барјактара, и од световњака њих 92. Укупно је, као што видимо, било 166 претставника српског народа у тадањој Аустрији. Сабор је држао седнице у новом двору. Чланови сабора били су, вероватно, настањени по приватним кућама у Српском Београду а морали су собом донети и храну за коње, јер је била „скудост за место и храну коњску“.¹¹

Ни по начину хране није митрополитски двор заостајао иза својих савременика. Није се истина јело месо и мрсило али то је значило да се није јело месо од оних, домаћих и дивљих, животиња, од којих наш народ једе месо, и није се пекло на свињској масти, али је зато било дозвољено јести рибу, које је у то доба, у нашим водама, било у изобиљу и најбољих врста, као моруне, јесетре и кечиге. Доношене су и морске рибе и октоподи (оботнице). Доносили су

⁸ Ib. ⁹ Споменик 34, 152. ¹⁰ М. Јакшић, Вић. Јовановић, 75.

¹¹ Гласник Ист. др. VII, 329.

их грчки трговци. Много су трошени сува риба и ракови.¹² Ајвар је нарочито много тражен и добро плаћан.¹³ Место масти употребљаван је зејтин и масло. Месо се у двору смело јести само када би дошла каква висока господа.¹⁴

Зеља је трошено много. Трошено је углавном наше домаће зеље: купус, кељ, спанаћ, пасуљ, шаргарепа, салата, першун, рен, целер, краставци; тикве и, што је интересантно, кромпир нису забележени.¹⁵ У подруму се налазио кисели купус, „на проколе“ и ситни, и туршија. 1721 забележен је издатак и за карфиол.¹⁶

На хлеб и на слаткише се много давало. Двор је имао свога хлебара, али је за митрополита, вероватно, пекао хлеб његов лични кувар. Већ првих година аустриске владавине забележио је Мојсије Петровић издатке за „жемлице“ и бешкот.¹⁷ На слаткише се нарочито много пазило. Од зачина употребљавао се шећер, сирће, цимет, мушкатле, орашчићи, паприка, шафран и бибер. Разуме се, није изостајао ни „конфет“.¹⁸

Од домаћих пића трошени су ракија, вино, шербет и „аусбрух“. Од вина трошено је највише оно из београдске и најближе околице: из Топчијиног Села, Дузлук Гроцке, Смедерева, Пожаревца, Ирига, Гргетега и Карловаца. Вина је било разноврсног: белог, црвеног, црног самотока, „пунтвајна“, и бермета. Није било старијег од две године. Митрополит је најрадије пио бело карловачко. Налазило се и нешто шербета, „раценшторфа“ и приличан број малих и „дугачких бутела“ токајског вина. Од токајског вина налазило се у подруму 45 „бутела од једног меса“, седам великих „од 2 меса“, 6 малих, и 9 „дугачких шишета, где кисела вода поставља се, пуних токајског вина“. Једна „бутела“ била је начета. Токвајско вино пило се само у свечаним приликама; у обичним приликама трошило се домаће вино и бермет.

¹² Архив II, 137-9. ¹³ Тефтер II. ¹⁴ Архив II, 137. ¹⁵ Архив II, 139. ¹⁶ Тефтер I. ¹⁷ Тефтер II. ¹⁸ Ib.

Трошен је и химбер и кисела вода.¹⁹ Пиће је држано у подруму.²⁰

Поједина пића служена су посебним посуђем. Вино је служено из ниских а пиво из „великих“ (високих) чаша. Ракија је служена из високих чашица, а „Токај“ из посебних „ступчастих“ чаша. Посебним „бокачичима“ са капцима служен је бермет. Кафа је служена филцанима, а чај ибрицима. Поред алкохолних пића, кафе и чаја трошен је врло много „чуколад“ који је тада ушао у моду. „Чуколад“ је служен „чуколад-ибриком“ и „вилчанима за чуколад“.

И на воће се много давало. Двор је имао своје баштоване. Мојсије Петровић дао је посадити у своју башту тзв. пожунско воће.²¹ Трошено је, и то у знатним количинама, јужно воће, нарочито смокве, грожђе, лимунови, маслине и урме.

Посуђа је било врло много и врло разноврсног, и по пореклу, и по вредности. Још се налазило посуђе од од жељеза из ранијих, тежих времена и других прилика, али га је мало. Знатно је више било посуђа од бакра. Ипак је очевидно, како је нагло напуштена оријентална култура, па и кухиња и посуђе. На ово раније доба сећају тенџере, тепсије, ибрици, филцани, кондирни, цугуми, авани, чираци, леђени, итд. Калајног посуђа било је прилично. Куповао га је митрополит Мојсије Петровић, а и Вићентије Јовановић. Мојсије Петровић, изгледа, држао

¹⁹ Тештер I. ²⁰ У подруму су се налазиле разне, добрим делом, непотребне ствари, као 2 кухарска сандука за пут, 1 каручки сандук, 1 сандук окован, 2 долапа, 2 сандука за свеће, 1 са великим капком, 1 канапе, 1 кревет, 44 бутеле велике, 13 шишета од киселе воде, 10 шишета различитих, 2 шишета са вишњама, 2 шишета „от ружице сирће“, 11 канавета, 1 конфектур, 3 шајтова, 2 „вондлајхтера“, 9 „фершлога“, 3 бокала са поклопцима, 1 фењер, 1 „лондкарта“, 1 кантар с јајетом, 1 велика тава, 2 сланице, 1 умиваоник, 1 велика брава, 1 футрол од филцана, 1 крило над асталом, 1 гвоздени продер, 1 жрвањ, затим чаше, пешкири, ножеви, калајлије, дрвена грађа и разне друге ствари. ²¹ Тештер I.

се до последњег даха балканске кујне. Највећи део калајног посуђа прављен је по његовој наредби, за његова живота. На многим деловима (тањирима, чинијама итд.) од овога посуђа забележена је година када је прављено и ко их је дао правити. Али је било посуђа и „без летописа“ и „знаменија“ („подписа“). Вићентије Јовановић је дао на посуђе, које је он куповао, поред својих иницијала и године, када је прављено, ставити и свој „вопн“ (грб). Калајно посуђе куповао је у Карлсбаду.

У Карлсбаду и Бечу је узимано и порцеланско посуђе. Мојсије Петровић имао је и дванаест тањира „инглиш проба“²²(?). Куповани су потпуни, очевидно, врло скупочени сервиси. Ту је куповано и сребрно посуђе. Свега је узимано много. Налазило се неколико комплетних сервиза, разне материје, али обично „фајн“, ретко кад „холбфајн“ и „ординарни“.

Од осталог посуђа забележено је: 16 „супншоли“ 2 „шоли“ за супу, сребрне, 2 „супншоли“ од порцелана 1 од порцелана „са плаветним цветовима на њој“, „супншоли“ и тањир од финог порцелана, 12 „терфов“ 6 лонаца, 6 зделица од финог порцелана, 6 „супншисл“ с повразови и дршци на имја Викантија Јовановића“, 6 зделица од финог порцелана.

Тањира је било веома много, разних по вредности и величини. Забележено је нарочито много калајних — 129, заосталих из ранијих времена. За 48 комада није забележено од какве су материје, ни како су изгледали. Пада у очи врло велики број тањира од сламе, који су се употребљавали вероватно при служењу воћем и за хлеб. Тако је забележено 60 тањира од сламе, малих и великих, „фајн, нови, карлесподски, различне шаре, постављени хартијом“, поред ових још је забележено 25 средњих и 15 великих. Забележена су и два тањира од порцелана, вероватно посебне врсте. Најскупочијни су били они за „конфект“, 24 комада, „од финог порцулана, са различним цветовима, бојама и позлатом украшени, у Бечу купљени“.

²² Тефтер II.

Ножева, кашика и виљушака било је у огромном броју. За 44 пара ножева и виљушака није забележено ништа поближе; 36 пари „конвет-ножах с виљушкама и кашика(ми), које виљушке и кашике 24 од сребра цело су, а пак 12 виљушака имјејут клинце железне. И кромје тјех јеште 12 пари ножах и виљушков клинца железни“. Забележено је даље 24 пара сребрних ножева и виљушака и 12 пари сребрних ножева, кашика и виљушака у две футроле, 7 пари сребрних ножева са виљушкама и кашикама — „либскоје дело“ у вутролах, „от них једин пар господин употребљује.“ При части у пољу, или у лову, или на путовањима употребљаване су „бритве и виљушке са кашикама, карлсподске“, којих било око 30.

Забележен је и један пар ножева, са виљушкама и кашикама. Вероватно су више служили као украс старински скуповени ножеви са Истока. Тако су забележена три ножа „светогорска“, затим један нож и виљушка, у „ножници сребрној и позлаштеној, украшене зеленим и црвеним лачувертом, на неј четвороструни ланац сребрн и сребром окован и лачувертом, тако и масат“. Овамо спада и један нож „от филдиша, у ножници сребром окованој“.

За посебне сврхе служили су: 1 „хокмесер“, 1 „хакн“ мали, 2 „шнајдмесера“, 1 нож и виљушке „трачирне“ од сервиза, 3 „федермесера“, 1 федермесер „карлесподски златом по гвоздју везен“, 2 пара великих ножева и виљушака. Забележена је и једна бритвица и једна ножница сребрна.

Кашика је забележено прилично много, 21 кашика, али без поближе ознаке (од ових су три некада припадале Арсенију Црнојевићу, шест Исајији Ђаковићу), затим је забележено 20 калајисаних, 17 „светогорских“, 12 сребрних, 7 сребрних за кафу, 3 кашике „простог сребра“, 4 обичне, 2 велике, 2 ђевчије.²³ Забележена су и два „плехана“ кашикњака.

²³ тј. велике кашике од метала — кутлаче. По усменом саопштењу г. Г.л. Елзовића.

За посебне сврхе служила су три стакла за зејтин и сирће, 2 „стаклета сребром окована за сирће и зејтин, једна чаша сребрна позлаћена, са ножем, слаником и малом кашиком (у калави)“, 2 „парчета, са капци и кашчицама кривими, сребрни, во чем сенф стоји“, 1 „тањиршолн в чем сенф стоји, крива кашчица и позлаћен шолн са покривачем“, 4 „паруста сребрна со-слагателна на овсоц, на чем лимуни стоје“, 2 комада сребра са четири чирачића и четири шолне“, 3 повећа сребрна сланика, 4 сребрне сланице и 6, вероватно, обичних сланика.

Стакларија је добивана највећим делом са Запада, нарочито из Беча и Карлсбада. И стакленог посуђа било је свих врста и у огромним количинама. Чаша је било врло много и врло разноврсних. Забележено је 26 винских, ниских, 21 ракијска ступчаста, 10 пивских великих, 26 „ступчастих за Токај“, 9 сребрних са шарама, 7 дугуљстих сребрних, 6 великих ступчастих са заклопцем; 2 сребрне дугачке староковане, 6 „бокалића“ за бермет; 1 сребрна „четвороуголна“ или „чаша“; 1 сребрна; позлаћена са капком; 1 ступчаста сребрна позлаћена; 1 мала ступчаста сребрна; 1 мала сребрна, 1 највећа ступчаста сребрна; 1 „паханзијер от инорога и в неј три парчета панцијера“; 1 „инорог девет шаках дугачак“; 2 „штијевле“ (чизме) од стакла, 6 служавника или подноса „что се вино на њим служит“.

Број боца био је исто тако велик. Забележено је 20 каравина малих, 17 великих и 1 велика од холбе.

И посуђе за каву, чоколаду и чај било је у великој мери згступљено. Тако је забележено 9 ибрика, вероватно обичних, 2 ибрика стаклена са сребрним капцима, 2 сребрна, 10 леђена, 9 филцана од порцелана, без подноса, у боји и позлаћени, 6 филцана „ординарних са подносима“, 8 турских ибрика „малечких“, 2 сребрна „кафе-ибрика“, 2 велика ибрика за кафу, 1 без капка, 12 пари филцана за кафу, и „подносима“ од финог порцелана у бојама и позлаћених, 6 филцана за кафу, 6 филцана

и 6 „тацни“ за кафу, 7 различних „тацли“ за филцане „от шолних, кафе ради“, 2 сребрна служавника, 1 сребрн „под вилчан от кафе“, 2 каве тацна „лагирт“, 1 „лагирт каве-тацна“. Посуђа за чоколаде и чај било је у мањој мери заступљено. Забележена су 4 ибрика са заклопцима за чоколаду, 12 филцана за чоколаду од којих 4 од порцелана, без подноса 1 ибрик за „тјех“, 1 даска сребрна — „авсоц“, 1 „претр“ (Brett) „за јастике носитсја“.

Од посуђа за посебне сврхе забележени су: „кафе-кандл“ камени, црни „лагирт“, „дело карлесподско“, 1 „цукерпиксла“ од камена, купљена у Карлсбаду, 1 „кандл за тјех“ треножни са заклопцем, 1 „шпалбпиксл“, од плеха, 1 кандл.

Кујна је имала интересантан изглед. У кухињи се налазило неколико огњишта: једно широко, друго исто тако широко а „са два дугачка дуплована немачка преклада“, једно очевидно уређено на немачки начин „са 11 „виндефен“ и један мали „паховен за паштете и торте“.²⁴

У кухињи се налазило огромно много материјала и прибора за справљање јела и послуживање. Порекло посуђа није увек сигурно. Заједно су забележени котлови „бечки“ и „турецки“. Тако је забележено 109 калајлија разне величине, 6 калајлија малих и 6 повећих „на имја и са вопном Вићентија Јовановића“. Забележено је 16 заклопаца за калајлије, два рафа на којима стоје калајлије као и „шајтов со шрауфам за калајлије“. Раније балканско посуђе, очевидно, налазило се такође у великој мери.²⁵

²⁴ У кухињи се налазило, изгледа, и једно ковачко огњиште са оцаком „широм од цигле“, затим још неке ситнице и ствари потребне за кухињу (3 клутфона, 1 продер са 4 ражња, 2 мачке или протбизи, дуге, 2 свећњака са мумаказама итд.). ²⁵ Тако се налазило: 15 тенџера; 12 кондир за зетини и оцат; 12 тепсија; 10 тафа гвоздених; 4 тепенчака; 3 чевчије; 3 саханчића; 1 јолтас; 1 ђевџир; 1 цугум; 1 кондир; 1 аранија; 1 велика аранија са ушима, 1 врло велики лонац са ушима; 11 саџака; 7 калајлиних; 3 сито; 3 начви

Нову западњачку кухињу обележавају разни „инструменти“. Тако ја забележено шест „инструмената за похерај мундмелски“; 3 тепсије за тарту; 2 „инструмента, проколне, за похерај“; „инструмент за похерај“; „инструмент за крапфен“; „инструмент“ што се прави ситна каша; 1 „шпиrolн путерски“; 2 чанка за „паштете“; 1 кутија за „квирц“; 2 капка за „похерај“; 1 раф за „похерај“. Забележено је даље 16 кастроли (шерпења), 3 дугуљасте, 1 широка, за „паштете“ и 1 „проколна за паштете“.

И ван двора хтели су митрополити да „шпиљују“ црквене кнезове. Провозати се или, како се тада говорило, „аусфоровати“ у скупоценим и репрезентативним колима у којима је било упрегнуто по шест коња, било је једна — да се тако изразимо — од важних ствари тадањег доба. Ни у том правцу није митрополитски двор заостајао. У двору се налазило четворо каруца и три хинтова, од којих је један био нов, велик, и два црвена. Овај велики хинтов „шприцледер имат с вагн и покров и сицхазн и сиц имат вогнтеки“. Друга два црвена била су „швимер, без ваге и сицтеки“. Зими се возило на саоницама. Забележена су двоја: једна, вероватно митрополитова, окована велика, за шест коња; друга обична мала.

Када се митрополит извозио упрезано је по шест коња „пемских здравих младих од четири лета“, или шест враних. Првима се обично служио митрополит, а другима придворно свештенство и дворско чиновништво, када је било у пратњи митрополитовој. Хамови, који су употребљавани када се митрополит возио, били су црвени са свиленим, у свечаним приликама, а са вуненим ки-тама у обичним приликама. У нарочито свечаним при-

великих; 3 мала ражња; 4 роштиља велика; 2 авана од туча; 1 аван (није назначено од чега); 2 велике маше и ватраљ; 14 котлова, турских и немачких; 3 маштраве (1 од моса, друга од 2 моса, а трећа од холбе); 3 велике и 3 мале „кове“ (кофе) „у којима се вино хлади“; 4 шавоља; 1 дубоки шавољ, „што се у њему вино хлади“.

ликама употребљавана је она коњска опрема која је чувана у — библиотеци.²⁶

На двору је, истина, била забрањена музика, али је, вероватно у нарочитим случајевима, била дозвољена.

Међу стварима, вероватно за разоноду, сретамо забележено „дамешпил великое“, 2 „шпиле или свирале у сандучићу“. Забележена су и два „францезиши шпили-докатилн нови у Карлеспоту куплени, лагиртском маларијом украшени, једно је црно, а друго црвено“, али шта то треба да буде, није нам познато.

²⁶ Уздица „са сребрним жицама плетена и на неј плоче сребрне, лачувертли и позлаштене, и звезда од злата со бисером, великим и малим, украшена, и плоча на неј от сребра, со лачувертом, и позлаштена, и на неј кајши среброткати с белом свилом, принесено од Карловац“; 1 „силенбе таковоје, сребрними жицама плетено и украшено со сребрними плочама, лачувертом же и позлаштене; принесено од Карловац“; 1 уздица и 2 силенбета, свилени кајаси и на њима плоче од бакра позлаћене; 7 парчади са уздица; 2 чивилука за амове.

Дворско особље

О саставу митрополитског дворског особља: придворног свештенства, чиновништва и послуге, за турско доба, знамо врло мало. У ствари београдски митрополит је био сиромашног стања и о неком двору, придворном свештенству и чиновништву не може бити говора. Митрополит је имао стално уза се по једног или два калуђера, ђакона или ђака и по којег слугу, и то је било све. Једно од најстаријих свештених лица вршило је дужност економа.¹ У особље је спадао и егзарх који га је замењивао у дужности, али који је био већином на путу ради контроле свештенства, манастирског и световног, и, што је важније, ради скупљања прихода. Према потреби митрополит је узимао у своју службу и по којег београдског парохиског свештеника. То су били на двору „служителни“ попови.²

Од 1718 знатно су се промениле прилике и у овом правцу. Митрополит Мојсије Петровић нашао се под новим господарима. Убрзо је постао и митрополит не само Србије него и Баната и Влашке. Његови приходи су се повећавали, али исто тако и потребе. Морао је да дигне углед и своје цркве и свој. На двору се опажа већи број особља. Споминју се два ђакона, Димитрије и Георгије. Споминје се „мали ђакон“ и ђак. Ђакон Георгије водио је надзор над ситнијом економијом, нарочито над кухињом. О већим издацима водио је белешке сам митрополит. Каква је била дужност осталих, није нам познато.

¹ Као на пр. јеромонах Василије. Тештер II. ² Као на пр. 1715 поп Никола. Тештер II.

Како се развијале потребе на двору и када су узимани појединци за разне функције, писмо могли утврдити, али је очевидно да је пред смрт митрополита Мојсија Петровића двор већ био уређен на западњачки начин и да се на двору налазило знатно више особља. Митрополит је сматрао за потребно да одреди и дужности појединих функционера свога „хофштота“. На челу особља стајало је придворно свештенство. Дужности појединих функционера биле су ове.

„Генерал-егзарх“ или „генерал-викар“ био је његов заменик у верским и материјалним питањима. Он је био шеф митрополитске канцеларије и имао, према потреби, да заступа митрополита код власти. Он је посредник између митрополита, чиновника и „подслужујућих“, које је имао „правително у команди држати“. О пољским добрима водио је бригу један „надстојник“, који му је био подређен. Егзарх је имао дужност да о свему, сваких петнаест дана, подноси извештај митрополиту.

Други чиновник по рангу био је дворски саветник — капелан — ефимерије и „церемониариус“. Његове дужности биле су изложене у седам тачака. Његова је дужност најважнија и, вероватно, и најтежа била да води економију и надзор над млађима у двору. Он је имао да пази да све буде „како надлежи устројено, намештено вазде, и све на својем месту, почищено, опрато, обрисато, уређено, упословано и послужено, дневи и ношчи; пишчу, питије и одјејаније и прочитаја пристојнаја јему дела двора стројна, по указу нашем и по хумуру³ сам прејде сматрати“. Он је предлагао награде и казне за млађе. О свим примањима и издавањима имао је да води „реестер“. Тек на шесто место ставља му се у дужност: „правило црковно надлежаште васедневно код нас, на време, извршавати и одслуживати и всјакују церемонију црковнују, от времена до времена, како наредимо, отправаљати, и другија настављати. — Прочее седмое и последно: и свих живушчих на дворе нашем — крме нужде и потребе, остављати — и другије оста-

³ Турска реч значи заповест. Усм. саопштење г. Гл. Елезовића.

ле на молитву подвизати, и духовне и световне“. Њему је био додат, као помоћник, архиђакон. Он је имао да у свему помаже ефимерију, а нарочито да пази на митрополитову гардеробу и води протокол.⁴ — Тек пред смрт спомиње се и митрополитов приватни секретар, који га је пратио и на путу.⁵

Митрополит Вићентије Јовановић је знатно појачао особља и још прецизније одредио дужности дворског особља и ред у двору. На челу дворског особља био је архимандрит „намесник и иконом наш.“⁶ Он је заменик за духовне и економске ствари у двору и митрополији. „Он првее правило вере и образ кротости да би бил и свех благих и благочиних поступков изобразител“. Он је имао да врши надзор над свештенством, и над стањем и редом у цркви. О свему томе имао је да редовно реферише митрополиту, усмено или писмено. Он је имао да пази да се у двору, сваки дан у своје време, врши правило црквено тј. да се служи вечерње, јутрење и часови. О важнијим издацима имао је да у протоколу „он сам, својеју рукоју, списујет“, затим „за наше хаљине и црквених и наших служитељеј, сукно и всјаку материју, он сам погађати, куповати и плаћати, да имат, како трговцем, тако и мајстором, да нам тужба, пред очи, не пришла нам“. Његова је дужност била да у име митрополита честита и шаље „презенте господствујушчим“. Он је имао да погађа послугу и, према погодби, из своје руке исплаћује. Није било дозвољено, ни њему ни осталом придворном свештенству и чиновништву, да иде коме на ручак или вечеру, „кромје благословија вини“. Нарочито му је било забрањено у двору „безмјерне“ „трактације“ „нам не присуствујушчим здје, чинити, и гостеј позивати“. У обичне дане да не буду више од три јела и обична мера вина осим у случају да дођу гости. У празничне дане допуштено је да буде пет јела. Месо се у двору није смело јести. Ко би се о ту одредбу

⁴ Српски Сноп 1907, 420. ⁵ Споменик 49, 91. ⁶ Касније када је постао владика арадски и великоварадски, вршио је дужност „генерал-викара“ митрополитова. Гласник 2 од. IV, 125.

огрешио имао је да буде строго кажњен. „Мјесојастие“, каже се у одредби, „во дворје нашем и где либо буди, под изгубљењем чести и лишенијем сана, никако да не услишу“. И против музике била је строга одредба. „Музик в двор наш не приходити, ашче и велија нужда будет“. Касније је дужност генералног викара вршио Павле Ненадовић, који се потписивао као „архиепископски и митрополитски викар и први консисторист“.⁷

Један егзарх имао је да се искључиво брине о грађењу резиденције, о набавци, и вредности потребног материјала и да запослене суботом исплаћује. О свему томе, до најмањих ситница, имао је да води рачун. Када се радило о важнијим стварима требао је да буде у споразуму са архимандритом. Архимандрит га је, према потреби, могао запослити и на другој страни, али му је, исто тако, могао, ако би био преоптерећен, дати и помоћника. Овоме егзарху био је додан један човек из послуге, по свој прилици неки изучени палир.⁸

Један поп вршио је дужност параиконома. Он је имао да води рачун и држи у реду „движиме и недвижиме вешти“, примљене по инвентару, затим да се брине о кућној економији, виноградима и кујни. „Кујнски трошак уреждивати и сам, јединоју в седмицу, ити на пијацу, посматрати што по што купујетсја, и по том сумом, на прилику колико за једну седмицу, у руке давати“. Све ове рачуне имао је да води написмено. Имао је да се брине, да се сено и зоб на време набави, „а не отлагати ден на ден егда више изидет цена, откуда нам таковома небреженију тштету, за скупост зоби и безвременост сенокошенија да не случилосја“. Поред тога имао је да „шпецивице“ бележи презенте, „поднете митрополиту“. Надзор над радом у виноградима водио је „винцилир“, који му је био додан.

На двору „служителни“ поп имао је да помаже параиконома и да се брине о спољној економији, а нарочито да се брине за дрво, зоб, сено. Поред тога имао је да обавља и ефемериске дужности. Ранији носилац

⁷ Грујић, 144. ⁸ То је био неки Тома Палатин, вероватно Мађар.

титуле ефимерија, „дворски саветник — капелан, церемониариус“ постао је помоћник паранконама, а његове раније дужности пренете су на архимандрите.

Од 1736 вршио је дужност проповедника за обе митрополије Емануил Козачински, ректор славено-латинске школе. Имао је 250 фор. „немеских, црне чохе за један пар одела, стан и храну са дворским особљем, духовницима и мирским официри“, у двору и на путу. У Београду је, после Синесија Залуцког, вршио дужност „проповедника слова Божјег“ и магистра латинске школе јеромонах Петар Михајловски.⁹

Писар (Стеван Владар) је имао да договорно са архимандритом „свакија прилучај и противности од стране господствујућих, код здешнија цесаро-краљевскија администрацији и прочих потребних места, аукторитету нашему и честнаго клера и двора нашего прилучајушчијасја поред крепости привелегискија и својеја јему с господином секретаром (Гаврилом), сочиненија, инструкции, и самом јегову верност, пред нами учињеному јураменту, расправљати и вредностију својеју воздержавати“. Поред тога имао је, у колико је стизао, да помаже и егзарху. Раније, по једној наредби, била је дужност писара (Марка Вулића) да пази да се не ради против привилегија цркве и народа, а „тако и нашему здравију, ашче би разумјел да котори против чинити мисли или всем либо народу добру убитак разуме, такова отвршчати и нам објављивати должен јест“.¹⁰

Световно чиновничко особље и лична митрополитова послуга била је страног, готово искључиво немачког порекла. Као првог митрополитовог чиновника срећамо Јосифа Јамбрековића. Већ 1717 узео га је митрополит Мојсије Петровић за секретара са платом од 30 фор. „и друго ничто“. Али већ идуће године подигао му је плату на 75 фор. и са обавезом да му даје годишње једну доламу, ћурдију, чакшире и један пар кошуља. Хаљине му је дао направити од мави-чохе.¹¹ Јамбрековић му је,

⁹ Грујић 143. ¹⁰ Архив I, 49-50, ¹¹ Мави боја је зеленкасто-ајлана. Усм. саопштење г. Г. Елезовића.

помагао у односу према властима и водио латинску и немачку кореспонденцију. Српске интересе у Бечу, на надлежним местима, 1721. заступао је као „агент“ Јован Лудовикуш Франк¹². 1728 постао је Јамбрековић „депутат“ са платом од 700 фор.¹³ Касније су српске интересе у Бечу заступали „пленипотенцијар“ Јурајец (са платом од 700 фор.), „агент“ Матулај (са платом од 800 фор.), и секретари Крижар (са платом од 300 фор.) и Гаврил (са платом од 250 фор.).¹⁴ Кореспонденцију са православним властима, руским, грчким и румунским, водио је „логотет“ Владислав Малаеско.¹⁵

Двор је већ за Мојсија Петровића устројен по угледу племићких дворова на западу. Већ се јавља и „камердинер“. „Ти се васега имаш — одредио је Мојсије Петровић — код нас находити, нас обући, свући, простерти постељу, за трапезом служити“, и у свему помагати, а све то вршити у крајњој верности. Тајне је имао нарочито чувати. Он има да буде у вези „са велчером“. Њему је требао да помаже „ордонанц-лакеј“. И дужност камердинера вршили су Немци. 1735 узет је у Бечу за ту службу Христијан Готшалк. Награда му је била 150 ф. и „кост за официрском тафлом“. Главна му је дужност била да пази на млађе у „либерији“.¹⁶

И дужност „хофмајстера“ вршили су Немци. 1733 узет је за хофмајстера Георг Карл Соханек из Моравске, а његов син Максимилијан за канцелисту код народног секретара. Оба су примали укупно 450 ф., али без хране. Митрополит би био дужан да Максимилијану плаћа храну само на путовањима, када би га овај пратио.

За митрополитово здравље имао је да се брине „велчер“. Ову је дужност вршио Франц Ринг из Мајнца. По уговору, који је са њим учињен (26-V 1731), он је имао да пази на митрополитово здравље, спрема лекове и упућује куvara како да кува, да чува тајне и пази на лакеје и млађе у ливреји. На митрополитовим

¹² Архив II, 100. ¹³ Архив II, 79. ¹⁴ Архив IV 280. ¹⁵ Споменик 34, 96. ¹⁶ Архив I, 51.

путовањима, кад „шталмајстер“ остане у двору, имао је да пази на кола и коње. Према потреби да врши и камердинерске и хофмајстерске послове. Било му је нарочито строго забрањено да прими било какав поклон или мито. Имао је плату 150 ф., стан и храну официрску. На путу је имао бесплатну храну. 1734 узет је за „велчера“ Јохан Фридрих Терефелт.¹⁷

У „послужајушче“ су спадали: кухар, „кухлјунг“, „келермајстор“, „вешерине“, пекар, „хаузнехт“, „штубентенер“, „тофелтекер“, „локеј“, „кучер“ и „форајтер“.¹⁸ Послуга се делила у дворску послугу у ужем смислу или у послугу која је носила ливреју, и послугу која је радила теже, грубе и прљаве послове.

И послуга је била претежно страна, и по језику, и по вери. Сам митрополит једва је знао нешто немачки, мађарски ништа. Врховне власти опет, и оне у Немачком Београду, нису знале српски. А најпосле, на путовањима кроз Угарску и Аустрију до Беча пролазило се кроз земље са мађарским и немачким становништвом. Није чудо што су наши митрополити, бар у овај моменат, били приморани да узимају у службу Немце и Мађаре. Већ 1718 узео је Мојсије за слугу неког Ференца, свакако Мађара, а за „кочиша“ неког Јосифа. Није нам познато како је овај Јосиф био плаћен. Знамо само да је поред плате добијао „један кат хаљина“, јапунце и чизме за две године. Он је вероватно иста особа са „малим“ Јосифом, а можда и „малим“ Крислом, који је 1719 вршио дужност „форајтера“ са годишњом платом од 20 фор. и „либеријом“.¹⁹ Поред ових узео је митрополит за послугу Кристијана и његову жену Јелисавету („Кристијановицу“). Кристијан и његова жена имали су 40 фор. годишње и свако по пар ципела. Касније им је повишена плата на 50 фор., а поред ципела жена је добивала и сукњу.²⁰ „Кочиш“ Мартин и Јаков и „мали“ Крисл били су вероватно Немци, православни никако. Око коња били су запослени „кочиши“ и „форајтери“. Какву је дужност вршио „ки-

¹⁷ Архив I, 49. ¹⁸ Српски Снон 1907, 418-20. ¹⁹ Споменик 52, 183. ²⁰ Иб. 183.

шлегин“ (што на мађарском значи мали момак), није нам познато, али вероватно да је и он био запослен у стаји око коња. 1718 помињу се као момци Јован Силптрелија и Дима.²¹

Једна од важних, и добро плаћених личности, био је кувар. Кувара је било више: митрополитов лични „мундкох“, поред овога обично још један „немачки“ и један „српски“ кувар. Прва двојица су, вероватно, спремали јело за митрополита, чиновништво и вишу послугу немачког порекла, а српски кувар за српску послугу. 1731 узет је у Бечу за куvara неки Бартоломеј Терзех из Чешке са годишњом платом од 150 ф. и да добија сваки дан флашу вина. Дужност му је била да кува за митрополита на двору и на путовању.²² Идуће године узет је за куvara Мартин Вискошер из Прага. Он је, вероватно, помагао „мундкоху“. Имао је плату од 60 ф. на годину.

Дужност „кухл- и келермајстора“ вршио је Србин (неки Максим Игњатовић из Будима). Њему су били поверени кључеви. Код Мојсија Петровића дужност му је била да пази над кухињом. Нарочито је имао добро де пази, да се „по пропорцији, колико на једин ден, за објед и вечеру дворјанских наших служителеј довољно бити може, а страному никоу или свому знаемому, кромје вједенија и повеленија параиконама, јаста или пити да не подпуститсја дати или што таковое и прошче јему врученое напоље издати, да не покуситсја“. Он има да се брине да се све на време купи, а не после „по двоструке и троструке новце куповати“. Поред тога он је имао да пази на подрум и „шпајз“. Он је издавао куварима материјал за кување. Поред ових дужности вршио је и дужност домара. Имао је да држи у реду двориште, а увече „врата дворнаја, после добоша, настојати затворити“. Од њега се тражило да буде увек и свуда веран и да се понаша „начином јакоже јединому чест љубешчему, вјерном и праведном, кухел- и келермајстеру, во виртшофтје и добре испра-

²¹ Споменик III, 183. ²² Архив I, 50.

витељству“. Имао је да пази и на винограде и да ради све оно што му буде наређено од „предстатеља и официјалов“.²³

Један момак („мешаја“) пекао је хлебац и помагао кључару и домару. Други момак имао је сваког дана, пре сванућа, да очисти велику салу и предворје и да држи у реду намештај и судове. При трапези имао је да послужује и пази да се јело, а нарочито вино и ракија „по буџаци и напоље не износит пре времена и неприлично не пијет и разсипа“, а „по обједи и по вечери чаршаве и пешкире лепо сложити и на своје место поставити“. Један „аускнехт“ имао је да се брине за воду и дрва и обавља теже послове.

И остала послуга била је претежно страног порекла. Били су то већином Немци пореклом из Аустрије, али је било и Немаца и католика и из других крајева. Послугу је узимао сам митрополит или у Бечу, или у Београду. 1732 узео је за „лајбкучера“ Ханса Михла из Аустрије. Плата му је била годишње 40 ф. и ливреја. Исте године узео је у Бечу неког Бенедикта Тубера из Еслинга за „форајтера“ и Матију Фелнера за „митлјунга“ Плата им је била 20 ф. и ливреја. Католици нашег језика били су Андрија Белавић из Крижеваца и Кришт Краљ. Белавић је узет за лакеја са платом од 30 форната и ливрејом, а Краљ са платом од 40 ф. и „холбом вина на дан. Исте године узео је митрополит у службу и „паничку“ Маријандлу, пореклом из Чешке.²⁴ Узео ју је да служи у кухињи. Имала је плату од 42 ф. и холбу вина дневно. 1734 узео је за лакеја и баштована Јована Екмајера из Баварске. Награда му је била 40 форната и „либерија“ од пређашњег баштована. Исте године узет је Јохан Михаел Готхабер, из Аустрије, за кочијаша, са годишњом платом од 36 ф. и ливрејом, и Јохан Георг Шефтчик из Чешке, за „лајбкучера“, са платом од 50 форинти и да добије ливреју и чизме.²⁵

²³ Архив I, 50. ²⁴ пок. Д. Руварац мислио је да је „паничка“ презиме, па се у овој речи исписао почетно слово велико. ²⁵ Архив I, 50—52.

Наши људи, као послуга, вршили су ниже послове и били слабије плаћени. Тако је Тома Рајковић из Сент-Андрије, као „хаузмајстор“, имао плату 36 ф. и хаљине, а Марко, кучер „при четр коњих“ 36 ф. и пар чизама. Стојко Јаковљевић из Нештина за исту дужност имао је само 24 ф. Јован Влах из Каравлашке узет је за „кухлксирвоша“, а поред тога имао је да цепа дрва и носи воду. Имао је 36 ф. Катане су били Емануил Штерић и његов зет Ђура Стојковић из Каравлашке. Дужност им је била да „за лучшују сигурност исполненија службе нашеја, јединого коња са приличном оправом и катанским оружијем надлежашчим“ имају у приправности.²⁶ Сва ова послуга, пореклом са Балканског Полуострва, имала је поред плате и јела још и право и на холбу вина дневно. Најгоре су прошла два наша човека, неки Милић из Орловата, који је узет за „шталкнехта“ и домоваог послужитеља“ и неки Рака из Мађарске, који је узет за баштована. Њих је митрополит искупио из војничке службе, али се ови зато „са обичном пишчом и одјејанијем и квартиром даже до своеја смерти контентирати објешчахсја“.²⁷

Тадањи „хофштот“, бар на Западу, није се могао замислити без „Jagdzugvorrayer“-а или „јесера“. Ту је дужност 1734 вршио неки Матија Коренић, католик из ашних крајева. Годишња плата била му је 20 ф., а доијао је и ливреју.²⁸

Са сваким послужитељем прављен је посебан уговор. Сваки се обавезао да ће ствари, које је примио, при излазу из службе предати у потпуном реду. Отказ је вредео на четврт године унапред. Служитељи су најпосле морали пристати и на одредбу да ће „начинајушчи свари и битве во пијанстве и в трезности, не точију

²⁶ Катане су имале добро оседланог коња са двома кубурама и седлом. Поред тога имале су два пиштоља и „гарабил“. (Споменик 52, 140). ²⁷ Архив I, 51-52. ²⁸ Архив I, 52. Изгледа да је о лову и раније вођен рачун. Међу издацима о сабору 1726 забележен је издатак и за лов. (Споменик 34, 198). Још 1839 био је међу дворским персоналом и „јегер“. (Српски Синон 1905, 112).

плате лишчатисја но и наказанију свајом подлежати
будет“.²⁹

Врло је интересантна једна табела из 1736, из које се види састав особља и како је оно било плаћено. Од 32 служитеља било је само неколико православних; остали су били католици и можда по који протестант, а већином Немци и Мађари. Међу послугом налазиле су се и три служавке: Марија, Ертекеш, Ана. Свакако да је била упо-слена и жена камердинера Шелхајма. Из приложеног списка види се како су појединци били плаћени:

Камердинер Шелхајм и његова жена	200 фор.
Мундкухар Бартл Терзех	180 "
Хофмајстер Јохан Ерифрид Кајзлер	160 "
Кортнер (Gartner?) Јоанес	150 "
Секермајстор Мојсије Давидовић	96 "
Келермајстор Георг Милер	75 "
Кључар Максим Игњатовић	65 "
Лајбкучер Христиан	50 "
а „српски кухар“ Јован Влах само са	40 "

Остале слуге имале су мање. Укупно их је било 32, а на њих је трошено 1795 фор. Није без интереса одмах споменути да је на наставнике трошено укупно 1475 фор. и да су поједини наставници били плаћени овако:

Ректор Козачински имао је	250 фор.
Префект и магистер реторике	200 "
Магистер синтактистов и поезије	100 "
Магистер у Београдској дворској школи	100 "
Гречески магистер	100 "
Магистер у Београдској варошкој школи	50 "

Највећу је плату имао Јосиф Јовановић, провизор на дворском добру у Даљу. Он је имао 425 фор. годишње.³⁰

²⁹ Архив III, 279—281. ³⁰ Архив I, 51—3. Ни касније се нису, у овом правцу, промениле прилике на митрополитском двору. 1839, за време митрополита Станковића, имали су протосинђели, Арсеније Стојковић (каснији владика будимски) и Андрија Шагуна (каснији румунски митрополит у Угарској) и архијакон Прокопије Ивачковић (каснији патријарх) по 100 ф., а камердинер Јозеф Хорват 400 ф., док је старији кувар Георгије Хересник имао 500 ф., а „младши“ 200 ф. (Српски Сноп 1905, 112).

Какви су били односи међу послугом, није нам познато. Свакако не увек добри. Србима, који су у дому свога митрополита међу послугом чинили мањину, и то ону која је вршила ниже послове и била далеко слабије плаћена, сигурно ово стање није било по вољи. То је вероватно био главни узрок да је међу послугом, покаткад, долазило до трвења. Тако је 1732 суђено у митрополији „хаузмајстеру“ Томи што је „ношчију пијан пришао над болесног, бившег лакеја, обичнонароднога помошћнаго секретара г. Гаврила Јуареца, и пљунувши на њега изрекао, со опрошченијем, опсовао мајку и оца и проча, швабску, а најпаче да са роптанијем потребнаја слугам неконтентно с бешчастијем даје, како освидетствовао мундкух Бартл, лакеј Андраш и Карло, сего ради судихом: „Речени Тома да бијен будет, да му се ударе 24 штапа пред всеми слугами, на образ свима.“ Требао је да буде и отпуштен, али је, на молбу других служитеља ипак задржан у служби.³¹

³¹ Архив I, 51—53.

Свештенство

Београдско свештенство или „свјашченически лик“ није било бројно. На челу световног свештенства био је прота. 1713 био је прота Павле, а свештеници поп Љубен, поп Јован (Јовић), поп Мојсије и поп Коста (Константин). Идуће године спомиње се, поред ових, и поп Аврам.¹ 1721 сретамо већ друге свештенике. Тада су свештеници Сава Рајковић,² Велимир Ивановић,³ Јован Јанковић⁴ и Тирил Марковић.⁵ Исте године забележени су као попови, вероватно у митрополитовој служби, поп Никола⁶ и поп Максим.⁷ Они су, изгледа, тек касније постали парохиски свештеници.⁸ Ко је био прота у Београду од 1721 до 1733 или 1735, није нам познато. Те године је забележен као прота Кирил Марковић.⁹ 1726 јавља се поп Сима¹⁰, а наредне године поп Стојко, један од најученијих и најугледнијих београдских свештеника

¹ Забележени су још и протосињијел Мисаил и јеромонах Арсеније Светогорац, али биће да су они припадали придворном или манастирском свештенству, а у ово се време затекли у Београду, (Тефтер II.) Раније београдско свештенство мало нам је познато. 1706 обраћа се Доситеј, јерусалимски патријарх, свештеницима „нир“-Павлу, „нир“-Љуби и осталим свештеницима београдским. У писму спомиње тада већ покојног проту Стојана и попа Алексу (Весник 1909, 83-4). Протопоп нир-Павле спомиње се још 1719 (Архив II, 193-4). Поп Мојсије и поп Љубен 1717 (Тефтер I), а поп Константин 1719 (Архив II, 193-4). ² Он је свештеник од 1719. (Архив II, 103-4). ³ Он је свештеник од 1719 (Тефтер II.). Можда је иста особа са поп Јованом или Јовићем. 1734 спомиње се један поп Јован као покојни. (Хесап 1734) ⁴ Споменник 52, 92. ⁵ Спомиње се и 1727. (Архив II, 193-4). ⁶ Тефтер I. ⁷ Максим 1725, а Никола 1727. (Архив II, 193-4), ⁸ Гласник 72, 210; Архив III, 42; Летопис 165, 29. ⁹ Архив II, 193-4.

тога доба.¹¹ 1734 забележени су као свештеници поп Живан и поп Димитрије¹², и поп Герасим и поп Герман, вероватно Грци. 1735 чинили су свештенство у Београду: прота Кирил Марковић и свештеници Стојко Пантелејмоновић, Димитрије Владисављевић, Јован Стојшевић, Живан Милованов, Марко Јанковић и Павле Миливојсвић.¹³ 1739 умро је поп Стојко, а ни прота Кирил није био међу живима. На место проте Кирила дошао је прота Никола¹⁴. Исте се године налазио у Београду и прота Андреја, ранији прота пазарски, брат патријарха Арсенија IV.¹⁵ Пред свештеника забележени су и ђаци и чтеци.

Какав је био однос између високе јерархије и ниже за време турске владавине, није нам поближе познато, али друштвене разлике очевидно нису биле велике. Изгледа да су високи јерарси имали право спахија: јахати коње, носити бакрачлије итд. У Аустрији они су добили положај вишег племства. Такав су положај имали католички епископи, а такав положај признаван је и православнима. Ниже свештенство сматрано је као кмет високих црквених достојанственика. То можда и не би тако неповољно утицало на однос између ниже и више црквене јерархије, да нису митрополити Мојсије Петровић, а нарочито Вићентије Јовановић и његов егзарх Павле Ненадовић, хтели да се и у нашој цркви проведе дисциплина и снисходљивост која је тада владала у католичкој цркви.

¹¹ Из пописа ствари, извршеног по његовој смрти 1739, види се да је поп Стојко, за оно време, био ретко учен, па и културан човек. У доба када су свештеници били једва писмени људи и мало се разликовали од других сељака он је имао, за оно време, доста лепу библиотеку: имао је око 30 разних књига готово искључиво црквене садржине. Поред псалтира и апостола српских, црквенословенских и грчких, имао је и других књига, нарочито грчких. Изгледа да је учио латински и немачки. Забележене су три латинске и једна немачко-латинска граматика и један немачки буквар. И остале ствари указују да је он у неколико живео на западњачки начин. Забележено је поред осталог да је имао виљушке, маказе, чешаљ, огледало и „пантовли жолте“. (Споменик 52, 195.). ¹² Хесап 1734; Попис 1733 ¹³ Летопис 165, 29—30, ¹⁴ Споменик 52, 195. ¹⁵ Гласник Историјског друштва у Новом Саду III, 364.

Неке реформе београдског свештенства проведене су после једног боравка јерусалимског патријарха у Београду првих година XVIII века. У једном свом писму од 1706 пише јерусалимски патријарх Доситије како је у Београду затекао свештенство у неред, али га је, помоћу проте Стојана, попа Алексе и других „довео у ред“. У писму им, између осталог, препоручује да се не опијају, него да посте и да пазе да хришћани знају молитве (Верују, Оче наш, Богородице), да се причешћују и исповедају о сва четири велика поста, да имају само по једну законску жену и да се клоне четвртога и незаконитога брака.¹⁶

Веће реформе спровео је већ Мојсије Петровић, а касније Вићентије Јовановић. Са реформом кренуто је у два правца: у унутрашњем животу, у подизању културног и верског нивоа, и у спољашњем, у одевању, нарочито у овом последњем. Свештенство је било на ниском културном ступњу.¹⁷ Ни по изгледу, ни по начину живота, ни по начину одевања, ни по имовном стању, па ни по свом знању нису се свештеници и калуђери много разликовали од савремених сељака. Страном становништву служили су они на подсмех. Мојсије Петровић покушао је са реформом свештеничког одела. „Тада је био обичај — пише Рајић — пустити коси и бради да толико расте колико је природа на то сока давала“, те „како су многи имали косу дугу до паса и, када би је раширили, покрили би се њоме као плаштем. А од браде и бркова уста су им била тако зарасла, да се једва чуо глас кад су говорили. Колико се ту морало пазити при причешћивању свете чаше! А одело им је било — иако дуго, и како приличи свештенству — спреда отворено, те би се, при ходу или другим случајем, кад би се раширило, показала доле бело одело, као кошуља и гаће, а у многих су се и димлије виделе. На ногама су обично имали опанке, чизме и папуче; све по турском обичају. А главу су некоји покривали т.зв. калпацима, те тако су ходали као нека страшила, на потсмех људима другога закона“.¹⁸

¹⁶ Весник 1909, 834. ¹⁷ 1713 долазио је у Београду на 30 домова по један свештеник Тсфтер II. ¹⁸ Рајић, Историја катихизиса 22.

Мојсије Петровић нареди да монаси носе одело црне или „плачевне“ боје, а световно свештенство, све без разлике, „живо-плаветне“ боје. По Мојсијевој наредби свештеници су требали да имају ћурак, доламу, чакшире, капу и мали, црни ћелепуш, црне чизме и до чланака дуге свештеничке хаљине, као и црн појас од чохе.¹⁹ Вићентије Јовановић нарочито је пазио да „доламе“ тј. „скути“ буду затворени, да се не би видело доње одело. И капе су имале бити плаве. Наредио је да свако свештено лице има „на глави вјенац пробријан“ (тј. тонзуру), а око уста да се имају „власи простризати“. Саветовано им је да имају код себе чешаљ.

Мојсије Петровић је донео и неколико одредаба о понашању свештеника. Између осталог, свештеницима је било забрањено да играју „куглу, коцке, комедије и машкаре“, као и да се баве ловом и политиком, или како се у наредби каже, да се „не мешају у господске и сеоске ствари“. Забрањено им је да се баве трговином, иду у механе и тамо „уз свирале играју“, да не терају сами кола „или носе товарно што“.²⁰ У сватове су могли ићи, али само код прво- и другобрачних, и то не дуго; тек да благослове трапезу. Свештеник се могао задржати најдуже један сат, „далше никакоже“ и „в време онога сахата, докле јест тамо свештеник, возбрањујет сја музика“.²¹

Митрополит Мојсије Петровић и Вићентије Јовановић били су врло строги. Са њима се није могло шалити. Казне су каткада биле и сувише оштре. То се види из једнога предлога београдских свештеника, који су они поднели Мојсију Петровићу у облику молбе. У тој молби београдски свештеници признају да у цркви „благоговено и благопокорно не обслужују“ и да „ленешче се, на уреченоје време пјенија не притичу“, те предлажу митрополиту и моле га да према њима, ако не би савесно одговарали својој дужности, примени ове казне. Ту они предлажу да се оном, који у одређено

¹⁹ Споменик 34, 200. ²⁰ Иб. 199—200. ²¹ Споменик 52, 97.

време не би одржао полуноћницу, удари 6 штапа или да плати 3 фор., за јутрење 12 штапа или 6 фор., за часове или литургију 24 штапа или 12 фор., за вечерње 12 штапа или 6 фор. Ако би који дошао на коју дужност пијан, да му се удари 39 штапа или нека плати 12 фор. Свештенику који би отишао куда, вероватно ван Београда, а не би узео од митрополита или од његовог заменика благослов, да се удари 24 штапа или да плати 12 фор. „За неподобнују реч“, било да ју је изговорио трезан или пијан, исто толико. Ако на позив не би отишао да причести болесног, или да крсти дете, које умире, него шаље другом свештенику, или ако би га његови затајили, да се казни истом казном. Ако би га ко други скрио има исто толико да плати, а онај, који га је скрио, имао је да дâ „на варошку кућу“ 12 фор. Ако би звонио или служио без благослова има да се казни са 12 штапа или 6 фор.²² Обичај да свештеници у месту седишта архијереја иду пред богослужење на благослов завео је митрополит Вићентије Јовановић. Све ове глобе ишле су у корист митрополитове кухиње.²³ Ипак, ово су, изгледа, биле најблаже казне. Свештеници су били и теже кажњавани и то или у митрополитском двору, или у другим местима у којима су се налазили затвори и тамнице за свештенике.

Затвори за свештенике налазили су се у митрополитским дворовима у Карловцима и у Београду, на митрополитском добру у Даљу и у манастирима Хопову и Гргетегу. У Гргетегу се налазио један од најгорих.²⁴ Кривци су кажњавани према кривци. У београдској митрополији било је више одељења за разне кривце. Мање кривце нису окивали и затварали су их заједно.²⁵ Мешаоница (брашнара) била је најблажи затвор. Као „ареста“ служила је и просторија која је у опису митрополије забележена као „камара за зелен“. У ствари то је био прави затвор са растовим вратима, на којима

²² Архив IV, 86—90. ²³ Споменик 52, 91—2. ²⁴ „Где на врати змије висаше“. (Српски Снон 1907, 226). ²⁵ Српски Снон 1907, 228—229.

су, поред браве, биле намештене две резе и два ћилита.²⁶ Ова „камара“ није имала прозора. Они који су, по невољи, провели у њој зову је „темница“. Теже кривце затварали су у самице и мучили их на разне начине. Тако је један поп провео у мешаоници три дана свучен до кошуље.²⁷ Веће кривце су тукли, окивали у гвожђе и држали без јела и пића. Кривци су држани у затвору и у тамници по неколико дана, или по неколико недеља, а каткада и по неколико месеци.²⁸ Архимандрит Андрија Атанасијевић лежао је у манастиру Хопову окован седам месеци.²⁹

Поп Никола из Вишњице тужио се у Беч како су га прво тукли, затим оковали у гвожђе и метнули „во горшију темницу“.³⁰ Један поп провео је 40 дана у „најгоршој темници“.³¹ Јован Милутиновић, поп из Баноштра, био је прво у затвору у Карловцима четири дана, затим три месеца у Гргетегу, и најпосле шест недеља у митрополитској тамници у Београду „мењајући три пута темнице и свагдар горшују“. Најгоре је прошао иришки прота Остоја Петровић, који се замерио генералном егзарху Павлу Ненадовићу што је рекао да га неће примити у Ириг. Био је стављен „у темницу мрачну и смрадну, овако тесну, да где једем тамо и испразнитисја имам, свезан у ланцу“, и ту је било, како он даље каже, „горше нежелу у диуклитински темнице“. Ту је држан два месеца и три недеље. Када је изведен из тамнице, да буде саслушан, прича он, „не могох ничто видети и све жуто пред очима јави ми се, и тако мене слепога водил слуга за руке до генерал-егзарха и архидјакона“. Како генерал-егзарх није био задовољан са одговорима то заповеди синђелу Андреји „да узмет палицу и мене простертаго да бијет на земљи. И како ме довољно тукоше и најпосле, кога ме доста истукоше, заповједоше слуги да ме опет у тамницу води“. Како су се том приликом разговарали генерал-егзарх и прота види се из оно неколико реди заведених у прото-

²⁶ Споменик 52, 135. ²⁷ Српски Сион 1907, 194. ²⁸ Српски Сион 1907, 193—7, 226. ²⁹ М. Јакшић, Вишентије Јовановић 105. ³⁰ Српски Сион 1907, 193. ³¹ *Ib.*, 225.

колу. Прота је покушао да умилистави егзарха. Замолнио га је да га остави у Иригу, а овај му је одговорио да му то не би учинио ни када би га молио Свети Никола. На то је прота одговорио да он у Пореч — камо га је хтео да премести генерал-егзарх — неће ићи — па да дође и Свети Михаило са голом сабљом.³² Затим је одведен у тамницу где је остао „лежећи, ради тога бијенија, седети немогушти“. Затвореници су готово редовно плаћали и глобе или бар храну коју су потрошили.³³

Наши тадањи свештеници били су у ствари сељаци који, као наш народ уопште, нису били склони таквом режиму. Поготову се нису хтели ломити пред својом црквеном господом која је хтела да их доведе у ред силом: глобама, шамарима, батинама, затворима.³⁴ Мојсије Петровић као да се на самрти хтео извинити што је тако поступано. У свом тестаменту каже он како је он према карловачком митрополиту Вићентију Поповићу, као старијем митрополигу, „всегда, ашче и не ва најнижој части, нижајши повиноватељ ва блаженој памети предцесору нашему до издиханија јего бих“.³⁵ Наследник Мојсија Петровића митрополит Вићентије Јовановић почео је, као што смо видели, уз помоћ свога егзарха, Павла Ненадовића, да иступа још енергичније против ниже јерархије, и световне и манастирске, а то је убрзо довело до великих трзавица у нашој цркви.

³² Српски Сион 1907, 228. ³³ Српски Сион 1907, 195—6, 228—229.

³⁴ Егзарх Јосиф ошамарио је 1735 попа Василија из Лаза зато што му се није поклонно двапут него једанпут. Поп Груји из Чаковца ударио је шамар што није, пре вечерња, примио од њега благослов. Српски Сион 1907, 197. ³⁵ Споменик 34, 185.

Цркве

Иако је верска искључивост и у то доба била врло велика, ипак су аустриски владари, и поред тога што су били „најкатоличкији“ владари, имали пред очима интерес династије и државе, те су осигуравали и некатолицима извесну верску слободу. Вековне верске борбе и ратови указали су да је најбоље да се формирају или територијално одвојене верске покрајине или бар чиста насеља, а у мешовитим насељима потпуно одвојени крајеви или бар улице. И у Србији се повела Аустрија, у главном, тим принципом. У чисто православним насељима имали су православни потпуну верску слободу, али у мешовитим била је ова слобода („limitirtes exercitium religionis“) сужена у корист римокатолика. Исто је вредело и за трговце лутеране и калвинисте код Оријенталне комисије.¹ Римокатоличка црква је потпомагана, а православна тек трпљена. То се види у целокупној верској политици Аустрије у Србији. Мојсије Петровић је то одмах осетио. Србима је било забрањено да употребе цамије за цркве, па чак и да поправљају своје цркве. У једном писму Вићентију Поповићу жали се Мојсије Петровић како „не можемо прежеде никакове цркве зидати, овде и на другом месту, у новодобијени страна, а вчера ми је казао г. Терликронт, камаралинспектор, није такмо изнова зидати него ничто не можемо, ни око готови стари наши цркава и манастира, какоти Раковица и Сланци и прочих, што поградити и поновити, и звоно обесити не можемо, него до наредбе тако да морамо трпети. Нами тако заповедају, а својима

¹ Mittheilungen III, 168.

не бране, него дан о дневи умножавају својих цркава и звона, не чекају наредбе“.² Пуних петнаест година отезала је аустриска власт са одлуком да се дозволи грађење православне цркве у Ваљеву³, иако је у Ваљеву била столица православног епископа. Православнима је било забрањено да узимају цамије, јер, како се у једном акту каже, „пошто се у Србији увећава број католика, то их треба за њих чувати, пошто католичка црква има пречих и већих права“.⁴ Аустриски чиновници су врло често, поред других неправедности, које су чинили нашем народу, вређали и православну веру. Изгледа да је било мало чиновника који нису вређали веру. Кад се, једном приликом, наш народ жалио на једнога чиновника није могао а да не скрене пажњу његовим претпостављеним да им у веру није дирао, као што су то други чиновници чинили.⁵ Неправде у овом правцу највише су тиштале наш народ. Биће да је то основни узрок што је наш народ, после неколико година аустриске управе, више волео „турски јарам него хришћанску управу“.⁶

Да ли су Срби одмах, по 1718, имали једну или више цркава, не знамо. Мојсије Петровић, у својој молби Петру Великом од 1718, пише како су Турци православне цркве „повалили и раскопали до основица“, те га моли да подигне „јединују“ саборну цркву у Београду а „на имја и ктиторство (Вашега) Царскога Величества“.⁷ По тој молби излазило би као да Срби у Београду, у то доба, пису имали ни једну цркву. Биће да су је имали, али је ова, изгледа, била веома оштећена. 1725 молили су Срби из Дољне Српске Вароши да могу изнова подићи цркву.⁸ У другој молби жалио се Мојсије Петровић да Петар Велики, на његову молбу „о милостини на согражденије, разореној Турками, саборној цркви“ није донео никакву одлуку те су Срби у Београду присиљени да обнове стару. Није јасно да ли је то ранија саборна црква, која је можда била много оштећена, или нека друга црква, која је требала да буде подешена за саборну.

² Споменик 34, 69. ³ Глас 62, 182, 192. ⁴ Ib. 183. ⁵ Глас 62, 154. ⁶ Mittheilungen III, 194. ⁷ Споменик 34, 47. ⁸ Вилловски 27.

У молби он даље саопштава да ће по новом плану, по којем се има провести утврђивање Београда, и ова црква и митрополитски дом бити срушена, те да ће морати градити нову цркву на другом месту. Своју молбу завршио је овим речима: „Подажд в помощ милостини на согражденије јединије цркви в Бјелиграде јелико Всемогущи Бог Вашем Императорском Величеству по сердцу положит, да возможем, јакоже помјанухом, воздигнути церков во имја свјатих апостола Петра и Павла, са двома предјелними олтарјама“.⁹

Православно „общество“ у Београду није било имућно. Оно је имало нешто својих „домова и баштина“, од којих је неке одузела и порушила аустриска војна власт, када су грађена утврђења. Том приликом срушене су и куће које су се налазиле у Горњој Вароши, према Калемегдану, а остале су јој куће са дућанима „на Сави“ и „покрај баре“.¹⁰ По том плану требала је бити срушена и српска црква која се ту налазила. Срби су успели да им власт не сруши цркву, али су војне власти ипак утврђења „до свода зиди Божија храма произвели“. Одужимање ових добара довело је црквену управу у велики дуг.¹¹

Поред овог имања имала је црква и друге приходе. У првом реду од прилога или „милостиње“. За цркву је скупљано увек недељом, празницима, па и о свакој важнијој прилици, нарочито о свечарствима. Каткада је понеки окретнији човек могао да скупиповећу своту. Тако је 1733 неки Остоја Вуковић, који је имао свој дућан у црквеној кући, скупио о Ђурђеву дне „от свечара“ 32 фор. и 36 новчића. И Грци су прилагали, али не често и не много. 1734 предао је црквеним синовима Димчо Спида оно што је „просио“ „по хану“ укупно 13 фор. и 65 нов.

Црква је имала прихода и од разних глоба, нарочито од оних које су наплаћивали поједини рупети због

⁹ Споменик 34, 150. ¹⁰ 1733 имала је црква 11 дућана. Сваки дућан је носио годишње 12 фор. кирије. „Летња“ кирија очевидно значи, годишња тј. на лето. 1735 спомиње се и „црквени“ виноград.

¹¹ Споменик 52, 171, 183; Гласник 2 од. IV, 248—250.

прекршаја извесних одредаба. Тако су кажњени неки Недељко и неки Грк Јања што су на Ускрс држали отворене радње. Поред тога био је тада у народу доста развијен обичај сетити се у тестаменту цркве. Сећали су се београдске цркве и они, који пишу у Београду становали.¹² 1733 завештао је на цркву један верни 150 фор., а други 1000 фор.¹³ Прилагало се цркви и у другим облицима обично у потребним стварима. Тако је неки Риста бакалин приложио цркви једно сребрно кандило у вредности од 50 ф.

У оваквим приликама није се могло мислити на грађење нове цркве. Ни са обновом саборне цркве није ишло лако. После смрти Мојсијеве, на неколико година касније, 1733, кренуо је Вићентије Јовановић јачу акцију да се обнови ова „опшченародна црква“. Почело се скупљањем прилога. У првом реду и највише прилагали су београдски становници. По једном списку за градњу ове цркве дало је прилога из „Нове Вароши — њих педесет; међу њима је највише приложио митрополит, то јест 100 фор. Из Нове Доње Вароши приложило је њих 43. Највише је дао неки Никол Крестић; дао је 109 фор. Овај Никола Крестић био од великих, ако не и највећих приложника ове цркве. У једном списку приложника забележено је за њега да је већ дотле дао 500 фор. а да је тада уписао још 12 ф. Скупљање прилога вршено је са све већим и већим ма-ром. Тако је у једном списку забележено 206, а у другом 265 приложника. Прилагали су, у првом реду, богати људи и манастири из ближе околине, али такође и из далеких крајева у које су послани најугледнији Београђани. Тако је у варадску епископију послан Стојан Јовановић, у ваљевску Ђеорђије Димитријевић, у осечкопољски и сечујски крај Марко Крстић, у себишку и римничку епископију Коста Савић, у будимску Стефан Радивојевић, у бачку Остоја Вуковић, а у темишварску Стојко Живковић (Пупин зет).¹⁴ Ови су изасланици из-

¹² Гласник 2 од. IV, 48, 235. ¹³ Хесап. ¹⁴ Он је ишао и 1734. Гласник 2 од. IV, 146; V, 68—69.

гледа наишли свуда на леп пријем и помоћ, нарочито код Будимаца.¹⁵ Највише је скупно Остоја Вуковић (585 ф. и 70 н.), а најмање Стојко Живковић, који је скупно само 38 ф. и 40 н. И Ђеорђије Димитријевић је скупно, у ваљевској епископији, много: скупно је 429 ф. и 2 и по нов. Прилог из будимске епархије није био нарочито велик: тек 243 ф. и 33 и по нов.; можда стога што су трошкови за путовање били велики.

Поред ових начина да се скупе потребна средства обратио се митрополит Вићентије Јовановић епископу новгородском и великоруском с молбом да се заузме код царице Ане да она помогне довршење цркве, али, изгледа, није успео, јер црква није довршена ни 1743. И тада су још скупљани прилози за довршавање ове цркве.¹⁶

Друга београдска црква била је посвећена Рождеству св. Јована Крститеља. Ова црква налазила се у т. зв. Новој Вароши. Није потпуно сигурно, али је врло вероватно, да се белешка о грађењу нове православне цркве у Београду код Виловског односи на ову цркву, а не на саборну. По тој белешци замолили су становници Дољне Вароши јуна 1725 Дворски ратни савет да могу изнова подићи своју цркву.¹⁶ Неке њене иконе, кивот и крст, налазе се у црквама, саборној и доњој, у Сремским Карловцима.¹⁷

Поред ове две цркве налазила се и у митрополитовом двору капела или, како је покатак називају, црква, посвећена св. Николи. Она је служила као придворна капела, али су у њој доста често вршена и рукоположења.

Како су изгледале ове наше цркве, споља, није нам познато. Не знамо поближе ни како је изгледала саборна

¹⁵ Записи 2863—4. Мишљење Рајићево, да су Турци одмах, пошто су заузели Београд, 1739, ову цркву срушили (Рајић IV, 210) као што видимо, није тачно. ¹⁶ Са грађењем ове цркве почело се 1726 (Виловски 27). Ако се белешка односи на ову цркву, то би значило да су Срби у Београду имали, за време Турака, још једну цркву, дакле две. Први сигуран писмени помен о њој налазимо из 1735. ¹⁷ Српски Сион 1904, 105—7; Архив III, 164.

црква. Цркве су, или бар саборна, имале звона.¹⁸ Од 1736 у белешкама о црквеним рачунима сретамо и звонара, неког Ђуку, који је за своју дужност примао плату и, покаткад, узимао из црквене касе позајмице.¹⁹ Да ли је звоно (или звона) било на кули, одвојеној од цркве, или уз цркву не знамо. Исто тако не знамо сигурно да ли се и они стихови из једне наше народне песме:

Камо цркве гди је доста злата
И на њима јабуке од злата²⁰

односе и на наше цркве. Не знамо, али врло сумњамо, да се на којој од наших цркава налазио и сахат.

Међу црквама, и по својој спољашњости и по унутрашњем уређењу свакако да је била најлепша саборна. Она је грађена и украшавана годинама. Унутрашње делове израђивали су наши, али такође и немачки мајстори. Тако су на „рукоделију“ олтара радили и „маурмајстор“ Франц и Коста Костић.²¹ У цркви се, изгледа, нису налазили сви предмети, па често ни они врло битни. Тако су у двору налазио митрополитски престо или „балдакин“ од зелене свиле „со дрвети позлаштени“, који је припадао саборној цркви. Изгледа да је највећи део одсежда, утвари, сасуда, а поготово драгоцености чуван у митрополитском двору, нарочито у библиотеци и дворској капели. Све ове ствари биле су прављене од скупоценог материјала, а било их је врло много. Тканине су биле израђене највећим делом од тешке свиле, разне боје и разног порекла, извезене златом и сребром.²² Са-

¹⁸ Гласник Ист. др. 16, 368. ¹⁹ Хесап. ²⁰ Лирика 27—8. ²¹ Хесап. ²² Међу стварима забележене су: 3 мантије; 12 фелона и фелончића, 1 фелон од платна; 3 сакоса; 17 епитрахилја, 1 стари; 7 омофора; 9 орара; 20 стихара, 2 мала, 4 ђачка; 26 наруквница; 9 прибедрица; 1 надбедреник; 8 појасева, од којих 1 сребри, 2 сребрна и позлаћена, 1 од црвене свиле плетен, 1 од бакра позлаћен; 2 панагијара; 2 дарка свилена. Даље су записана: 39 антиминса, 44 антиминса, врло малена, освешена, 7 без поближе ознаке; 4 плаштанице од којих једна из „Карлспода донешена“; 4 дарка платнена; 3 асера свилена; 2 тканице од којих једна „златоткана, с павтама сребрним и позлаћеним, на среди крст од бисера“ а друга бела „с простим павтама

суди (кандила, чираци, свећњаци, дарци, дискоси, ручке и др.) били су израђени највећим делом од сребра и бакра, или од позлаћеног сребра, ређе од злата.²³ Нарочито су скупоцене биле одежде и драгоцености митрополитове. Митри, штака било је врло много и од скупоценог материјала.

Забележене су четири митре од којих једна велика „от црвене кадиве, у вутроли, по неј образи и венци украшени бисерми, тако и крст сребрни лачувертли“, друга „златоткана, со сребрним и позлаштеним крстом, рубином украшена, у вутроли“.

Од три штаке била је једна патријархова „седевли и сребром и златом и камењем украшена, у вутроли“. Друга исто тако скупоцена „седевли, сребром и златом и различним каменама украшена“. За једну је забележено да је „чеверли сребром извезена и украшена у кожној футроли“. Остале су биле мање драгоцене. За једну је забележено да је „проста“, за другу да је „жезл од абона“, за трећу да је „палица медију жлтоју закована, фајн штап“, а четврта као „штап од шилкрота у калафи“. На штакама су се обично налазиле мараме од свиле, бурунчука или атласа, златом и свилом везене, „а на крајех ресе златне“. Оваквих марама забележено је неколико.

сребрним“; 2 широке јерусалимске тканице, једна уска јерусалимска танка за опасивање по кошуљи; 2 тканице; 2 бошче мисирске; 1 комад жуте свиле, једна црвена нова халија.²⁴ Од металних ствари забележено је: 7 кандила сребрних, 1 од туча; 6 дарака од којих два од тулбента; 5 панагијара, од којих: 3 сребрна, 1 московски и 1 обичан; 4 повећа сребрна свећњака, 4 обична сребрна, 4 велика калајна и 2 мала калајна свећњака; 4 чирака, 5 сребрних, 2 велика од туча и 1 чирак (фењер); 5 дискоса разне величине, сребрних; 1 путир (потир) сребрни позлаћен, 1 од бакра, 1 ваљда обичан, 1 мали, сребрни, позлаћен са дискосом и звездом и дарцима и покровцем свиленим; 2 аера; 2 сојединенице с подносом; 1 сребрна, 2 од стакла и 1 мала каравина; 2 кадионице сребрне; 2 тасе од бакра; 2 ручке сребрне; 1 велика сребрна; 2 иринде; 2 звезде од сребра; 1 анафорник од бакра; 1 копље од челика; 1 ложница сребрна; 1 финик сребром окован и на врху позлаћен; 1 футрола од финика; 1 футрола са трикиријом и дикиријом; 1 трикерије и дикирије од сребра; 1 укропник од туча; 1 нож за анафору; 1 кутија пихапа за тамјан.

Нарочито много налазило се крстова, и то разног порекла и разне вредности. Међу крстовима се нарочито истицао „крст бели од дијаманта фајн, златом окован, на црвеној пантлики, дарован од цара Карла“ и два крста украшена зеленим камењем и дијамантима, обешена на црвеној пантљинци. Поред ових срећамо забележена многе вратне крстове, сребрне, златне и позлаћене, на пантљикама и металним ланцима.²⁴ Међу осталим забележен је један златан крст и један украшен са „плаветно каменије принц-метал“, један „с камени, сребрн и позлаћен, са зеленом пантликом, у вутроли“, један златан „дијамантима и с камењем црвеног рубинта украшен и на нем от злата тројестручни ланац у вутроли“, један цариградски „посл“, златом окован у „вутроли“. Међу многим крстовима забележен је и један „крстић“ мален сребрн „што Тиrolке продајут“.

Архијереји су носили и енголпије. За три није забележено ништа поближе, за друге три је забележено да су сребрне, позлаћене и украшене камењем. Две су биле нарочито драгоцене. За једну је забележено да је „на неј образ Васкресенија, украшена диомантима бемским, на неј нов ланац од принц-метала, позлаштен“, а на другој да је „образ на неј изображен, украшена со бисером и ланац на неј от злата, от 40 дуката, у Бечу начињена“. Забележено је најпосле и 10 бројаница јерусалимских, крупних и ситних; 4 обичних; 3 од ћилибара; 3 за које није забележено од чега су и једне „московске, просте, од свиле“. Забележено је и неколико комада бројаница од кости.

Међу забележеним стварима које су служиле цркви налазио се и један иконостас, једна проскомидија; 19 образа или икона; 10 „ландкарти“, 1 „Јерусалим на ат-

²⁴ Забележено је 13 водичарских ручних крстова разне величине, већином од сребра, позлаћених, украшених разним камењем, 2 водичарска окована „с топом“, 7 сребрних, 5 малих вратних, 2 крстића светогорска у кутијицама, 5 „малечких“ лепих крстића, 1 водичарски, 1 вратни, украшен камењем, 1 мали вратни, 1 мали вратни светогорски, 1 јерусалимски, 9 врло малих, 1 мален сребрн.

ласу“, 3 гроба „седевли“, 2 парчета „от инорога“, 2 стакла са миром, 1 кондирчић са јорданском водом, 1 зелени камен, 1 кутија дрвена и у њој осам „малених хартијица са моштима „и ван кутије двоје кости светих моштију“, 1 „молитослов рукописни у вутроли“, и 15 сунђера за антиминос.

И у унутрашњем реду, нарочито саборне цркве, учињене су знатне промене. Број свештенства, нарочито дворског, био је повећан. Ту су ђакони, архиђакони, синђели, архимандрит, те су се могле провести свечаности већег стила. Већ је Мојсије Петровић имао свога церемонијара за богослужења. Забележене су дикирије и трикирије (1721),²⁵ потребне ђаконима када помажу митрополиту при богослужењу. И у појању су уведене велике промене. Мојсије је довео, како пише Рајић, из Свете Горе јермонаха Анатолија, „искуснога псалта и устројио у Београду грчку школу, из које је, по времену, узимао младиће са добрим гласом, које је онај псалт научио певати по грчкој псалмоди, числом довољне, чим је цркву особито увесељавао и тако се распространило грчко пјеније свуда, а српско преста сасвим, тако да се данас ретко где и чује“.²⁶

За Вићентија Јовановића добила је саборна црква и проповедника. Био је то Синесије Залуцкиј, Малорус, „који је често слово Божије сејао и народ у вери и цркви утврђивао“.²⁷ Од 1736 вршио је ову дужност за обе митрополије, београдску и карловачку, ректор „славјанолатинске школе“ Емануил Козачински. Он је имао да држи сваке недеље проповед, „нарочитија и торжественија, кромје препјатствених случајех, со всјаким тштанијем и прилеженијем“ а према догмама православне цркве.²⁸ Пред крај четрдесетих година XVIII века пружала је београдска саборна црква интересантну слику: Срби свештеници, појање на грчки начин, а Руси проповедници.

²⁵ Тефтер I. ²⁶ Рајић, Историја катихизиса 22. ²⁷ Иб., 31. ²⁸ Споменик 49, 124.

И у администрацији су проведене реформе. Већ од 1718-9 вођене су белешке о рођењу, крштењу, венчању и смрти.²⁹ То још нису прописани протоколи, него више забелешке и то вођене врло неуредно. По њих неколико водили су ове белешке у једној књизи; Грци свештеници уносили су своје забелешке на грчком језику.³⁰ Вићентије Јовановић одредио је 1733, у споразуму са синодом, формулар како се имају водити домовни протоколи и протоколи крштених, венчаних и умрлих.³¹ Вероватно да су тада заведене књиге и за друге потребе (примања, издавања итд.).

²⁹ Архив II, 193, 195. ³⁰ Ib. ³¹ Ib.

Црквена управа

Ни о црквеној управи немамо довољно података; до 1733 готово никаквих. Те године као да је проведена чвршћа организација. Тада је извршен попис београдског становништва и почето живље са скупљањем прилога за обнову цркве у Београду. Те године изгледа да су се почели уредније водити рачуни о приходима и расходима цркве¹. Тада су, изгледа, поред црквених синова уведени и епитропи или, како их је наш народ звао, „питропи“. Епитропе је, бар у угледнијим насељима — као на пр. у Бечу — постављао сам митрополит.² У ранијим временима водили су управу цркве т.зв. црквени синови или тутори. За црквене синове бирани су најугледнији и најпопуларнији људи, обично из најјачих друштвених организација, а главна им је дужност била да увећају црквене приходе. Стога они и дају рачун у име себе и „свога друштва“. Било их је по неколико. Један од њих носио је „пекскују кутију“. 1711 био је један од црквених синова неки Павле терзија.³ 1716 били су црквени синови: Сима ћурчија, Петар терзија, Павле екмеџија, Пројко абација, и Никола мумџија. Пројко је носио „пекскују кутију“.⁴ 1719 били су црквени синови: Никола екмеџија, Лука ћурчија, Новак таћаџија, Тимотеј абација и Мишко абација.⁵

Даље, за дужи низ година, није нам познато ко је управљао црквеним добром. Тек од 1732 позната нам је управа саборне цркве. 1733 била су на челу управе

¹ Хесап почиње са 1733. ² Архив II 162. ³ Тефтер I. ⁴ Тефтер II. ⁵ Ib.

цркве два епитропа и четири црквена сина. Од 1734 стално су два епитропа и три црквена сина. Црквени синови мењали су се сваке године, док су епитропи, изгледа, били стални. 1733 били су црквени синови Маринко Стојковић, Стојша Поповић, Никола Тодоровић и Недељко Рајковић. 1734 били су црквени синови Јован Јовичић, Димитрије Саранда и Никола Дрндаревић. И наредних година долазиле су за црквене синове нове личности. 1735 били су црквени синови Нешко Петровић, Живојин Будимировић и неки Станко, а 1736 Никола Георгијевић, Павле мумџија и Лаза брашнар. 1737 заменили су их Милић Ракић, Благоје Марковић и Глигорије Вујић, а ове су опет 1738 заменили Павле Вучковић, Никола Цвејић и Јован Хаџић. Црквени син који је носио „пекскују кутију“ предавао је скупљени новац патријарховом пуномоћнику. Од 1733 до 1735 предавали су новце из ове кутије архимандриту Василију, а 1736 архимандриту Атанасију.

Над радом црквених синова вршили су надзор епитропи. Они су пазили црквено добро, примали и чували црквени новац. Ако је црква требала да набави новаца, они су одлучивали како да се набави, од кога да се узајми, или, ако је имала уштеђених новаца, на што да се употреби, коме да се да под интерес. Да ли су они по случају узимани из реда оних који су стајали на челу варошке управе или, можда, по некој уредби или обичају, није нам познато, али је врло интересантно да су на челу црквене управе, као епитропи од 1733 до 1737, хаџи-Гаврило Рашковић, велики бирор, и Стојан Вучковић, први ешкут, дакле највиши претставници српске вароши београдске. 1738 десила се мала измена. Те године је дошао за епитропа Михаило Рашковић на место свога брата Гаврила.

Црквена управа водила је бригу и о школи. 1733 забележени су и „школски новци“. И за школу се „собирао“ милостиња. Постојала је и посебна „школска“ кутија, која је, вероватно, исто тако као и „пећска“ но-

шена недељом, а нарочито о великим празницима. 1734 учио је децу и примао награду, или бар помоћ, поп Марко. 1736 забележен је и неки „магистер“ Петар. Није нам познато колико је давано учитељу. „Магистрова“ и звонарева плата завођене су у рубрику „различни потрошки“. 1737 износила је ова рубрика 134 ф. 99 н., а 1738 175 ф. 42 н.⁶

Црквена општина је позајмљивала новац својим верницима, али свакако имућнијим и угледнијим. И чланови високе јерархије, као, на пр. ваљевски владика Доситеј па и митрополитски двор, позајмљивали су новац од саборне цркве. Тако је двор имао један „од старине“ велики дуг од 1365 ф. 85 н. Али се дешавало и обрнуто: да је и црква узимала у зајам новац од својих верних а, изгледа, врло често и од иноверних, католика па и Јевреја. Дешавало се да су Немци, официри и чиновници, позајмљивали саборној цркви, за оно доба, врло високе своте, и то — без интереса. Тако је неки капетан Линовелц позајмио саборној цркви 2.000 фор., аудитор 500 фор., др. Хак 1000 фор., „ајнемер“ Паумон (Бауманн) 1000 фор., капетан Тунер 518 фор. 75 н.; сви без интереса. Варош (српска) позајмила је саборној цркви 400 ф., али није назначено да ли је новац позајмљен без интереса.⁷

Није нам познат однос варошке управе Српског Београда према црквеној управи. Биће да је варошка управа имала извесна права према црквеној управи. То се види и по томе што је, у неким случајевима, слала свога изасланика. Није нам познато како је дошло до тога да се 1739 на једном требао да изведе преглед рачуна за време од 1733 до 1739. Ту ревизију рачуна извели су Павле Ненадовић „патријаршески генерални егзарх“ и Адам Лазаревић, „от варошке стране комесар“. Ревизија је изведена у присуству епитропа, Стојана Вучковића и Михаила Рашковића.⁸

⁶ Хесап. ⁷ Ib. ⁸ Ib.

Сукоб београдских Грка са нашом високом јерархијом

Са приликама у нашој цркви и на митрополитском двору пису били задовољни ни широке народне масе, ни грађански, ни свештенички staleж. Много штошта није се могло свидети нашем тадањем патријархалном, а верски врло конзервативном друштву. На расположење нашег народа могли су утицати и други елементи. Док су у народу, преоптерећеном и осиромашеном разним дажбама, скупљани за митрополита и епископе прилози, који су се звали „за благослов“, „поклон“, „миљостињу“, другим речима док је на једној страни готово просјачено, дотле је на другој страни новац расипан. То је болело и тада врло религиозни, а доста просвећени грађански staleж, трговце и занатлије, који су од уста откидали и куповали цркви по које кандило, слику или друго што, а митрополити опет издавали велике своте на скупочени намештај, рубље, своје одело и драгоцености. Ни свештенство, световно и монашко, није било задовољно. Високи црквени достојанственици наше цркве понашали су се према свештенству каткада горе него световна господа другог језика и друге вере. Српско друштво било је са стањем у српској цркви сасвим незадовољно, али нам није познат неки већи сукоб између народне високе јерархије пре 1730 г. Против српске високе јерархије побунили су се београдски Грци.

У православном „општеству“ чинили су посебну групу једино Грци. Нису ни они чинили потпуно јединствену групу. Разликовали су се у неколико праваца; прво

по држављанству. По држављанском положају било их је две врсте: аустриских и турских поданика. И једна и друга група била је састављена од истих елемената: међу њима је најмање било Грка, а више погрчених Цинцара, Арванито-Влаха или Арнаута, и погрчених Словена. Можда су се ови „кирови“ у хану, као „турски“ трговци осећали више Грцима него њихови конационалци, који су, као аустриски поданици, били више везани уз остале „београдске христијане“, нарочито уз Србе.

Какви су односи владали између Срба и Грка није нам поближе познато, али очевидно не нарочито добри. То особито вреди за Грке у Хану. Узрока је било доста. Грци су се у многоне разликовали од Срба. Разликовали су се по језику, култури, занимању, менталитету. Србе је свакако највише вређала грчка надменост. Грци су презирали у своје време Римљане, а поготово су тај презир имали према Србима, које су, као и остале Словене, сматрали као људе „дебеле“ главе. Са Србима су имали заједничку веру и у неколико и културу. У свему другом они су чинили посебно друштво. Један део Грка т.зв. „турски“ трговци, становали су одвојено у Хану. Најпосле, и материјални интереси били су различни. Турска је, при преговорима о миру у Пожаревцу, осигурала неке погодности за своје трговце, у ствари за Грке и Јевреје. Ове погодности мора да су биле врло знатне и на штету наших трговаца. То се види из једног предлога митрополита Мојсија Петровића како да се помогне нашем народу, који је поднео бечком двору. Ту се, између осталог каже, како ће и Срби, београдски трговци, прећи у турско поданство „ради њихове трговине и велике хвајде“.¹

Са Грцима у осталом није било потребно тако много узрока па да дође до свађе. Они су познати као ретко велике свађалице. Сукоба је свакако било стално. Ваљда је највећи био онај, који је, најпосле, доспео до васељенских патријараха. Повод је био, на око, незнатан.

¹ Споменик 52, 90.

Грци су истина, били одвојени у сваком погледу, али нису имали своју посебну цркву и црквену организацију. У црквеном погледу они су били подређени београдском митрополиту. Београдски митрополит имао је да се брине за свештенство и за Грке. Грци су желели да узимају свештенство из своје земље или калуђере са Истока. На том питању изгледа да је дошло до оштрог сукоба. На једној страни нашли су се Грци и калуђери из грчке и са Истока, а на другој страни српска црква и српски народ.

Како је дошло до тога сукоба, није нам поближе познато. Можемо, тек у неколико, да наслућујемо. Око 1727 дошао је сукоб до врхунца. Из једног писма, које је те године упутио васељенски патријарх Пајсије II, договорно са патријархом Хрисантом, клиру и народу српском у Београду, изразио је патријарх Пајсије своју жалост што су „између Грка хришћана, који се тамо налазе као трговци, и месног архијереја, преосвештеног митрополита београдског Мојсија, искрсле неке саблазни и међусобно трвење“, услед којих су наступиле „охладнелост и омраза“. Патријарх изражава жалост да Грци нису презали да поднесу и „неразложна и недомишљена пањкања и лажне неосноване клевете“ не само против Мојсија, него и против целог српског народа.

Грци су хтели да прикажу сукоб као начелан, као борбу за чистоту православља. Приказали су реформни рад српског епископата као јеретичан. Можда им се чинило да српски народ напуштањем грчког језика и културе — које је било очевидно — у корист латинског језика и немачке културе, напушта и православље. Знатне реформе у организацији цркве и начину одевања на западњачки начин могле су се Грцима учинити као неко отпадништво од православља. А тих одступања, нарочито у начину живота и држању наших архијереја, било је, у истину, доста.

Крој одела наших епископа вероватно је био већ знатно подешен према западњачком укусу. Место, мантије, која почиње да се шири од пазуха према доле као звоно, прави се она, углавном, исте ширине горе и доле.

Место рукава, рађених на источњачки начин, доле, на отвору, врло широких (дубоких), а горе, под пазухом уских, прављени су рукави свугде исте ширине. Напуштена је источњачка камилавка веће ширине горе или са продуженим горњим делом, а прављена једноставнија, исте ширине горе и доле. Поред камилавке почели су да се носе и шешири. Измењене су и боје. Поред црне боје која се некад на Истоку једино употребљавала почеле су се употребљавати, и за горња одела, материје у другим бојама као виолет, лила, а нарочито пурпурне, а често пута са утканим цветовима. Црна се боја ређе употребљавала, а уколико је употребљавана, била је на саставима и на крајевима појединих делова пероважена пурпурним „бортнама“. И у доњем световном оделу настале су промене. Напуштена је народна одећа. Носили су савремену одећу у боји (плаве, жуте и др.). Поједини делови, као ревери и рукави, били су извезени и са чипкама на крају. Нарочито је било украшено рубље, које је прављено од најскупоценије магерије.

Двор је био уређен по начину високе аристократије на Западу, световне и црквене, нарочито у немачким крајевима. „Хофштот“ је сачињавало, поред придворног свештенства и послуге, и особље од тридесетак особа, као на световним дворovima: „хофмајстер“, „церемонијалмајстер“, „камердинер“, „тафелдекер“, „лајбдинер“, „јегер“ итд.

А тај персонал чине странци по језику и вери. Шта више, у двору, међу послугом, налазе се и женске. Живот у двору знатно је измењен. Приређиване су гозбе, које су, вероватно, биле и веселе. Гостима су приређивана и мрсна јела. Митрополити су се, као племићи, извозили на шест коња, богато опремљених. Они су често пута одлазили „на част“ високим чиновницима земаљским, а изгледа, свртали и у гостионице.² То је све

² Најпосле митрополит Вићентије Јовановић хтео је да, као прави племић, има и свој пук, који је ставио на службу цару. Тако је основан хусарски пук, који је наш народ стао грдних новаца. И за живота Вићентија Јовановића, а и дуго после његове смрти, плаћан је дуг за сујету митрополита Вићентија Јовановића.

допринело да су се првих деценија XVIII века почеле међу православним светом на Истоку ширити вести како су претставници православне цркве у пећкој патријаршији отступили од православља и постали „иноверци“.³

Нарочито се дигла повика на начин одевања наших архијереја, који је, очевидно, био противан обичајима на Истоку. То се види из једног писма васељенске патријаршије посвећеног само овом питању, а упућеног нашој цркви.⁴ У писму се каже да духовном сталежу није дозвољено да облачи „одело ишарано свиленим и пурпурним шарама“ и да носе „светим канонима противно одело и облаче, без невоље, пурпурне тканице и гиздају се. Да против закона узимају непристојно одело, облаче унутрашње одело, ишарано и разно обојадисано, са украшеним рукавима и носе о појасу сребрне пожеве“, те да се, у будуће, нико не усуди да „носи свилу и атлас или било какво друго шаренило и разно обојадисано одело, и нека нико не иде у крчму“, „него нека (свако) живи уредно и пристојно, и нека носи одело како пристоји црквеном уређењу и законима.“⁵ Из другог патријарховог писма видимо да су Грци оптужили не само митрополита, него и цео српски народ као да је постао „иноверан“ и да се оцепио од Велике православне цркве. У ствари узроци су били друг врсте. То се види из другог писма васељенске патријаршије, упућеног клиру и народу српском. Биће да су међувремено и Срби обавестили патријаршију о правом стању ствари. У том писму патријарх одбацује клевете бачене на српски народ, јер му је, како каже у писму, познато како је „прехришћански народ српски најправославнији и најблаговјернији“ и у „благочестивости и православљу са нама једномишљеник“. Из патријарховог писма види се главни узрок због којег је дошло до овог сукоба. Грци, „турски“ поданици, хтели су да узимају духовнике и свештенике из своје земље или са Истока, а не српске. Српске свештенике нису хтели да узимају можда из оног познатог презира које су Грци одувек

³ Гласник Историског друштва у Новом Саду IV, 237—8.

⁴ Писмо је без адресе и датума, али је очевидно да се односи на нашу цркву. ⁵ Српски Снон 1905, 564—4.

имали према свему што није било грчко или можда и с тога, што српски свештеници нису знали грчки језик и обичаје, или барне довољно. Српска црквена управа, а нарочито митрополит Мојсије Петровић, сматрали су да је постављање свештенства, па и за Грке у њиховој области, њихово право. Васељенски патријарх дао је за право митрополиту Мојсију Петровићу. Патријарх у писму, између осталог, каже „да нико не сме од оних свештеника и јеромонаха, који долазе са стране, постати парохом било које цркве, ни свештенослужитељом без допуштења реченога архијереја“, а митрополит да ће се бринути за свештенике и духовнике и за хришћане — мисли на Грке — „из ћесарске државе који тамо тргују“. Из писма се даље види да су се завађене стране међувремено измириле, јер су се, како му је митрополит Мојсије јавио „покретачи и извршиоци саблазни покајали“ и добили опрштење од митрополита Мојсија.⁶

Није нам познато на чији потицај, али вероватно на заједничку акцију пећког патријарха и карловачког митрополита,⁷ издато је, вероватно око 1730, од јерусалимског патријарха Хризанта и цариградског патријарха Јеремије нашој цркви нарочито сведочанство, којим се одбацују све лажи и клевете против српске цркве, те се утврђује „да се црква архиепископије пећке и њен архиепископ, као и остали у њој архијереји, и ондашњи Срби хришћани, потпуно слажу са нама и да мисле и суде као што ваља онако исто као што мисли и суди наша источна црква и одбацују и не признају оно што неки говоре против њих и клеветају их као иноверне“.⁸

И у својој молби да му се одобри мрс, коју је 1730 митрополит Мојсије Петровић, упутио васељенским патријарсима, пише он, како ни у чем, ни он, ни његова сабраћа епископи, нису отступили од догми православне цркве, него каже како је веру „невредиму јако зеницу ока до часа сего последњаго, до мојега издихања со-

⁶ Весник 1909, 926—932. ⁷ Гласник Историског друштва у Новом Саду IV, 238. ⁸ Српски Сион 1905, 564.

бљудих и сохраних“, и како се увек трудно да своју паству сачува „от расхитајушчих и мислених волков“, те изразује жељу да би српски народ „и од селе в православнеј вери“ остао.⁹ И у свом тестаменту бранио се Мојсије Петровић од тих лажних гласова. Мислио је да није у своје реформе унео никакву новотарију, противну учењу православне цркве, но да је одржао „всја стараја и наша“.¹⁰

Свађе су трајале и после смрти митрополита Мојсија Петровића. Оне су настављене и страсно вођене између придворног свештенства и Грка и Цинцара. Сукоб се био толико заоштрио, да је грчка власт у Хану одредила да сваки „ко би своје дете у школу послао, да има платити 24 ф. и 12 н. и јоште к тому да буде бијен на сред Хана“. Поред тога забранили су деци да се не смеју исповедити ни причестити ни од самога даскала јеромонаха Анатолија, ваљда стога што је овај био плаћен од митрополита. Само је тројици од ученика дозвољено да смеју ићи у цркву, али у ону у Новој Вароши „а в саборнују никако“.

Цинцари су као и увек држали и овом приликом уз Грке. Поред Грка, и од Грка, примили су они, између осталог, и онај презир према Србима. То се види и из речи онога Цинцарина који је седећи пред дућаном неког Михаила, биће опет Цинцарина, и „држећи ногу преко ноге, узвикнуо: „А сто то Срби, а сто то генерал-егзарх (мислио је на Павла Ненадовића), доведем један поп арнаутско, да цати, да поје, да донесе тако на нос генерал-егзарху“.¹¹

⁹ Руварац, Тестаменти митрополита М. Петровића и П. Ненадовића, 21—22. ¹⁰ Споменник 34, 186. ¹¹ Архив III, 164.

Школе

Почетком XVIII века није било у нашем народу ни правих учитеља, ни правих школа. Било је оних који су подучавали и оних који су се учили. Ти тзв. „даскали“, „мештери“, „магистри“, „манстри“, нису били, за овај позив, школовани људи, него већином калуђери и свештеници, а покаткад и трговачки помоћници или пропали трговци, који су поред ове дужности, обављали покаткад појачку, црквењачку па и звонарску дужност. Слично је било и са тзв. школама. Учители су обично подучавали у свом стану, који се састојао из једне просторије у којој су живели, или боље да кажемо радили, кували и спавали. Тако је било, у знатној мери, и касније, у првој половини XIX века. Иако није било квалификованих наставника, наставног програма и уџбеника, ипак су постојали израђени начини, истина врло примитивни, за стицање писмености и знања, која су тада сматрана као потребна.

При таквом стању, а то су осетили и црквени и народни прваци, није се могло остати. Нови господари Немци били су, у том правцу, у далеко бољем положају. Школа је, истина, била у рукама цркве, али су и по средствима и по начинима како се стицало знање били у несравњиво бољем положају: имали су квалификоване и врло добро плаћене учитеље, израђен наставни програм, уџбенике и посебне школске зграде. Једном речи имали су све.

Ситуација је, по наш народ и у Србији и у Београду била врло опасна. Уговор о миру у Пожаревцу није још био ни потписан, а већ је цар Карло, на предлог Дворске коморе, одредио да се у Србију пошаљу

„мисионари“ у славу Божју и за утеху и спасење душе.¹ Требало је учинити све да се проведе унија. Србима је нуђено да им се, о државном трошку, подигне штампа-рија и отворе школе.

Мојсије Петровић, тадањи митрополит београдски, иако је био једва писмен човек, осетио је опасност. Како су тада изгледале школе и каквих је било школа на Западу, Мојсије свакако није знао, али је осетио да је школа важан фактор и да се без ње не може. Осетио је исто тако да је потребно да се ослони на јаче снаге, ако мисли да сачува свој народ у вери и народности. Требало се — по његовом мишљењу — вероватно из опозиције према немачком и латинском Београду, ослонити на велики руски народ и на грчку културу. Да ли по својој иницијативи, или по наговору Срба из Будима, Мојсије се одмах — већ 1718, за време свога првог боравка у Бечу — обратио преко руског посланика Аврама Петровића Веселовског молбом Петру Великом да му пошаље два искусна учитеља „ради учења дјетеј“.²

У другом писму, упућеном 1721, Петру Великом, коме он пише као „благовјенчаному и Богом хранимому Государју нашему Царју“, жали се како се „владајушчи нас“, „врази наши“, „со всјаким лживим художеством труждајутсја да уловјат нас в мрежу убитија нашега“, те га моли „помошчи да сазиждем школу, два учитеља на језику латинском и славенском, јакоже јест јазик наш“. Затим му излаже како им католички калуђери нуде и школу, и штампарију, и све што требају, али, пита Мојсије, „куд би то одвело наш јадни народ?! — Сачувај нас, многомилостиви Боже, од таког пића!“.³ Још се више жали у писму, упућеном 1722 царевом канцелару грофу Гаврилу Головкину. Српски се народ, пише он у том писму, „налази међу љутим зверовима и противницима православне вере“, те моли канцелара да се заузме код цара да му се пошаљу учитељи, „док нису дошли горди и грабљиви вуци, да пограбе овце, јер оружја немамо с којим би им могли насупрот стати“.⁴

¹ Грујић, Српске школе (Скр. Грујић) 33. ² Споменик 34, 87

³ Споменик 49, 101—102. ⁴ Грујић 34.

Мојсије је молио да му се пошаљу два учитеља један за словенски, а други за латински језик, а његов секретар изгледа да је молио да се пошаље или да се одреди плата и за учитеља за „јелино-гречески језик“, јер је, у одлуци руског Синода од 1724, одређена плата за Суворова и за грчког учитеља по триста рубаља сваком, али са обавезом да се тај новац не може употребити на неку другу сврху. Мојсије је имао доста дуго да чека док је Синод донео одлуку, а требало је опет да прође доста времена, док је дошао Суворов и док је почео примати помоћ. У прво доба изгледа да је у Београду био само један учитељ, и то грчки, кога је плаћао или бар помагао митрополит. То је био неки Герасим,⁵ вероватно калуђер. У Београду се налазио од 1721 до краја 1722. Учио је своје јаке грчки читати, писати, говорити, па и граматику.⁶

Какво је тада било стање међу Србима најбоље се види из извештаја који је поднео Максим Суворов руском Синоду 1728. У том добро познатом извештају каже он ово: „По свом доласку у српску земљу затекао сам у Београду грчког учитеља, старог и изнемоглог, који је раније био поп у Цариграду, те се тамо, од страха, потурчио, али се, када је побегао у Србију, вратио Христу, по имену Константина, који је децу само грчки читати и писати учио. И по његовом казивању он је (у Београду) од 23 јануара 1723, дакле три и по године, а за то је време примио од митрополита 193 ф. Осим тога имао је потуру („полторака“?) суботом од сваког, али само имућнијег ученика. А покаткад је скупљао у цркви од хришћана прилоге тасом. Сада је он отишао, а место њега дошао други Грк, родом („отечеством“) из Солуна, Никола Логиатат, који је примљен — како чујем — без уговора, само да једе при трапези а да учи исто као и први.

⁵ Тефтер I. ⁶ Гласник 56, 156—7. По Д. Руварцу он је писац онога рукописа, писаног пре 1732, са насловом Христианског учење елиногрчког и српско, сабрано и слагано от Герасима, јеромонаха константино-москопољског. Касније је постао епископ у Драчу. (Архив II, 302),

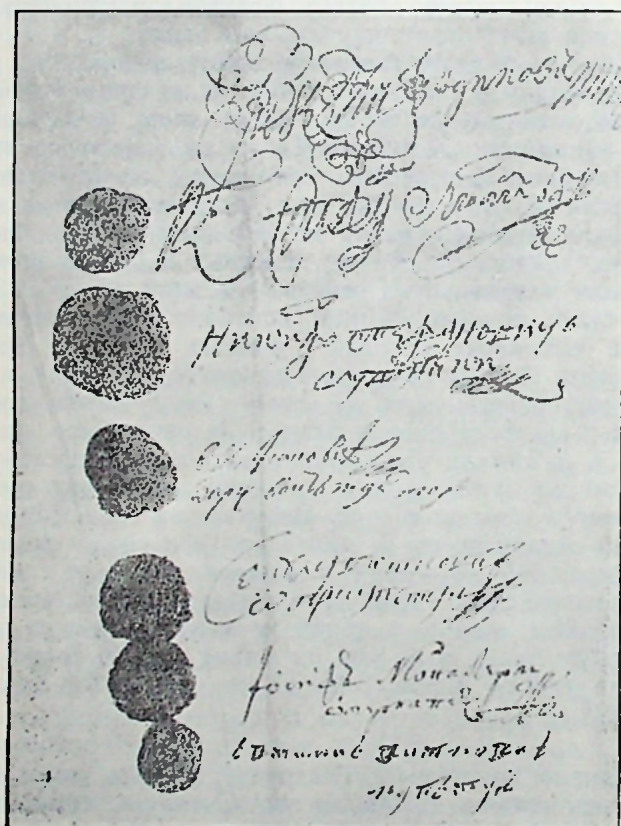
(Имао је) врло мали број ученика (у Београду), док се није разрушило здање, а он сад хоће да остави школу, јер ради без плате. А они ученици, који су раније учили, не знају грчки језик, осим да траже јести и пити: ипак, неки у цркви читају апостол, јеванђеље и канонархају грчки, али шта — не знају“.

Даље је, у свом извештају, приказао почетке и рад у својој школи у Београду. Школу је отворио 2 фебруара 1/27 и скупио до 50 деце „и то више поклањањем овамо намењених десетословија и, за своје новце купљених, азбука, јер деца у Србији уче на навоштеним даскама, које су израђене као наши ваљци а на које учитељи, или сами, или по својим помоћницима („под-мастеров“), исписују псалме, акатисте и остало што се сваки дан у цркви употребљава, колико може да на даску стане. И када ученици написано науче напамет, тада се она даска изглади и напише наставак раније написаног. И тако се дешава да и они, који уче, и по 15 година, једва — али не сви — могу читати сваку књигу, а сваки се правда овако: „Ја ову књигу нисам учио“. А ја сам их учио од реченога датума, десетословију, писању, а поред тога и дечијој аритметици све до 8 септембра прошле године. Међутим, за ово време нису ученици остали но су се многи вратили својим ранијим даскалама, који су и њих и њихове родитеље с много страна наговарали: Што да ваша деца уче у Москаља десетословије, које се у цркви не чита а и саме га наше владике не знају, а не учи их ономе што се сваки дан у цркви чита тј. Слава Тебје Боже наш с Трисвјатим, и т. сл.“⁷

Српско друштво у Београду, изгледа, није било много одушевљено ни новим учитељем, ни новом школом. Било их је доста, којима ова школа није ишла у рачун; нарочито су се бунили попови и учитељи. На рачун школе и учитеља чињене су незгодне замерке. То видимо из извештаја, који је Суворов поднео руском Си-

⁷ Споменик 34, 150—1.

поду. Јединма је било криво што је за учитеља доведен „Москаљ“. Други су умовали овако: „Ако млађи науче боље што, отеће нам чинове, а чиновни световиљачки ће

Потписи: митрополита Вићентија Јовановића, сп. Стефана Љубибратића, сп. Никифора Стефановића, „обрштвоамктјстора“ Вука Исаковића, „обркапетана“ Секуле Витковића и Јосифа Монастирлије, и капетана Јевтимија Витковића.

прекинути левитско надследство.⁸ Његово преосвештенство (тј. митрополит) пре ће запопити онога који зна, а обићи ће богате и поповску децу“. Неки су сматрали да су неке више школе уопште непотребне. „Раније — умовали су ови — није било великих школа, а било и патријараха и митрополита и владика и других духовних чинова, а било је и боље него сада“. Некима се није допадао систем стицања знања у руској школи, чинио им се непрактичан и тежак. „Кад наши попови — говорили су ови — који нису учили школе, говоре беседе наизуст, што да и учитељ не учи томе своје ученике? Што ће им граматика? Зар не би било боље да им пише предике, па да им да, да их уче на памет, него што уче: мој, твој, свој; он, она, оно; то ми и без граматике знамо“.⁹ Било је и других незгода али за које није био крив Суворов. Књиге су биле на руском језику, и не много zgodне. Граматика Мелентија Смотричког није била мала.¹⁰ То је у ствари била — бар за децу — огромна књижурина. Ако је учитељ био, без воље за рад, као што је био случај са Суворовим, а поред тога био почетник и неокретан, књига је могла бити врло незгодна. 8 септембра распуштена су деца због бербе, те предавања нису држана до 11 децембра, када је — због грађења утврђења — срушен митрополитски дом, а тада је Суворов прешао у Карловце. Том приликом прешла су са њиме у Карловце само три ранија београдска ученика.¹¹

У Београду је, у то доба, као што видимо, било и Срба учитеља. Тако се спомиње неки „даскал“ Стеван, који је, изгледа, знао и грчки и учио децу и грчком језику и појању.¹² Убрзо се јављају и српски учитељи са називом „магистер“ или „мештер“. Тако се јавља неки Јован, вероватно световњак. Дужност учитеља вршили су, највећим делом, београдски свепстеници. То су били

⁸ Пороцице у којима је свештенички позив био готово наследиан. ⁹ Споменик 34, 151. ¹⁰ Т. Остојић, Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића (1905), 25. ¹¹ Споменик 34, 150—1. ¹² Грујић 10. Овај даскал Стеван биће вероватно иста особа са „магистром“ Стеваном. Опис фрушкогорских манастира од 1753, 110, 226; Архив III, 17, 39—40.

поп Кирил, каснији прота, поп Павле, поп Петар, поп Георгије и поп Марко. Најученији свештеник београдски у то доба био је духовник Београђана, поп Стојко.¹³ Шта се код ових учитеља учило, није нам познато. Вероватно читати, писати, појати, основне верске истине и најпотребније при богослужењу. Надзор над свим православним школама вршио је, у име митрополита, његов генерал-викар.¹⁴

Поред ових српских учитеља постојале су у Београду и немачке школе. Ове школе биле су под управом Језуита. За учитеље су постављени само они за које се, у довољној мери, стекло уверење да су одлични католици и добро верзирани у верским питањима.¹⁵

Поред ове основне школе предвиђено је, да се, — ако се укаже потреба за више образовање младежи, отвори и латинска школа. Отварао би се разред по разред. 1726 установљена су четири разреда латинске школе. У овој школи прво су радила два наставника, а касније је тражен још један за поезију и реторику (за V и VI разред). 1729 постављен је за професара ових разреда један Језуита са годишњом платом од 200 ф.¹⁶ И овом су школом управљали Језуити, али су наставници морали бити Немци из Беча и из наследних земаља. Настава је била предвиђена на немачком језику и у немачком духу. Срби из Српског Београда могли су ићи у ове школе. То је аустриска власт и желела, јер се надала успеху у верском погледу, али није вероватно да је било већег успеха, јер су Срби, из бојазни да им деца не напусте веру, слабо давали своју децу у ове школе.¹⁷

Митрополит Мојсије Петровић је желео да се у Београду оснују и више школе од основне. Оваква се школа могла тада основати у једној од митрополитских резиденција, или у Београду или у Карловцима. Изгледа,

¹³ Опис фрушкогорских манастира од 1753, 317, 318, 320; Архив III, 32, 39, 40, 43. ¹⁴ Гласник 2 од. IV, 125. ¹⁵ Глас 62, 173. ¹⁶ Глас 62, 173. ¹⁷ Глас 62, 173.

да је тада вредело као норма да у оном месту, где је гимназија, не може бити академија и обратно.¹⁸ А у Београду је већ постојала гимназија, истина, не наша, него немачка. Можда је и то утицало да је латинска школа основана у Карловцима, а не у Београду у који је вероватно, требала доћи академија. Мојсије је очевидно желео да се у Београду подигну више школе: и славенска, и грчка, и латинска, али није успео. Као што је познато Суворов је био у Београду врло кратко време, које је, у главном, провео у свађи са грађанима и дворским особљем.

Ни са грчком школом није Мојсије имао много среће. 1729 пише Суворов, како му је причао митрополит да је писао „четверопрестолним патријархом“ и молио их да му пошаљу спремног грчког учитеља и да су му ови одговорили да имају таквог, али да га не могу послати док из Русије не стигне за овог учитеља, обећана плата. А плата није стизала ни за Суворова, него је и Суворов морао да живи од позајмица које му је чинио митрополит Мојсије.

Изгледа да је митрополит Мојсије Петровић желео да у Београду отвори средњу школу грчкога типа сличну латинској у Немачком Београду, али у томе није успео; школа је била практичног правца. На ову мисао упућује нас велики број грчких уџбеника, а нарочито граматике које су се налазиле у митрополитској библиотеци.¹⁹ То се у неколико види из онога што је о грчкој школи рекао у свом тестаменту митрополит Мојсије. Ту он каже: „и грческују школу, јејуже ми от неколиких љет, јелико мошчно, преднадбјели били, здје ва Белиградје, из којеј ашче не филозофскоје ученије постигли, то церковноје јеже наипаче нам подобајет имати и нуждествујет јелико и самим језиком нашим, понеже не точију да ученији всаком потребан нам јест православним језик тај, но излише ва нашеј светеј цркви, како ва чатенији тако и ва петију и во всаких разуменији церковних“.²⁰

¹⁸ Грујић 114. ¹⁹ Грујић 157. ²⁰ Споменик 34, 187. ²¹ Грујић 68.

Митрополит Мојсије Петровић, као што смо видели, у својим настојањима није успео. Кад је он умро питање школа било је готово на истом месту као и пре десетак година: Суворов је био у Карловцима, а грчки учитељ није дошао. Вићентије Јовановић, чим је изабран за митрополита, покушао је да ово питање доведе у ред. Одмах је затражио од Суворова да му пошаље једног „маистора“ за азбучнике, једног за десетословце и једног за граматичаре. Неки ђакон, опет, требао је да учи ученике грчком језику, читању и писању²¹. Исте године налази се у Београду тада већ на далеко чувени појак, светогорски јеромонах Анатолије, постриженик манастира Ватопеда²², који је као учитељ грчке школе држао и појачку — псалтопевачку — школу. То је био онај искусни псалт, о коме прича Рајић да је увео грчко пјеније у српску цркву.²³ Убрзо је, 1732, дошао у Србију и јеромонах Синесије Залуцки, који је постао управитељ школа и главни проповедник, али је и он убрзо, 1733, прешао из Београда у Карловце, а на своје место оставио јеромонаха Петра Михајловског који је постао проповедник и магистер дворазредне латинске школе.²⁴ Ова се школа требала развити, по речима једног савременика, у Велику школу.²⁵ У Београду је најпосле постојала и нека врста поправног курса за свештенике млађе од 40 година. На овом курсу имали су они да добију већу писменост, сигурније знање о главним истинама вере и бољу практичну спрему²⁶. Над свим овим школама вршио је надзор прво владика Стеван Љубибратић,²⁷ а касније архимандрит Исаија Антоновић.²⁸

И поред свег труда и настојања митрополитов успех, изгледа, није био велик. Београђани као да нису много марили да шаљу своју децу у школе. Учители су убрзо остали без ђака. Енергични митрополит Вићен-

²² Архив III, 164. ²³ Натраг, у Свету Гору, изгледа да се вратио 1737. Његово братство, у позиву да се врати натраг пише му „наш брате и музикусловеснеји свјатиј учитељу господине Анатолије“ (Грујић 156). ²⁴ Грујић 124, 140, 143, 156. ²⁵ Гласник 2 од. IV, 124-7. ²⁶ Грујић 163. ²⁷ Грујић, 78. ²⁸ Гласник 2 од. IV, 127.

тије Јовановић напише 5 јула 1734 оштру посланицу, која је тога дана Београђанима прочитана у цркви. У посланици им је, између осталог, рекао митрополит и ово: „Сами добро знате колико сам бриге и трошка поднео ради школа, учитеља, књига и осталих просветних потреба; све ради вас и вашег добра, да не би ни у чем оскудевали и по страним местима за вашу децу науку тражили. Али, не само да ми због тога благодарни нисте, нити ми у чему помогосте, него ево и децу, коју у школе на науке дадосте, безразложно узесте натраг, те сав труд и трошак мој, на школе и учитеље, пропаде без икакве користи вама и вашем подмлатку. А учитеље за то не могу кривити, јер они нису криви, него ви, те смо сваког, по уговору, морали исплатити. Но, ја нипошто нећу допустити, да општество, услед непослушности ваше, пропадне без трага, па стога захтевам да се школе понова напуне децом и налажем сваком, који је имао сина или питомца, па га узео из школе грчке, латинске или словенске, да га одмах поново пошаље у грчку, латинску или словенску школу, да бар унапред „пагубе“ „и вама и нама“ не бива, и деца ваша не лише се ове најдивније књижевне вештине. А ако не послушате и у року од четрдесет дана не учините што вам заповедам, лишићу вас потпуно сваке црквене службе и никад вам то опростити нећу. Тако знајте!“²⁹ На три дана после прогласа ове митрополитове посланице састали су се у митрополитовој резиденцији велики биров (претседник општине) и петнаест таначника (одборника) београдских на договор са егзархом митрополитовим Павлом Ненадовићем и архиђаконом Вићентијем Стефановићем да се, између осталог, договоре и о уређењу и о бољем напретку школе. Том приликом обећао је велики биров са одборницима да ће онога, који има децу за школу, а неће да их у школу пошаље, или их је дао па опет узео, и неће више да да, затворити и силом на то принудити. Али нису пристали на предлог Павла Ненадовића да цела српска варош у Београду плаћа учитеље, него само они, који

²⁹ Грујин 127.

имају децу у школи, а да плаћају онолико колико митрополит одреди; а за децу сиромашних родитеља плаћаће се из школске кутије.³⁰ 1734 предвиђена је плата за три магистра у Београду, за магистра у дворској, грчкој и варошкој школи. Сву тројицу требао је да плаћа митрополит и то магистре у дворској и грчкој школи по 10 ф., а у варошкој по 50 ф.³¹ Очевидно је да је брига за варошког учитеља пренета, бар делимично, на варош. Школска кутија ношена је у цркви за варошког учитеља.

Ову обавезу да се у цркви носи и школска кутија примила је на себе у ствари црквена управа, јер су носници варошке управе били уједно и носници црквене управе. Школска кутија, којима се, „сабирала“ милостиња, ношена је већ и раније. Оне су ношене „дља поможенија учашчихсја убогих“.³² Већ 1733 забележени су у рачунима црквене управе и „школски новци“. Кутија школнаја“ је вероватно, као и пећска, ношена недељом, а нарочито о великим празницима. 1734 пало је у школску кутију 25 ф. 50 н. а 1735 33 ф. 5 н. 1736 сабрао је Дача Дрендавиллов (Трандафилов) 189 ф. За 1737 и 1738 није забележено шта је скупљено.³³

Из ових прихода вероватно је плаћан учитељ ниже школе. Ову дужност вршили су београдски свештеници. 1734 учио је децу и примао награду поп Марко.³⁴ 1735 дано је попу Павлу „школмајстору“ на име годишње плате 60 ф.³⁵ 1736 забележен је као магистер неки Петар.³⁶ 1736 и 1737 дано је 50 ф. на име годишње плате, магистру попу Павлу.³⁷ 1738 издано је, по квити, попу Георгију, „школмајстору“, 22 ф. 50 н.³⁸

Обе школе, и славено-српска и грчка, биле су у истој кући, у оној кући, која је 1727 срушена. Нешто пре него што ће аустриска власт у Београду овај дом срушити писао је митрополит Мојсије Петровић о тој ствари и цару Петру II и руском Синоду, али на два

³⁰ Грујић 128. ³¹ Архив III, 279-281. ³² Грујић 133. ³³ Ib. 137. ³⁴ Хесал. ³⁵ Грујић 137. ³⁶ Хесал. ³⁷ Грујић 137. ³⁸ Ib.

начина. Цару Петру II писао је како ће овај дом бити порушен, али да ће он на другом месту подићи цркву, а поред цркве и школу. У писму Синоду писао је како је већ почео градити школско здање. Није нам познато да ли је градио посебну зграду за школу. У то доба нови двор је већ грађен те је, вероватно, мислио у њ сместити и школу, али му се чинило згодније да напише да гради школу него себи двор. Митрополит Мојсије мислио је да при свом двору подигне „школи и семинарију т. ј. учеников пребивателне својство и на них изживеније постројити за наученије књижноје и петија церковнаја“.³⁹ Да ли је подигнут такав семинар, није нам познато. Из једног списка из 1734 види се да је у мањој дворској трпезарији становало неколико ученика, вероватно оних, који су ишли у дворску школу.⁴⁰

И варош је имала за своју школу зграду. 1735 потрошено је на „дом школски“ 123 ф.⁴¹ 1737 дао је митрополит Вићентије Јовановић за оправку школе, вероватно ове, 70 ф. 12 н.⁴²

На многа питања, која нас интересују, нисмо могли одговорити, јер немамо података. Не знамо где су се ученици учили, шта су учили, каквим су их средствима подучавали, какав је био положај наставника у друштву, а није нам познато ни много што-шта друго што би унело више светлости у стање нашег тадањег друштва. Није, изгледа, ни митрополитима много лежала на срцу просвета па ни носноци просвете — наставници, бар не онолико колико би се то могло закључити из неких њихових писама и аката. Стање просвете и положај наставника у неколико се наслуђује из једнога пописа расхода митрополитске резиденције из 1734 г. Док је само на послугу у двору трошено 1795 ф., дотле је за просвету предвиђено 1495 ф., а за београдске наставнике само 250 ф. Али неће бити ни да је толико издано, јер

³⁹ Гласник 2 од. IV, 23. ⁴⁰ Споменик 34, 131. ⁴¹ Грујић 137. ⁴² Ib. 139.

наставници, у том попису, нису поименично наведени, као што је случај са послугом што значи да ниси сва места била попуњена. Што је врло интересно и наставници у Београду, дакле они наставници, које је плаћао митрополит, стајали су у јерархији „хофштота“, по плати, иза послуге митрополита. Док је „камердинер“ плаћен са 200, „мундкухар“ са 180, „хофмајстор“ са 160, „кортнер“ са 150, дотле су магистри, дворски и грчки, плаћани са по 100 ф., а онај у вароши са 50 ф.⁴³ Па ипак је Рајић, чувени историк, сматрао, да су школске и просветне прилике биле тада у Београду на лепој висини. Значај пада Београда под Турке по наше културне прилике обележио је он речима: „Добро устројени српски Парнас расу се а красноцветајушчи училишни врт би уништен“.⁴⁴

⁴³ Архив III, 279—281. ⁴⁴ Рајић, Историја катихизиса 24.

Пад Београда под турску власт

Када је аустриска војска потучена настала је у Београду права паника. Све се дало на спасавање. Готово целокупно становништво, нарочито имућније, пребегло је преко Дунава и Саве. Католичко становништво било је нарочито у великом страху. Оно је готово сво избегло. Немачке занатлије населили се у Земуну, Осеку и Темишвару.¹ Јермени су се преселили највећим делом у Нови Сад, камо су пренели и црквене утвари, делимично и у Велики Бечкерек, а вероватно и у Темишвар.² Сви католички редови и парохиски свештеници напустили су Београд. Покушали су да се задрже Фрањевци. Они су остали и после примирја, али то се, изгледа, није допало Турцима. Једне ноћи, на два месеца по примирју, изгоре манастир и црква, а на то Фрањевци пређу у Земун, где су убрзо добили жупу.³ И Јевреји су се, поред других, преселили у исте градове. Рабин Аврам Мајер Леви прешао је у Темишвар.⁴ Тада су се у Земун први пут населили шпањолски Јевреји.⁵ Том приликом прешло је у Земун и нешто грчких трговаца.

И Срби, и остали православни, изгледа да су се преселили у исте вароши, али највише их се преселило у Нови Сад. Пре него што су почели са сеобом умолили су аустриску власт за допуштење, да се могу населити у Карловце, Петроварадински Шанац и Земун. Уједно су замолили да буду шест година слободни од порезе, да не буду узимани у војнике и да им се оставе привилегије гра-

¹ Нарочито касани. Soppron 264; Adattár II, 292. ² Adattár I—III.

³ Soppron 265. ⁴ Adattár Potf. 12, 13, 19. ⁵ Soppron 264.

ђана. Варошка власт српског Београда задржавала се још, вероватно краће време, у Земуну. Ту је 1740 боравио Вукашин Прокоповић, „белградски нотарнус“ и Тимотије Добрић, ешкут, који су овде, уз помоћ неких београдских грађана, давали сведочанства у неким споровима.⁷ Највећи део Срба преселио се у Нови Сад. У Нови Сад се преселило најимућније становништво, нарочито трговци, а то је учинило, како се каже у једном лексикону из 1786, „да је ово место толеранцијом, становништвом и индустријом постало једно од првих и најбољих тржишта краљевине Угарске“.⁸ И заиста Нови Сад је, већ после осам година, 1748, постао слободан град. Ствари из митрополитског двора и београдских цркава пренете су у митрополију у Карловце.⁹

Слика Београда, и тврђаве и вароши, убрзо се изменила. По уговору о миру, склопљеном у Београду 1739, између осталог, обавезала се Аустрија да ће порушити сва спољна утврђења. Рушење спољних варошких утврђења трајало је преко зиме 1739 до јула 1740.¹⁰ Од тврђаве је мало шта порушено и измењено. Она је све до скора изгледала у главном онако како је изгледала 1739. Знатно више променено се изглед вароши. Пре свега, са изузетком српске цркве, све су хришћанске цркве претворене у џамије¹¹ или су порушене. Католички манастири и многе зграде, подигнуте на западњачки начин, изгореле и порушене. Куга, која се убрзо јавила, пресека је за дуже време сваки саобраћај са суседним аустријским градовима. Београд је поново постао турски град.

⁷ Гласник 2 од. IV, 270. ⁸ Korabinsky, s. v. Neusatz. ⁹ Српски: Сион 1904, 104—6. ¹⁰ Вилевски 13. ¹¹ Ib. 13.

Завршна реч

После пораза Турака под Бечом 1683 почиње ослобађање великих територија, насељених нашим народом, од турске власти. Ова велика политичка промена била је од врло значајних последица по наш народ у свим правцима, нарочито у културном. До тада је наш народ био на извештан начин културно јединствен. Распадањем турске државе почиње он да потпада под разне стране утицаје, у првом реду под немачки и мађарски утицај.

По наш културни развој нарочито је значајна 1690 г. Тада је један, и то велик, део нашег народа напустио своју колевку и населио се ван своје етничке средине, већином по градовима Угарске, а особито у Будиму. Будим, престоно и највеће насеље Угарске, био је за неколико деценија, без мало, етнички искључиво српски. Од тада је Будим за једно пуно столеће имао изузетан значај по српски народ у тадањој Аустрији. У њему се прво формирао наш грађански staleж. То су они „почтени“ господари и мајстори, који ће, уз помоћ нашег становништва, које се ту из раније затекло, да преузме вођство нашег народа.

Убрзо су се у неколико измениле улоге. Наши народни прваци осећали су да се не може помишљати на етничко освајање Угарске. Шта више, није се могло одржати ни раније стање. Будим, до тада најкултурније и највеће српско насеље, почео је рапидно губити српско становништво. Али се могло пожелети да некад престоно место српских владара, Београд, тада највеће насеље у Србији, али са претежно немачким становништвом, одржи што више српски карактер. Осетило се да наш народ треба да црпи своју снагу из Београда, а не из

Будима. Београд је постао, како је лепо рекао митрополит Мојсије Петровић у свом тестаменту „преславушчаје и началнејшаје мјест земл и отечества нашего“. Тежиште нашег народног живота, бар за моменат, прешло је у Београд. Није случај да се у Београду извршило уједињење тадање српске православне цркве. То је изазвало и знатне промене на другим пољима, нарочито на културном. Обновљена је саборна црква, подигнут је митрополитски двор, основне школе, доведени учитељи, унеколико основана семинарија и изведене знатне реформе у црквеној организацији и црквеном животу. Учињено је много, како би се уклонила опасност од новог културно знатно вишег господара.

Наш народ стајао је у то доба у културном погледу врло бедно. Прва књига наше нове писмености још се није појавила. Број основних школа, и то бедних у сваком правцу, сасвим је незнатан. Од виших ни спомена. Школованих људи сасвим је мало, и то нешто међу свештенством и официрима. Школованих световних људи из нашег народа, дораслих да воде народне послове код највиших власти у Бечу још нема. Наше народне ствари воде иноверци, већином Југословени или Словени католици или Немци који знају наш језик. Међу нашим људима сасвим је мало оних који знају немачки и латински. У Будиму је истина одрасла једна генерација у новим приликама, али наш културни живот још није нашао свој прави пут. Наши народни прваци наслућују снагу и опасност западњачке културе, према којој имају више страха него љубави, али осећају да се без ње не може. Морали су помишљати да, бар у нашим земљама, у културном погледу ухвате корак, са новим господарима.

Убрзо се осећа како се напушта ранија балканска, византиско-оријентална култура, а прихвата западњачка, немачка и латинска, која је тада владала у Аустрији. То се десило не по неком утврђеном плану, него несвесно. Нови утицаји разноврсно су утицали на поједине делове тадањег нашег друштва. Највише се опажају на

највишим круговима. Аустријанци су донели немачки начин живота: немачки језик, западњачку ношњу, уређење куће, кухињу итд. Наш народ, а поготово интелигенција, почели су примати од овога начина. И на двору српског митрополита осећају се утицаји немачке културе у свим правцима. Ни утицај латинског језика није изостао. Латински језик је још увек језик државних аката и, у неколико, саобраћајни језик највиших, књижевних и научних, кругова. Мађарски утицај осећа се нешто, али не много, у терминологији која се односи на уређење вароши и на нека занимања (нпр. тимарење коња, рибарство, итд.). Грчки утицај почео је да опада. Знање грчког језика и интересовање за грчку прошлост и културу постаје знатно мање. Међу најтеже грешке спада, свакако, потискивање народног језика и увођење црквено-словенског у цркву, школу па и живот. Убрзо се јављају и жестоки поклоници нове културе. Али је тешко веровати да су се десиле неке знатније унутрашње промене у менталитету тадањег нашег друштва, нарочито у широким народним масама. Код ових је и на даље остао оријентални начин у пуној снази. Начин живота, понашања и мишљења, као и огроман број изразита материјалну, духовну и моралну културу, примљени преко османских Турака, и даље су се одржавали.

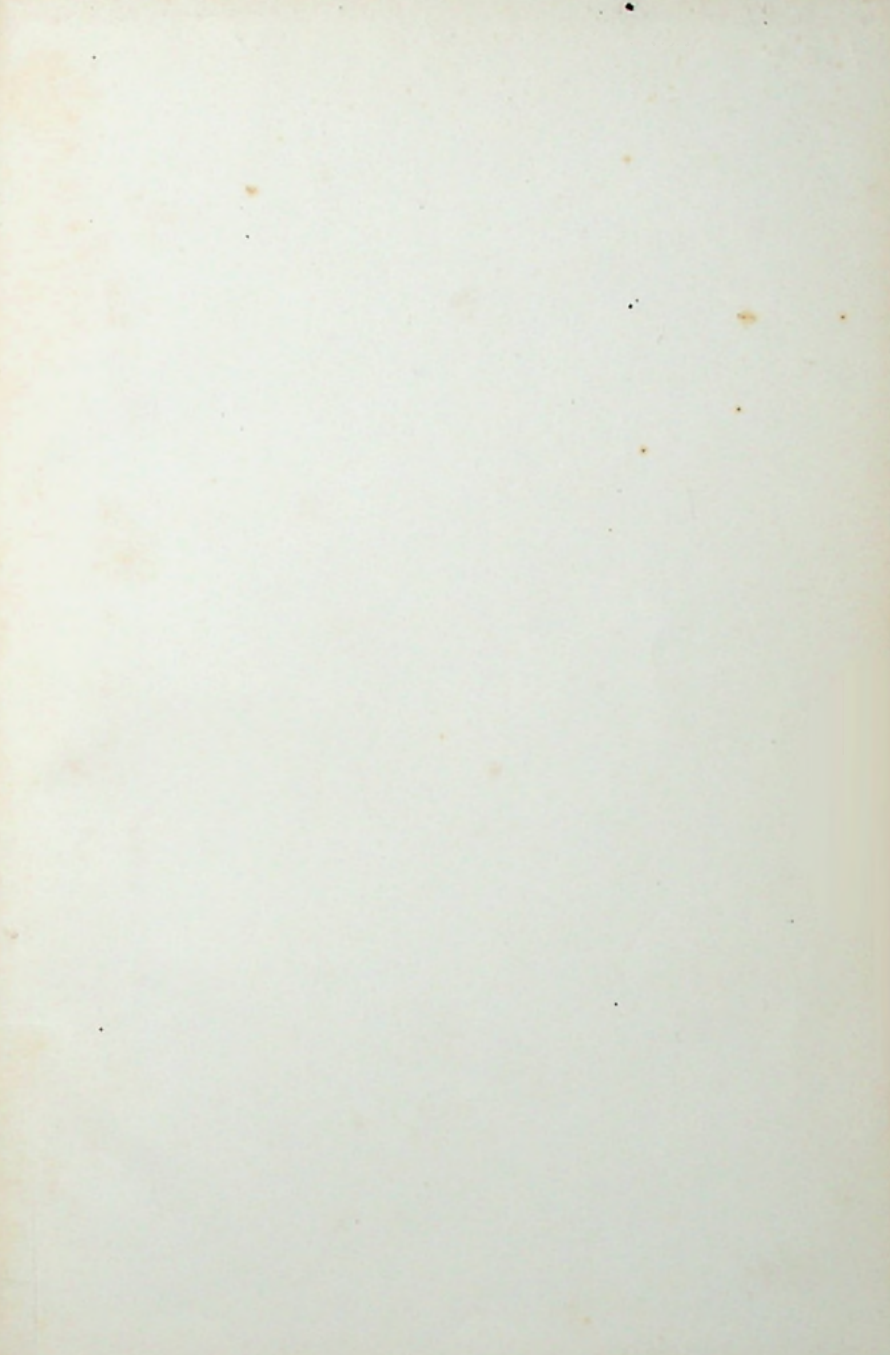
У овом судару култура и схватања највише је страдала наша црква и верски живот. Не треба много замерити нашим архијерејима, у ствари једва цивилизованим људима, одраслим у бедним приликама, што се нису умели боље снаћи. Сасвим природно они су почели са реформама више у формалностима него у садржини. Очеvidно је да су неке врло важне ствари погрешно схваћене и спровођене. Нису знали да нађу праву меру између репрезентације народа и правих културних потреба нашега народа. По цркву и наше друштво, врло патријархално и верски настројено, било је фатално да се галантни век префињености, неумерености у јелу и пићу, а „швалерски“ у схватању морала приказа нашем народу преко митрополитског двора. У ствари је већ тада пукао јаз између грађанског друштва и ви-

соке јерархије и дошло до жучне борбе која се водила више од једног столећа. Борба се завршила готово потпуним сломом верског живота, а црква, некад тако моћна у нашем народу, изгубила је свој значај и углед.

Срећом по Србију и српски народ у Србији и Србе уопште, Аустрија није задржала дуго ове крајеве који би убрзо делили судбину ранијих чисто српских области Баната, Бачке и Срема. Српство је у Београду тих година национално знатно потиснуто. И Србија би убрзо постала покрајина са страним становништвом, бројно, економски и културно јачим. Тај неповољни и врло опасни процес по наш народ пресекли су Турци поновним освојењем Србије и Београда. На тај начин су, као што видимо, Турци несвесно очували српски карактер Београда и краја у којем је никла самосталност модерне српске државе, а према томе и данашње наше државе.

Срби Београђани из овога доба највећим делом прешли су у тзв. Петроварадински Шанац, који је, благодарећи њиховој способности, убрзо постао слободна варош, која ће да настави своју традицију у српском народу. Нови Сад, каснија „Српска Атина“ одржаће вођство у српском народу док се ово опет није вратило у своју колевку, у Београд.

120 -

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"

СО 908

ПОПОВИЋ Д. Ј.

Београд пре 200 година

ДЕСКОВАЦ

000004177

COBISS ©